

Norsk Arkivforum 27

Arkivarforeningens tidsskrift nr. 27 inneholder seks forskningsartikler fra arkivsektoren. De presenteres her i tre hovedkapitler: *Arkivhistorie*, *Samlingsforvaltning* og *Nye perspektiver*.

Arkivhistorie

Torkel Thime har før skrevet om arkiv i tidlig moderne tid. I «Af ingen Betydning» analyserer han våre eldste norske bevaringsvurderinger, og plasserer disse i en europeisk kontekst. Artikkelen viser i hvilken grad opplysningstidens idealer, med en økende interesse for historie og fortidsminnegransking, preget arkivtenking og -praksis i det norske arkivmiljøet.

Tor Weidling skriver om begivenhetene som ledet til Karl 12.s fall ved Fredriksten festning i 1718. Det var viktig for dansk-norske myndigheter å samle informasjon om fiendens bevegelser. Weidling gjør rede for hvordan militær etterretning ble brukt til dette, slik den er dokumentert i norske kilder. Han ser også på det svenske tilbaketog etter kongens fall.

Samlingsforvaltning

Rebekka Boxler Ødegaard forteller om arkivet etter Sigrid Undset, som oppbevares i Nasjonalbiblioteket. Artikkelen beskriver det bevarte materialet, en blandet proveniens og arbeidet med ordning og katalogisering. Det er nedlagt et stort arbeid med å digitalisere materialet, som dermed kan formidles på nye måter.

Natalia Bermúdez Qvortrup berører temaet folkemord med utgangspunkt i organisasjonen *Kvinnelige Misjonsarbeidere*, Bodil Biørns fotografier og rapporter hjem fra Armenia etter 1905. Qvortrup viser hvordan et arkivmateriale kan få betydning på tvers av landegrenser lenge etter at den primære bruken er opphørt. Artikkelen er også en påminnelse om at digitalisert materiale er sårbart for misbruk når det blir løsrevet fra sin kontekst.

Nye perspektiver

Lars Christian Jenssen og *Torun Segtnan Soknes* presenterer MAD, et nytt toårig masterstudium i arkiv og dokumentasjonsforvaltning ved NTNU i Trondheim. Artikkelen redegjør for studieprogrammets faglige prioriteringer med særlig fokus på dokumentasjonsforvaltning og etikk, og drøfter hvorfor dette er et aktuelt studietilbud i dag.

Herbjørn Andresen diskuterer arkivlovutvalgets forslag til ny arkivlov i NOU 2019:9, der det heter at journalføringsplikten i dag er overflødig, og kan ha ført til dårligere arkiver. Andresen ser utvalgets argumenter i lys av en bredere faglig sammenheng. Er det fortsatt slik at vi trenger journalføring for registrering og gjenfinning av dokumentasjon?

***

Publikasjonen kan bestilles fra Arkivarforeningen for kr.100,- pluss porto. Bestillingen sendes til post@arkivarforeningen.no

Norsk Arkivforum 27

Norsk Arkivforum 27 Arkivhistorie: Samlingsforvaltning. Nye perspektiver

Arkivhistorie Samlingsforvaltning Nye perspektiver

Norsk Arkivforum

27

Arkivhistorie
Samlingsforvaltning
Nye perspektiver

INNHold

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD	7

I ARKIVHISTORIE 11

«AF INGEN BETYDNING»: PETER VOGT, ANDREAS LACHMAN OG CARL DEICHMAN MØLLER – VERDIVURDERING AV ARKIVER 1732-1804.....	13

Torkel Thime

KUNNSKAP OM FIENDEN	53

Tor Weidling

II SAMLINGSFORVALTNING 77

SIGRID UNDSET (1882-1949): ET ARKIV FOR VÅR TID, ELLER OM ARBEIDET MED ET FORFATTERARKIV	79

Rebecca Boxler Ødegaard

THE BODIL BIØRN COLLECTION AND ITS COMMUNITY OF RECORDS: A RESPONSIBILITY WITH THE VICTIMS.....	111

Natalia Bermúdez Qvortrup

III NYE PERSPEKTIVER..... 143

ARKIV OG DOKUMENTASJONSFORVALTNING – MASTERGRAD OG FORSKNINGSFELT	145

Lars Christian Jenssen og Torun Segtnan Soknes

BØR JOURNALFØRINGSPLIKTEN AVVIKLES?	185

Herbjørn Andresen

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 27.....	213

FORFATTERVEILEDNING NORSK ARKIVFORUM	214

p-ISSN 0800-3106

e-ISSN 2387-2829

Norsk Arkivforum er en skriftserie
utgitt av Arkivarforeningen

Redaksjonskomité: Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen,
Per Kristian Ottersland, Torkel Thime

Trykk: Interface Media A/S

Forsiden:

Akershus festning sommeren 1800. Akershusarkivet befant seg i hovedsak bak
øverste vindusrekke i vestfasadens midtparti, nærmest Slottskirken og Blåtårnet.
Fargeakvatint på papir av John William Edy (1760-1820). Publisert i Boydell's
picturesque scenery of Norway, London, 1820.

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD

Arkivarforeningens vårseminar 2020 måtte dessverre avlyses på grunn av korona-pandemien. Seminaret var planlagt med privatarkiv som sentralt tema. Utgangspunktet var blant annet personvernforordningen (GDPR) og arkivlovutvalgets innstilling, som satte fokus på oppbevaring av personopplysninger. Bevaring av næringslivsarkiver var også gitt god plass på programmet. På seminarets dag to var det meningen å presentere fire forskningsarbeider.

Da seminaret falt i fisk, og det dessuten var åpenbart at det heller ikke ville kunne bli noe seminar våren 2021, besluttet redaksjonskomiteen at Norsk Arkivforum likevel skulle utgis. Noen av bidragsyterne til dag to på programmet var kommet langt med sine innlegg, og noen andre lot seg rekruttere. Redaksjonskomiteen er godt fornøyd med at det dermed er mulig å la Norsk Arkivforum komme ut også i år; både vi og styret i Arkivarforeningen mener at det er verdifullt å kunne opprettholde en årlig publikasjon av tidsskriftet.

Denne utgaven av Norsk Arkivforum inneholder derfor seks forskningsartikler fra arkivsektoren. Vi presenterer dem i tre grupper, *Arkivhistorie*, *Samlingsforvaltning* og *Nye perspektiver*.

Arkivhistorie

Torkel Thimes artikkel knytter seg til hans mangeårige engasjement for utviklingen av bevaringsvurdering og arkivbeskrivelse som fagfelt i Norge. Den første hovedkatalogen (registratur) over arkivbestanden på Akershus slott, Riksarkivets forløper, ble fullført i 1734. En ny hovedkatalog ble utarbeidet i 1792. På denne tiden hadde nye idéer om arkivenes verdi for forskning og kulturarv kommet til uttrykk i Norge, som i Europa for øvrig. Fikk dette betydning for utforming av den nye arkivregistraturen?

Tor Weidling har skrevet en artikkel om dansk-norsk militær etterretning høsten og vinteren 1718, da svenske tropper under Karl 12. gjorde innfall i Sør-Norge og beleiret Fredriksten festning. Arkivmaterialet dokumenterer de militære operasjonene og kongens fall foran festningen, som ble utslagsgivende for at de svenske troppene ble trukket ut av Norge. Kildene beskriver dessuten den ulykken som dette felttoget, særlig under retretten, viste seg å bli for svenskene.

Samlingsforvaltning

Rebecca Boxler Ødegaard skriver om det store materialet etter Sigrid Undset som eies av Nasjonalbiblioteket. Hun gjør rede for arkivets innhold og sammensatte proveniens, for det ordningsarbeidet som har vært utført gjennom mange år og hvordan Nasjonalbiblioteket arbeider for å formidle materialet.

Natalia Bermúdez Qvortrup tar utgangspunkt i arkivet etter Kvinnelige Misjonsarbeidere (KMA). I 1905 reiste sykepleier Bodil Biørn til Armenia for å drive humanitært hjelpearbeid blant armenerne, som var sterkt utsatt for forfølgelse fra tyrkiske myndigheter. Hun

dokumenterte forholdene gjennom egne fotografier og rapporter hjem til Norge. Riksarkivet brukte materialet i en nettutstilling, som vakte en viss oppmerksomhet også utenfor Norge fordi den uten reservasjoner brukte ordet «folkemord». Artikkelen diskuterer utfordringer forbundet med å forvalte et internasjonalt materiale som dokumenterer overgrep og menneskerettighetsbrudd.

Nye perspektiver

Lars Christian Jenssen og Torun Segtnan Soknes diskuterer det nye masterstudiet i arkiv og dokumentasjonsforvaltning som startet på NTNU høsten 2020. De ser studiet i lys av utfordringene som dokumentasjonsforvaltningen i norsk offentlig sektor har stått overfor de siste 20-30 årene. De tegner også et riss gjennom arkivutdanninger i Norge og andre land i de siste 200 år og vurderer masteroppgavens plass i studium og forskning. Poengene i artikkelen knyttes også til arkivlovutvalgets innstilling (NOU 2019:9 *Fra kalveskinn til datasjø*).

Herbjørn Andresen ser på arkivlovutvalgets utsagn i NOU 2019:9 om at det gamle prinsippet om journalføring har utspilt sin rolle, og som mer enn antyder at journalføringsplikten har bidratt til dårligere arkiver. Artikkelen ser nærmere på arkivlovutvalgets argumenter, og vurderer dem i en bred faglig sammenheng.

Fem av artiklene er fagfellevurdert.

Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Per Kristian Ottersland, Torkel Thime

I

ARKIVHISTORIE

Torkel Thime

«AF INGEN BETYDNING»

Peter Vogt, Andreas Lachman og
Carl Deichman Møller – verdivurdering
av arkiver 1732-1804

Sammendrag

Verdivurderinger var tidlig en viktig del av arkivarbeidet, også i Norge. Selv om 1700-tallets arkivomfang i våre øyne kan virke bagatellmessige, var plassmangelen høyst reell. Som i Europa for øvrig dominerte juridisk/administrative betraktninger bevaringsvurderingene. Denne tradisjonen var sterk. Norsk arkivarbeid var dominert av lagmenn og byråkrater. Norsk arkivpraksis på 1700-tallet preges i svært liten grad av samtidens historiske interesser og opplysningstidens idealer. En helt ny arkivartype med vitenskapelig bakgrunn, men uten særskilt juridisk-administrativ kunnskap og erfaring, representert ved far og sønn Møller, endret ikke noe vesentlig på dette. Det gjorde heller ikke historieinteressen ved det danske geheimearkivet. Tidlig kulturarvtenking som gradvis fikk gjennomslag fram mot århundreskiftet, finner således svært begrenset nedslag i vårt materiale. Dette trass i at tankegodset var sterkt til stede i samtiden. Som i de fleste europeiske land spilte historieforskning og kulturarv en beskjeden rolle i de tidlige arkivdepotene. Men vektleggingen av historie og vitenskapelige kvalifikasjoner ved tilsetting av ny arkivar i 1790 i stedet for byråkratiske signaliserte likevel en vik-

tig endring i synet på arkivarbeid. Den nye registraturen fra 1792 var på mange måter svært lik den eldre fra 1734. Verdivurderingene var i stor grad også de samme, selv om verdikriterier var formulert klarere og mer systematisk enn før. Det omfattende emneregisteret som ble utarbeidet til slutt i 1792-registraturen var likevel noe nytt. Den ga andre innganger enn de tradisjonelle og pekte mot nye bruksformål, nye brukergrupper og andre bevaringsvurderinger.¹

Summary

Appraisal was an important part of archival work at an early stage, also in Norway. Although the archival volumes of the 18th century may seem trivial to us, the lack of space was very real. As in the rest of Europe, legal / administrative considerations dominated the appraisal assessments. This tradition was strong. Norwegian archival work was dominated by judges and bureaucrats. Norwegian archival practice in the 18th century is characterized to a very small degree by contemporary historical interests, antiquarianism and the ideals of the Enlightenment. A completely new type of archivists with a scientific background, and without special legal-administrative knowledge and experience, represented by father and son Møller, did not significantly change this. Nor did the interest in history at the Danish «geheime arkiv». Early cultural heritage thinking, which gradually gained terrain towards the turn of the century, thus finds very limited impact in our material. This despite the fact that the ideas were strongly present at the time. As in most European countries, historical research and cultural heritage played a modest role in the early archival repositories. But the appointment of father and son Møller instead of the bureaucrat Oluf Qverner still signaled an important change in the view of archival work. Carl Møller's registry from 1792 was in many ways very similar to the

¹ Thime, 2016, s. 170-171.

1734 registry. The appraisal assessments were largely the same, although Møller formulated the criteria for preservation more clearly and more systematically than before. The extensive subject register that he finally prepared in the registry was nevertheless something new. It provided other search criteria than the traditional ones and pointed to new uses, new user groups and different views on appraisal.

Innledning

Den første katalogen over arkivbestanden på Akershus slott, påbegynt i 1732 og avsluttet i 1734, begynner beskrivelsen slik:

«Hvorda først befandtes Et Paqvæt Konge Breve fra Gammel tid, af ingen Betydning.»²

For oss virker innførselen først og fremst uventet, men også uforståelig. Uforståelig, fordi påstanden mangler begrunnelse. Uventet, fordi man i vår tid gjerne tenker at gamle dokumenter er mer bevaringsverdige enn yngre. Forfatterne av 1734-katalogen, den gang kalt registratur, var ikke i tvil. Alder var ikke et selvstendig verdikriterium.

Omkring halvparten av arkivmaterialet som er beskrevet i 1734-katalogen ble karakterisert som verdiløst. Dette gjaldt både eldre og nyere

Tittelside til Akershusregistraturen av 1734, utarbeidet av Peter Vogt og Andreas Lachman. Foto: Torkel Thime.

² 1734-registraturen, s. 6.

dokumenter. Verdivurderingene ble sjelden begrunnet, i alle fall ikke eksplisitt. Men ved en nærmere gjennomgang er det mulig å avdekke noen mønstre og holdninger. Det skal vi komme tilbake til.

Forfatterne hadde så vidt vi vet ingen umiddelbare planer om å kassere de betydningsløse dokumentene. Men det var unødvendig å beskrive dem. Beskrivelser var arbeidskrevende. Dokumentene måtte gjennomleses. Innholdet skulle gjengis kort, men dekkende. De to lagmennene og overhoffrettsdommerne som fikk i oppgave å lage registraturen, Andreas Lachman (1685–1752) og Peter Vogt (1685–1767), hadde også andre viktige oppgaver. Innforstått: dokumenter som ble beskrevet, var viktige. De øvrige var det ikke.

Rangeringen av dokumentene i beskrivelses- og ikke-beskrivelsesverdige gjør 1734-registraturen til den første omfattende verdivurderingen av arkiv som er foretatt i Norge. Registraturen beskriver omtrent 300 pakker og 1100 protokoller, fra 1539 til 1734. Verdivurderinger hadde forekommet tidligere, men ikke på langt nær i et slikt omfang. Den eldste vi kjenner er fra 1646. Da fikk lagmann Peder Alfsson (1570–1663) og borgermester Jens Nilsson Friis (1600–1662) fullmakt til å gjennomgå Trondheim lensarkiv for å foreta en bevaringsvurdering og kassere de «unyttige» dokumentene. Slike som «Lenet intet vedkommer», med andre ord arkivmateriale uten betydning for utøvelsen av embetet. Andre begrunnelser ble ikke gitt.³

Mindre volum reduserte kostnadene og ga en mer effektiv arkivforvaltning. Poenget ble tydelig formulert av stiftamtmannen i Akershus, Albrecht Philip von Levetzau (1744–1817) i 1781, da han foreslo å opprette en kassasjonskommisjon. Han var overbevist om at «unødvendige

³ Norske Rigsregistranter bd. 8, s. 381, 18. mars 1646. Se også Thime, 2016, s. 187.

Documenter og Papiirer ... som alleene fylde Hylderne uden at tiene til Efterretning i fremtiden» kunne fjernes fra arkivet.⁴

Arkivfortegnelsene som ble utarbeidet ved embetsskifter fra 1500-tallet, gjerne kalt designasjoner, inneholdt også et element av verdivurdering. Det hendte relativt ofte at en påtroppende lensherre, amtmann eller annen embetsmann klaget over mangelfull arkivoverføring fra forgjengeren. Det hindret dem i å utføre pålagte oppgaver. Bekymringen gjaldt ikke fraværet av historiske dokumenter. Arkivoverføringen skulle først og fremst sikre administrative, økonomiske og juridiske behov.⁵ Vår eldste bevaringsbestemmelse, fra 1587, var begrunnet ut fra rettslige behov.⁶

Den første norske kassasjonskommisjonen ble oppnevnt i 1782.⁷ Mandatet var å utarbeide kassasjonsbestemmelser og en ny registratur over Akershusarkivet. Kommisjonen tilsatte Carl Deichman Møller (1772–1852), en 18-åring som skulle veiledes av sin legeutdannete og vitenskapsinteresserte far. Han gjennomførte mesteparten av arbeidet fra 1790 til 1792. Vogt, Lachman, og Møllers arbeid gir et godt innblikk i utviklingen av norske verdivurderinger på 1700-tallet.

Når ble arkivmateriale regnet som verdifullt utover de administrative og juridiske behov, for forskning og kulturarv? Eric Ketelaar (1944–), arkivprofessor og tidligere hollandsk riksarkivar, stilte spørsmålet i 2007.⁸ Ketelaar har latt seg inspirere av den franske kunsthistorikeren Jean-Michel Leniaud (1952–) som nettopp er ute etter å finne røttene til patrimonium- eller kulturarvtenking (*patrimoine culturel*). Mens

⁴ Arkivvesen 1732–1859. PM 3. november 1781.

⁵ Thime, 2016, s. 31, 50–55, 208–211.

⁶ Thime, 2019, s. 52.

⁷ Arkivvesen 1732–1859. Kongebrev den 4. januar 1782.

⁸ Ketelaar, 2007, s. 344.

mange fremhever den franske revolusjon som avgjørende, forsøker Ketelaar og Leniaud å spore eldre forløpere. 1700-tallet representerer en viktig fase, både i Norge og i Europa for øvrig. Opplysningstidens idealer, herunder en sterkt økende interesse for historie og topografiske beskrivelser, kom til å prege både embetsstanden og handelspatrisiatet utover 1700-tallet. I hvilken grad lar opplysningstidens nye idéer, forsknings- og kulturarvaspekter seg spore i vårt norske materiale? Hva karakteriserer norske verdivurderinger i denne perioden?

Dette er hovedproblemstillingene i denne artikkelen.

Norsk forskning omkring bevaring og kassasjon før 1800 er så godt som ikke eksisterende. Riksarkivar Michael Birkeland har i sin beretning om arkivvesenet fra 1877 så vidt nevnt kassasjoner i 1790-årene.⁹ I sin artikkel «Drag or saga om det norske riksarkivet» omtaler Asgaut Steinnes også perioden før 1817, men uten at verdivurderinger og kassasjonsforslag er tema.¹⁰ Han nevner så vidt 1734-registraturen, 1782-kommisjonen og Carl Deichman Møller. Kommisjonen beskrives utelukkende som en arkivordnings- og registreringskommisjon, selv om verdivurderinger og utarbeidelse av kassasjonsforslag var en vesentlig del av mandatet. Carl Møllers omfattende kassasjonsforslag er helt utelatt hos Steinnes.¹¹ Den korte omtalen Lajos Juhasz gir av Carl Møller nevner likedan kun ordningsarbeidene og 1792-registraturen.¹² Ole Kolsruds artikkel om norsk kassasjonsproblematikk begynner med opprettelsen av Riksarkivet i 1817 og kassasjonskommisjonen av 1822.

⁹ Birkeland, 1877, s. 41.

¹⁰ Steinnes, 1941, s. 1-11.

¹¹ Steinnes, 1941, s. 5.

¹² Juhasz, 1976, s. 20. Juhasz gjør også en feilkobling når han oppgir stadsfysikus Johannes Møller (Müller) som Carl Møllers far. Johannes Müller var stadsfysikus i Christiania på den tiden, men må ikke blandes sammen med Carls far og landfysikus i Bratsberg amt, Hans (Johannes) Møller.

Tidligere kassasjonsvurderinger er ikke nevnt.¹³ I et upublisert manus fremhever Kolsrud videre Henrik Wergelands arkivvise som det eldste manifest over arkivdepotenes målsetting – og dermed også det eldste verdimanifestet. Det er «Klenoder» og «Æressagn» for sitt Norge som hentes frem og formidles. Her vurderes også Wergeland som førende for «en vektforskyving til fordel for kulturelementet» bort fra «det statsadministrative element». ¹⁴ Kolsrud har muligens rett i at slike formål ikke eksplisitt var formulert tidligere i arkivkretser. Men tanker om arkivmaterialets nasjonale og historiske verdi var, som vi skal se, på ingen måte noe nytt.

Tidlige europeiske verdivurderinger

Innenfor romerretten hadde notarene en viktig funksjon ved å gi dokumenter, særlig økonomiske eller rettslige avtaler, en offentlig bekreftelse eller notoritet. Etter hvert kunne man også registrere eller deponere dokumenter i offentlige arkiver for å sikre deres offentlige status. Denne notar- eller notoritetsfunksjonen har siden levd videre i europeisk arkiv- og rettstradisjon som en viktig faktor i verdivurderingen av dokumenter, og dannet kjernen i tidlig moderne arkivteori slik denne ble utformet av juristene på 15- og 1600-tallet.¹⁵

Den franske historiker og *inspecteur général* 1978-1991 i det franske nasjonalarkiv Michel Duchein (1926-) deler denne oppfatningen. Notoritetsfunksjonen preget både kirkelige og verdslige arkivdepoter, selv om de europeiske landene fikk forskjellige politiske og byråkratiske tradisjoner, og dermed noe ulike arkivpraksis.¹⁶ Utover 1300-tallet etablerte byer og kongedømmer egne arkivdepoter. Innsynsbestemmelser

¹³ Kolsrud, 1986, s. 27.

¹⁴ Referert i Marthinsen, 2012, s. 27-28.

¹⁵ Duranti, 1994, s. 331-333. Elstad, 2001, s. 35.

¹⁶ Duchein, 1992, s. 14-16.

i eldre europeisk lovgivning var primært rettet mot arkiver som dokumenterte personers og institusjoners rettslige og økonomiske interesser. Arkivbruk basert på forsknings- og kulturarvinteresser kom senere.¹⁷

Den tyske historikeren Stefan Berger (1964-) påpeker derimot at mange nasjonalarkiv med røtter i middelalder eller tidlig moderne tid også skylder sin eksistens til samtidens antikvariske interesser. Fremstående adelsmenn og andre lærde var ivrige samlere av gamle dokumenter og bøker. Denne antikvariske tradisjonen fikk et stort omfang i Europa på 16- og 1700-tallet. Kongelige historiografer og antikvarer forfattet store historieverk. Topografiske og historiske framstillinger ble populære og var delvis basert på arkivmateriale.¹⁸ Det danske Geheimearkivet, etablert i 1663, ble gjennom 1700-tallet et sentrum for dansk-norsk historieforskning. De fleste geheimearkivarer var også fremstående forskere. De utviklet andre verddivurderinger enn de rent administrative og juridiske. Denne utviklingen la grunnlaget for en ny type bevaringsvurdering der også historieforskningens behov skulle ivaretas.¹⁹

Ketelaar trekker trådene enda lenger bakover i tid. Med utgangspunkt i den franske kunsthistorikeren Jean-Michel Leniauds søken etter de lange linjer og langsomme endringer, ser han «a form of historical consciousness» også i førmoderne tid.²⁰ Men Ketelaar hevder likevel at historie- og kulturarvaspektet spilte en beskjeden rolle for arkivdepotene på 15- og 1600-tallet.²¹

Etableringen av nasjonale arkivinstitusjoner der kulturarv var en viktig oppgave, kom først på 1800-tallet. De var nært knyttet til den moderne

¹⁷ Thime, 2019, s. 55.

¹⁸ Berger, 2012, s. 3-4. Thime, 2016, s. 204, 218.

¹⁹ Thime, 2016, s. 218-228.

²⁰ Ketelaar, 2007, s. 344-346.

²¹ Ketelaar, 2007, s. 347-348.

nasjonalstaten og framveksten av et profesjonelt og uavhengig historiefag.²² Men, for å konkludere med Ketelaar, endringene skjedde ikke plutselig og gjennom enkeltstående hendelser. De var fostret gjennom en gryende historie- og kulturarvbevissthet langt bakover i tid og som skjøt fart på 15-, 16- og 1700-tallet.²³

Danske bevaringsvurderinger

Embetsstanden i Norge var lenge preget av danske adelsmenn, deres fullmektiger og medhjelpere. Mange norske embetsmenn fikk sin utdanning i Danmark og flere gjorde tjeneste innenfor sentraladministrasjonen i København.²⁴ Dansk arkivtenking og praksis kom av den grunn til å sette sine tydelige spor i Norge.

Frederik Wolff (-1677) ble geheimearkivar i 1676 og var den første som brukte denne embetstittelen. Han utarbeidet en plan for å samle viktige dokumenter fra alle kanselliarkivene. De skulle danne grunnlag for historisk forskning og for undersøkelse av viktige historiske eller statsrettslige spørsmål. Hans tidlige død stanset virkeliggjørelsen av planen.²⁵ Wolffs bevaringsplan omfattet 23 dokumenttyper. Det var i hovedsak traktater med fremmede makter, dokumenter som omhandlet konstitusjonelle forhold og kongens arverett, ulike privilegier, kongelige forordninger og andre sentrale instruksjoner samt kuriøse skrifter.²⁶ Slike dokumenter skulle overføres til geheimearkivet.²⁷ Wolff understreket geheimearkivets rolle som historikerens «fornemste Fundament» til beretninger både om freds- og krigstid, «notable» hendelser «samt andet

²² Berger, 2012, s. 3. Ketelaar, 2007, s. 344.

²³ Ketelaar, 2007, s. 354.

²⁴ Thime, 2016, f.eks. s. 118, 148, 183, 187, 188, 193, 201.

²⁵ Dansk Biografisk Leksikon, 1933-1944). Jørgensen, 1884, s. 46.

²⁶ Jørgensen, 1884, s. 257-261.

²⁷ Jørgensen, 1884, s. 42.

meere, som til Historien henhører».²⁸ Så eksplisitt var ikke arkivenes historiske betydning tidligere formulert.

Kanselliforvalter Jens Klog forfattet i 1718 en «Kort underretning om Acterne udi det Danske Cancellie». Den inneholdt blant annet kassasjonsforslag. Her er det vanskelig å se spor av Wolffs tanker. Det er heller ikke så overraskende. Wolff laget en bevaringsplan, Klog utarbeidet et kassasjonsforslag. Overflødige konsepter, der innholdet enten i sin helhet eller i ekstrahert form var innført i ulike protokoller, ble foreslått kassert. Troskapseder til kongen kunne kasseres når ny tronfølger var på plass og nye troskapseder var avgitt.²⁹ Dette var praktisk-administrative bestemmelser.

Hans Gram (1685-1748), Jakob Langebek (1710-1775) og nordmannen Gerhard Schøning (1722-1780) fulgte hverandre i embetet som geheimearkivar fra 1730. Den danske riksarkivar Adolph Ditlev Jørgensen (1840-1897) hevdet at arkivet i denne perioden var «midtpunktet for den historiske videnskab».³⁰ Fra slutten av 1700-tallet var likevel kassasjonsbehovet påtrengende. Omfattende kassasjoner ble blant annet gjennomført i landetaten. Rentekammeret kasserte fra 1770-årene store mengder pakkesaker og regnskap. I Danske kanselli hadde kassasjonene foregått nokså tilfeldig. Men fra 1801 ble det gjennomført bestemmelser om kassasjon hvert tjuende år.³¹ Geheimearkivet fikk plukke ut dokumenter man mente var historisk interessante, men hadde begrenset myndighet.

Grímur Jónsson Thorkelin (1752-1829) var geheimearkivar fra 1791. Der hadde han vært ansatt siden 1780. I 1809 forfattet han et skriv

²⁸ Jørgensen, 1884, s. 260.

²⁹ Arkivvæsenets arkiv. Danske kancellis arkivkontor, nr. 713, 1639–1736.

³⁰ Jørgensen, 1884, s. 71.

³¹ Jørgensen, 1884, s. 120-121.

til Danske kanselli om arkivets «formentlige bestemmelse». Thorkelins anbefalinger avvek lite fra Wolffs forslag i 1676.³² Men historieforskningens plass var svakere formulert. Den kom trolig i skyggen av et omfattende kassasjonspress. «Kassationer og atter og atter kassationer var nemlig tidens væsentligste livsytringer fra arkivernes side.» Slik oppsummerte Jørgensen slutten av 1700-tallet.³³

Andreas Lachman, Peter Vogt og 1734-registraturen

Akershusarkivet var ikke et «riksarkiv» eller sentralarkiv på linje med geheimearkivet. Det dansk-norske fellesrikets sentralforvaltning befant seg i København. Akershusarkivet bestod av arkivmateriale fra landsdekkende virksomheter i Norge, men i nesten like stor grad også fra lokale og regionale embetskontor.³⁴ Kan vi likevel gjenfinne Wolff og Thorkelins tankesett i norske bevaringsvurderinger? Og, ikke minst, satte geheimearkivets historieprofil spor i norsk arkivtenking?

Justisråd Peter Vogt hadde vært medlem av Overhoffretten siden 1718, lagmann i Kristiania siden 1722 og medlem av Matrikuleringskommisjonen i 1723. Kanselli- og assistentråd Andreas Lachman studerte allerede som 16-åring, avla baccalaureateksamen i 1702, reiste i inn- og utland og opparbeidet seg et ry som lovkyndig og boklærd.³⁵ Andreas Lachman ble tilsatt som registrator ved Slottsloven i 1711 og fikk

³² Jørgensen, 1884, s. 289.

³³ Jørgensen, 1884, s. 120.

³⁴ Thime, 2019, s. 58-59.

³⁵ Næss, 2014, s. 135–136.

dermed betydelig arkiverfaring.³⁶ Han var lagmann i Oppland fra 1712 og medlem av Overhoffretten fra 1713.³⁷

Gjennom utøvelsen av sine lagmannsembeter kjente de godt til arkivenes rettslige verdi. I sin dommergjerning erfarte de hvordan arkivmateriale kunne ha avgjørende betydning. Det gjaldt særlig i eiendomssaker og i tvistemål der økonomiske interesser stod i sentrum.³⁸ Mange lagmenn hadde erfaring som skrivere hos adelsmenn og høyt plasserte embetsmenn. Ifølge Hans Eyvind Næss var stillingen som riksskriver eller sekretær for stattholderen på Akershus en sikker vei til lagmanns-embetet.³⁹ Vi kjenner ikke alle detaljer i Lachman og Vogts karrierer, men det er rimelig å anta at de var fortrolige med fellesforvaltningens administrative praksis, herunder også arkivpraksis. Gjennom flere hundre år deltok lagmennene regelmessig når arkivdesignasjoner skulle utarbeides i forbindelse med embetsskifter.⁴⁰ Det er høyst sannsynlig at Lachman og Vogt utførte slike oppgaver før de påtok seg kartleggingen av Akershusarkivet i 1732.

1734-registraturen representerer en svært tidlig verdivurdering også sett i europeisk målestokk.⁴¹ Ved første øyekast kan de norske verdivurderingene virke litt tilfeldige. Men det finnes et mønster. Drøyt halvparten av dokumentene i Akershusregistraturen er innholdsbeskrevet. Dette var de viktigste. Den andre halvparten, som knapt ble nevnt eller svært summarisk beskrevet, fikk gjerne karakteristikker som verdiløse, uten nytte eller «efterrettighed», uten opplysning osv.

³⁶ Thime, 2016, s. 190.

³⁷ Weidling, 2000, s. 226 og 314.

³⁸ Thime, 2016, s. 211-217.

³⁹ Næss, 2014, s. 129.

⁴⁰ Thime, 2016, s. 184.

⁴¹ Duchein, 1992, s. 17, nevner en arkivinstruks utarbeidet i Torino i 1731 for Sardinias kongelige arkiv som et av flere tidlige europeiske eksempler på bevaringsvurderinger.

Hva karakteriserer de «verdiløse» dokumentene, og har de «viktige» noen fellestrekk? De siste omhandlet ofte endringer i forvaltningsapparatet, det vil si deling, sammenslåing eller opprettelse av prestegjeld, sogn, rettskretser, fogderier med videre. Videre finner man her ulike typer eiendomsdokumenter, ofte skjøter og makeskifter. Kongelige privilegier til adel, byer og borgerskap, traktater med fremmede land og ulike typer påbud og forbud ble gjerne også utførlig beskrevet. I motsetning ende finner man de såkalte «partikulære» saker, saker som angikk bestemte personer, steder osv. Dette kunne være saker om mannskap til marinen, skatterestanser og skatteinndrivelse, om tømmerhugst, ulike bønne- eller klageskriv (supplikker), anbefalinger til ledige stillinger, reisepermisjoner, bevillinger til fri rettsprosess på grunn av fattigdom (beneficium paupertatis) samt om kirker og hospitalslemmer. Men det kunne gjerne også dreie seg om korrespondanse mellom høytstående embetspersoner, slik som «adskillige Breve til Vice Stadtholder Gabel» fra stiftamtmanden i Kristiansand om en «Misforstaaelse» mellom stiftamtmanden og biskopen i Kristiansand. Dette var likevel en enkeltsak «af ingen Betydning», selv om det involverte noen av landets øverste embetsmenn.⁴²

Kongebrevene var de viktigste, dersom de fortsatt hadde gyldighet. Som nevnt ble den første pakken i registraturen, gamle kongebrev, vurdert som betydningsløs. Denne vektleggingen av aktualitet kommer tydelig fram mot slutten av registraturen der det fastslås at noen typer gamle Overhoffrettsdokumenter kunne kasseres fordi «Loven befrie Jusitz Secretairen for saa lang tiids ansvar».⁴³ Gamle dokumenter som ikke lenger hadde gyldighet ble kategorisert som unyttige. Bevaringsvurderingen tok utgangspunkt i de administrative og juridiske behov. Da var aldri mer en kassasjonsgrunn enn et argument for bevaring.

⁴² 1734-registraturen, s. 186.

⁴³ 1734-registraturen, s. 420.

Spesielle hendelser kunne også bli registrert, neppe av annen grunn enn at de beskrev noe uvanlig. Således nevnes et dokument om et hollandsk skip som skulle være pestbefengt.⁴⁴ Det samme gjaldt et dokument om admiral Trampes sjøslag i 1676 og benådningen av en dødsdømt bigamist.⁴⁵

Vogt og Lachmans verdivurderinger følger tydelig en juridisk/administrativ arkivforståelse. Det er heller ikke særlig overraskende. Dette synes å være en felleseuropeisk praksis med røtter langt tilbake i tid. Danske geheimearkivarers vektlegging av arkivene som fundament for historiske framstillinger er i liten grad synlig hos Vogt og Lachman. Det trass i at stattholder, og øverst ansvarlige for Akershusarkivet, Christian Rantzau (1684-1771), jevnlig brevvekslet med geheimearkivar Hans Gram.⁴⁶

Kassasjonskommisjonen av 1782

Arkivene på Akershus slott hadde lenge slitt med dårlige arkivlokaler og plassmangel. Rot, fuktighet, rotter og mus var en konstant utfordring. Christian Rantzau, stattholder 1731-1739, karakteriserte i 1732 arkivet som en svinesti. Stattholder Jacob Benzons (1688-1775, stattholder 1750-1771) fortvilte i 1757 over den «Confusion» som arkivet befant seg i. Stiftamtmann Diderik Otto von Grambow (1732-1773, stiftamtmann 1772-1773) bemerket syrlig høsten 1772 at «Det Norske Rigs-archiv bevares, eller rettere sagt bederves paa Aggershuus fæstning.»⁴⁷ Klager over mangelfulle og overfylte arkivrom var en gjenganger utover 1700-tallet.⁴⁸

⁴⁴ 1734-registraturen, s. 117.

⁴⁵ Thime, 2016, s. 153.

⁴⁶ Thime, 2016, s. 149, 221.

⁴⁷ Berg, 1950, s. 236.

⁴⁸ Thime, 2016, s. 107, 150, 210.

Stiftamtmann Levetzau (stiftamtmann 1774-1784) mente noe måtte gjøres. I 1781 foreslo han seg selv og lagmann Herman Colbjørnsen (1727-1794, lagmann fra 1774) til en kommisjon for å vurdere hva som skulle bevares og kasseres, og da ikke bare i Akershusarkivet. Mengdeproblematikken angikk nemlig også de øvrige stifts- og amtsarkivene rundt om i landet.⁴⁹ Siden lovbestemmelsen om pliktavlevering av lagtingsprotokoller i 1587 fungerte stifts- og amtsarkivene i økende grad som regionale arkivdepoter. I tillegg til amtets egne arkiver, måtte de ta hånd om arkivmateriale fra andre embetskontor, først og fremst fra rettsembetene og fogderiene.⁵⁰ I forbindelse med delingen av Opplands amt i 1781 søkte begge de nye amtmennene om tillatelse til å kassere «de mangfoldige med Archivet leverede Breve for Fogder, Sorenskrivere og Procuratorer». Dokumenter som var eldre enn fem år kunne etter deres syn kasseres. Disse var «for Efftertiden aldeles unyttige». De burde vike for viktigere dokumenter og protokoller. Rentekammeret ga tillatelse til kassasjon av dokumenter som var eldre enn 15 år.⁵¹

Levetzau ønsket å lage «en Regel for Efftertiden om hva som hører til Archivet eller ikke». Dette var en helt ny tilnærming, langt forut for sin tid. Kassasjonsregler forut for arkivdanning ble utviklet først i andre halvdel av 1900-tallet.⁵² Forslaget fikk kongelig godkjenning 4. januar 1782 og kassasjonskommisjonen ble oppnevnt med de nevnte herrer Levetzau og Colbjørnsen som medlemmer. Alle kassasjonsforslag skulle godkjennes av Danske kanselli.⁵³

Verken Levetzau eller Colbjørnsen rakk å begynne på arbeidet. Jørgen Scheel (1737-1795) etterfulgte Levetzau i 1784. De strevde alle med

⁴⁹ Arkivvesen 1732-1859. PM 3. november 1781.

⁵⁰ Thime, 2019, s. 53.

⁵¹ Arkivvesen, Akershus stiftsarkiv 1750-1813. PM 2. desember 1782..

⁵² Kolsrud, 1986, s. 35.

⁵³ Arkivvesen 1732-1859. Kongebrev den 4. januar 1782.

å få tilsatt en medhjelper. Oluf Qverner, en tidligere medarbeider hos stiftamtmanden, meldte seg til tjeneste i desember 1789, bare noen dager før Frederik Moltke (1754-1836) ble utnevnt til stiftamtmand og nytt kommisjonsmedlem. Qverner ble vurdert som kompetent. Han skulle skille ut alle «uuelige» papirer for kommisjonens bevaringsvurdering. Deretter skulle man fradele arkivene etter amt og stiftamt og til slutt lage en registratur over det resterende.⁵⁴ Avtale ble skrevet i april 1790. Men Qverner tiltrådte aldri stillingen. Den 2. september 1790 sa Carl Deichman Møller seg villig til å utføre oppgaven.⁵⁵ Vi vet ikke hvorfor Møller plutselig erstattet Qverner. Men en nærmere titt på personene Moltke og Møller, deres familier og omgangskrets kan gi noen forklaringer, og bidra til å kaste lys både over hendelsene og Carl Møllers arbeid.

«den fineste, meest urbane Verdenstone»

Biskop Claus Pavels ble i 1793 residerende kapellan i Eidanger prestegjeld i Bratsberg amt. I Porsgrunn fant han et miljø med «den fineste, meest urbane Verdenstone».⁵⁶ I byen og nærmeste omegn bodde velstående forretningsmenn og embetsmenn med sine familier. De var kjøpmenn, trelasthandlere, skipsredere, gods- og jernverkseiere med store formuer, velutdannede med lange utenlandsopphold, levende opptatt av musikk, litteratur og historie, og godt orientert om samtidens åndsstrømninger.⁵⁷

⁵⁴ Arkivvesen 1732-1859. PM fra Scheel og Colbjørnsen 19. desember 1789.

⁵⁵ Arkivvesen 1732-1859. PM fra Carl Møller 2. september 1790. PM 5. desember 1792 viser til Rentekammerets ordre 3. april 1790 som hjemmel for utbetalinger til Carl Møller.

⁵⁶ Riis, 1866, s. 126.

⁵⁷ Aall, 1939, s. 8.

Frederik Moltke var en av disse opplysningsmennene. Han var født i Odense og ble i 1781 utnevnt til amtmann i Bratsberg. Han bosatte seg på Menstad gård ved Porsgrunn, og giftet seg med datter av den velstående Herman Leopoldus Løvenskiold (1739-1799). Amtmann Moltke ble raskt inkludert i kretsen av svært velstående familier i Porsgrunn og Skiensområdet. Frederik Moltke trivdes i dette miljøet. Han var en lojal embetsmann med liten sans for revolusjonære ideer, men like fullt en ivrig tilhenger av opplysningstidens tro på utbredelse av nyttig kunnskap. Og han utviklet en ekte interesse for Norge og landets historie.⁵⁸ I Porsgrunn ble Moltke også kjent med Hans Møller (1733-1796), Carl Møllers far. Amtmannen holdt ofte «litterære collatser» i hjemmet sitt på Menstad. Møller og Moltke var blant de ivrigste debattanter og man kunne fornemme «noe av en fransk opplysningstids salong i denne lærde krets».⁵⁹ Vitenskapelige og filosofiske diskusjoner var vanlige også i selskapslivet, dominert av «Dr. Møllers Dybsindighed og Moltkes skarpsindige Vid».⁶⁰ Moltke var amtmann i Bratsberg i sju år inntil han i 1788 overtok som stiftamtmand i Kristiansand. Året etter ble han utnevnt til stiftamtmand i Akershus. Det innebar også et overordnet ansvar for Akershusarkivet.

Moltke og Møller beholdt kontakten også etter at Moltke var flyttet fra Bratsberg amt. De var begge blant innbyderne til stiftelsen av Det Topographiske Selskab i Norge i 1791. Formålet var å «samle og udbrede en nøjere Kundskab om Norge».⁶¹

⁵⁸ Dansk biografisk leksikon.

⁵⁹ Tønnessen, 1956, s. 535.

⁶⁰ Aall, 1939, s. 8.

⁶¹ Rosted, 1792-1793, s. innholdsfortegnelsen, 13, 20.

Hans Møller ble en del av Porsgrunns sosiale elite da han giftet seg med Eleonore Hedvig Rasch (1736-1817). Carl Møller var deres eldste sønn. Hans (Nielsen) Møller, også kalt Johannes, ble født i Danmark, like utenfor Fredericia. Han studerte medisin både i København, Paris og London, og var veterinærstudent i Lyon, med kongelig stipend. I 1768/69 startet han legepraksis i Skien. Den 23. desember 1771 tok han medisinsk doktorgrad ved København universitet.⁶² Deretter flyttet han tilbake til Norge. Her ble han den 28. mai 1772, «i Huuset», forlovet og gift. Da var Eleonora høygravid. Forlovere var Carl Deichman (1700-1780), stifteren av det Deichmanske bibliotek i Christiania og Eleonoras onkel, samt lagmann og borgermester i Skien, Jonas Greger (1722-1777).⁶³

Hans Møller, ukjent kunstner.

Landfysikat for Bratsberg amt ble opprettet ved kgl. res. 6. oktober 1773.⁶⁴ Hans Møller ble deretter ansatt i stillingen som landets første landfysikus.⁶⁵ Samtidig avsluttet han sin private legepraksis. På hans initiativ ble nytt amts- eller radesykehus besluttet opprettet i 1774. To år senere var sykehuset ferdig og Møller tilsatt som bestyrer.

Hans Møller publiserte flere artikler i «Topographisk Journal for Norge» og i Hermoder. Tidsskriftene utkom henholdsvis fra 1792

⁶² Wille, 1805, s. 289. Nyerup, 1820, s. 416.

⁶³ Eidanger ministerialbok nr. 6, 1764-1814, s. 112.

⁶⁴ Fogtman, 1786, s. 437.

⁶⁵ Bystrom, 1992, s. 17.

og 1795. Han skrev om husdyrhold, botanikk, utdanning, gammel folkemedisin og helseforhold.⁶⁶ Han var medlem av Vitenskapsselskapet i Trondheim fra 1773.⁶⁷ Møller var en varm talsmann for et norsk universitet og offentliggjorde i 1795 «Forsøg til en Plan til et Universitet i Norge». Her understrekes «Historiens store Nytte og Indflydelse i alle Videnskaber».⁶⁸

Forholdet mellom **Carl Deichman** og Hans Møller var mer enn en ren familierelasjon. Carl Deichman var født i Odense. Familien arvet en betydelig formue av farbroren Evert Deichman. Sammen med broren Wilhelm kunne han derfor investere og bli partseier i flere jernverk.⁶⁹ I tillegg eide de sagbruk og samarbeidet med Niels Aall (1702-1784) om rederivirksomhet og trelasthandel. Jernverkene ble solgt til Herman Leopoldus Løvenskiold (1701-1759).⁷⁰ I 1742 kjøpte brødrene Tollbodøen hvor de ble boende som ungkarer til sin død. Her skapte Carl sin store bok- og gjenstandssamling. Han ble medlem av «Det Kongelige Danske Selskab til den Nordiske Histories Forbedring» i 1750, «Det Kongelige Danske Videnskabers Selskab» i 1758 og «Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab» i 1769. Tollbodøen ble et midtpunkt i Porsgrunns kulturelle miljø. Carl skrev selv om en rekke emner, også historie. Han brevvekslet med flere av tidens lærde, blant andre geheimearkivarene Gram, Langebek og Schøning. I 1779 testamenterte Carl hele samlingen til opprettelsen av et bibliotek i Christiania. Den bestod av omtrent 6000 bøker, 343 manuskripter, 37 skjøter og brev, 124 kart og tegninger, samt antikviteter, mynter,

⁶⁶ Rosted, 1792-1797. Schmidt, 1796-1797.

⁶⁷ Schmidt, 1960, s. 36.

⁶⁸ Møller, 1795, s. 24, 79-81.

⁶⁹ Møller, 1790, s. VI.

⁷⁰ Kraft, 1824, s. 63, 66.

mineraler, sjødyr og sjøvekster.⁷¹ Biblioteket ble innviet 12. januar 1785.⁷² Hans Møller skulle ifølge testamentet ordne, pakke og sende bøkene til Christiania. For dette arbeidet ble han tilgodesett med 400 riksdaler, mer enn hele årslønnen han hadde som landfysikus og bestyrer av amtssykehuset.

Carl Deichman og Hans Møller fant hverandre i en felles lidenskap for bøker og vitenskap. Dette åndelige slektskapet kommer tydelig til uttrykk i Hans Møllers forord til den deichmanske samlingsoversikten: På Tollbodøen nådde Carl Deichman det, «som fra hans Ungdom havde været hans Hoved-Lyst, nemlig at Han i en saa kaldet Philosophisk Ledighed kunde dyrke Boglige Kunster og Videnskaber, og hvem uden de, som have en lige Tilbøyelighed, skønne denne Lykke».⁷³

Carl Møller ble døpt «Carl Deicmand» den 7. juli 1772. Carl Deichman var en av fadderne.⁷⁴ Carl ble trolig undervist i hjemmet. Huslærere kunne være dyrt og kvaliteten variabel. Allmueskolen var ikke noe alternativ i hans krets. I 1787 fikk han være med brødrene Niels (1769-1854) og Jørgen Aall (1771-1833) til London. De dro med et av farens, Nicolai Benjamin Aalls (1739-1798), mange skip. Hensikten var å lære språk og handelsfag.⁷⁵ Aall-brødrene begynte på pensjonatskole utenfor London. Deretter tilbrakte de ett år i Frankrike og kom hjem i 1789.⁷⁶ Carl Møller deltok i alle fall i deler av reisen

⁷¹ Møller, 1790. Her er talt opp samtlige. Antallet oppgitte numre er færre, men mange numre inneholder flere bøker og dokumenter.

⁷² Wille, 1805, s. 285 og Norsk biografisk leksikon (heretter NBL).

⁷³ Møller, 1790, s. VI.

⁷⁴ Porsgrunn ministerialbok nr. 2, 1764-1814, s. 44-45.

⁷⁵ Steffens, 1908, s. 196-199. Breve fra Niels Aall til foreldrene 1787-1818, brev datert 24. august 1787.

⁷⁶ NBL, Steffens, 1908, s. 451 og Tønnessen, 1965, s. 465.

og skolegangen.⁷⁷ Carls deltakelse på utenlandsreisen var trolig ment som en dannelsesreise. Han hadde ingen forretningsarv å forvalte. En fremtid som forretningsmann kan likevel ha fristet.

De veivalg som skulle tas var ikke opp til ungdommen selv å bestemme. Fedrenes vilje var avgjørende. Jacob Aall gir i sine «Optegnelser» en levende fremstilling av fedrenes autoritet på denne tiden.⁷⁸ Selv om Hans Møller kanskje var mindre streng, var respekten for farsviljen sterk.

Vi vet ikke når Carl kom hjem eller hva han foretok seg etter utenlandsreisen. Han gjennomførte neppe universitetsstudier. Det ville i så fall vært nevnt i forbindelse med hans tilsetting som arkivar i 1790. Det vi vet, er at han i september 1790, 18 år gammel, påtok seg et omfattende arkivoppdrag på Akershus slott. Vi kjenner ikke Hans og Carl Møllers motiver, men følgende forklaring er ikke usannsynlig.

Den 16. februar samme år hadde faren ferdigstilt utgivelsen av en fortegnelse over Deichman-samlingen. Det var en begivenhet. Nå kunne et større publikum få innsyn i den verdifulle samlingen. Hans Møller hadde som nevnt hatt et hovedansvar for å ordne, beskrive og overføre den deichmanske samlingen. Arbeidet kan ha gitt mersmak. Hans Møller søkte stillingen som auksjonsdirektør i Christiania da Jacob Bartholin døde i 1784. Hans Møllers forslag var at denne stillingen skulle kombineres med utviklingen av Deichmansbiblioteket og et tilknyttet akademi. Stiftamtmannen støttet forslaget, men Danske kanselli vendte tommelen ned. Dette var en stor skuffelse for Hans Møller, som allerede da ga uttrykk for en viss slitasje på grunn

⁷⁷ Steen, 1948, s. 43. Niels Aalls brev til faren 22. 9.1788, der han hilser fra Mr. Møller.

⁷⁸ Aall, 1939, s. 15.

av alle reisene som landfysikus.⁷⁹ Samtidig kjente Hans Møller godt til Akershusarkivet. Deichmansamlingen omfattet begge de to store Akershusregistraturene fra 1622 (klosterarkiv fra middelalderen) og 1734 (arkivbestanden på Akershus slott). De omtales spesielt i Carl Deichmans forord til katalogen.⁸⁰ Frederik Moltke hadde nettopp tiltrådt som stiftamtmann og ansvarlig for arkivet. Enten ble Oluf Qverner forhindret fra å utføre det arkivoppdraget han påtok seg i april 1790, eller så ble han skjøvet til siden av en ambisiøs, vitenskaps- og historieinteressert amtsfysikus med mektige allierte. For dette var neppe Carls eget initiativ. Stiftamtmann Moltke og lagmann Colbjørnsen understreket at det var landfysikus Møller som «meldte sig» og som tilbød å veilede sin sønn i arbeidet.⁸¹ Carl utviste heller ikke noen synlig interesse for historie og vitenskap, verken i 1790 eller senere i livet.

Det var bevilget 300 riksdaler til arbeidet, ikke så mye oppgaven tatt i betraktning. Hvorfor ønsket Hans Møller at hans eldste sønn skulle ta fatt på et arbeide som for de fleste fremsto som lite attraktivt? Og hvorfor ville han selv bruke tid på dette? Gjennom flere tiår hadde stiftamtmannen forsøkt å rekruttere noen som kunne ordne Akershusarkivet. De som søkte jobben var til dels fattige menn som primært så en mulighet til å brødfø seg selv og familien.⁸² Det var vanskelig å finne noen som var godt kvalifisert. Hans Møller led så vidt vi vet ingen pengebød. Reiseavstanden fra Christiania til Porsgrunn, der han bodde og hadde sitt daglige virke, var også betydelig. Dette var en tid da hester, seilskip og egne bein var eneste fremkomstmiddel. Han var heller ikke helt ung og slet med helseplager. Noen mulige motivasjonsfaktorer har vi allerede nevnt. I tillegg kunne det norske

⁷⁹ Berg, 1940, s. 111-113.

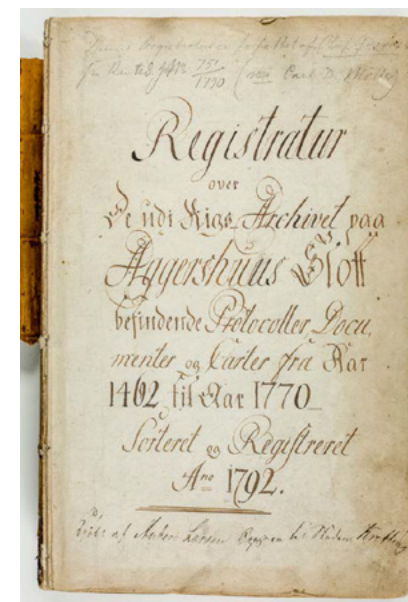
⁸⁰ Møller, 1790, s. xxv, 344 og 355.

⁸¹ Arkivvesen 1732-1859. PM til Danske kanselli datert 16. april 1791.

⁸² Thime, 2016, s. 174-175.

riksarkivet på Akershus skjule skatter av uvurderlig verdi for landets historie og for vitenskapen. Her kunne det vanke både heder og ære. Hva var da mer naturlig enn å la sønnen gjøre grovarbeidet, mens faren bisto med veiledning? Carl Deichman Møller bar til overmål navnet til bibliotekets grunnlegger. Han kunne videreføre arven etter grandonkelen. Carl Møller hadde også sine kvaliteter. Claus Pavels omtalte han i 1795 som mindre interessant enn broren Nicolay, men dog edel og aktverdig.⁸³ I 1806 betegnes han som en utmerket fløytespiller.⁸⁴ Et par tiår senere skulle han bli en av Porsgrunns mest velstående forretningsmenn. Men i 1790 var Carl Møllers fremtid såpass uavklart at et arbeide som arkivar på Akershus slott trolig fortonte seg som en god løsning.

Carl Møllers oppvekstmiljø, hans nære krets av familie og venner, hørte til den absolutte åndselite i landet. De var levende interessert i landets historie, arkiver og andre oldsaker. Man skulle tro at denne bakgrunnen, temmelig ulik Vogt og Lachmans, ville resultere i andre bevaringsvurderinger av Akershusarkivet enn tidligere.

Tittelside til Akershusregistraturen av 1792, utarbeidet av Carl Deichman Møller. Foto: Torkel Thime.

⁸³ Riis, 1866, s. 145.

⁸⁴ Schwach, 1992, s. 50.

Carl Møllers bevaringsvurderinger

Carl Møllers oppdrag var for det første å identifisere de «uodelige Papirer» slik at kommisjonen kunne fatte en kassasjonsbeslutning. Deretter skulle han «separere» stiftamts- og amtsarkivene for seg og forfatte en registratur over kongelige forordninger, reskripter, kollegialbrev, protokoller osv, med «en tydelig Extract af hvert Documents Indhold». ⁸⁵ Et forskudd på 50 riksdaler ble utbetalt. ⁸⁶ Carl gikk i gang med ungdommelig pågangsmot. I løpet av høsten og vinteren utarbeidet han foreløpige arkivfortegnelser, en disposisjon for en samlet registratur samt et omfattende kassasjonsforslag. Han foreslo også å binde inn og lage en komplett samling av kongebrev. Alt dette ble presentert for arkivkommisjonen den 26. februar 1791. ⁸⁷

Stiftamts- og amtsarkivene skulle fradeles. I Møllers forslag til disposisjon er likevel rettsprotokollene fra lagmenn og sorenskrivere tatt med. Dette på tross av at disse protokollene tilhørte amts- og stiftamtsarkivet. ⁸⁸ Det kan ikke bety annet enn at rettsprotokollene var ansett som svært viktige. De ble også plassert aller først. Møller ga ikke noen eksplisitt begrunnelse for dette grepet. Han har trolig ikke følt behov for det. Rettsprotokollene var blant de mest etterspurte arkivsakene. Etter de lokale rettsprotokollene finner vi Overhoffretens og Slottslovens protokoller. Carl Møller gjør et poeng av at protokollene var det første man brakte i orden, deretter dokumentpakken. ⁸⁹ Protokollene var enklest å ordne. Det kan være en av årsakene

til at disse ble håndtert først. Men protokollene ble trolig også ansett som viktigere enn pakkene. Det understrekes av at Carl Møller utarbeidet en oversikt over de protokollene som manglet. En tilsvarende mangelliste for dokumenter eller pakker ble ikke laget. Kongebrevene kom som vanlig først. Men her var de innbundet i 18 bind og fremstod dermed som protokoller. Som protokoller ble de også svært sparsomt beskrevet, utelukkende med tittel og årstallsangivelse – som øvrige protokoller, dette i sterk kontrast til 1734-registraturens til dels detaljerte beskrivelse av kongebrevene.

Vi finner de samme seriene både i 1734- og 1792-registraturene, men i ulik rekkefølge. 1792-registraturen inneholder dessuten en rekke nye serier med dokumenter som delvis er eldre enn 1730. Hvorvidt dette er dokumenter som ble omplassert eller som tidligere ikke var beskrevet, er ikke tilstrekkelig undersøkt.

Carl Møller foreslo flere tiltak for å redusere arkivmassen. Dubletter kunne fjernes ved å lage en innbundet kongebrevsamling. Prosessekstrakter og konseptstevninger for Overhoffretten ville, på grunn av omfanget, ta «flere Mænds levetiid» å lage. Men siden de var foreldet, mente Møller de kunne kasseres. Han støttet seg her til Lachman og Vogt som allerede i 1734 hadde erklært disse for å være verdiløse. I tillegg mente Møller at utfallet av sakene, og dermed det vesentligste, ville finnes i de såkalte avsikts- eller domsprotokollene. Manntalls- og utskrivingsruller burde kasseres. Her var Carl Møller helt på linje med Vogt og Lachman, som flere steder i 1734-registraturen karakteriserte denne typen materiale som verdiløst. Fogdenes, sorenskrivernes og prestenes korrespondanse med stattholdere og stiftamtmenn var særlig omfangsrike. De utgjorde ifølge Carl Møller flere vognlass. Å innholdsbeskrive dokumentene ville være et arbeide uten ende. Også her støttet han seg til Vogts og Lachmans verdivurdering. Møller påpekte

⁸⁵ Arkivvesen 1732-1859. Notat september 1790.

⁸⁶ Arkivvesen 1732-1859. Notat september 1790. Brev fra stiftamtman Moltke 7. september 1790.

⁸⁷ Arkivvesen 1732-1859. Carl Møllers brev til arkivkommisjonen 26. februar 1791 og PM til Danske kanselli datert 16. april 1791.

⁸⁸ Thime, 2019, s. 53.

⁸⁹ Det samme ser vi i Hans Møllers fortegnelse over Deichmansamlingen (Møller, 1790). Her er også bøkene plassert først, deretter kommer manuskripter, brev, kart og tegninger. Innenfor hver gruppe var materialet først ordnet etter format, deretter tematisk.

videre at materialet hadde ligget urørt siden 1734. Det vesentlige av innholdet kunne i tillegg gjenfinnes i protokollene. De månedlige tollbodekstraktene burde kasseres. De var omfangsrike og opptok verdifull plass.

Kassasjonsanbefalingene var omfattende. Vi kan spore et element av tvil i Carl Møllers forslag. Han foreslo nemlig til slutt at «det mindst betydelige» kunne plasseres i en mørk, «smal, tom og tør Kielder». Det ville være mindre radikalt enn å kassere materialet, og reversibelt.

Carl Møllers forslag er bemerkelsesverdig på flere måter. Det første som slår en, er likheten mellom Møllers forslag og de vurderinger som forfatterne av 1734-registraturen gjorde. I flere tilfeller lente han seg på Vogt og Lachmans vurderinger. Dette på tross av den svært ulike bakgrunnen de hadde. Man skulle kanskje tro at Carl Møller, under farens veiledning, ville fremhevet arkivenes forskningsmessige og historiske verdi. Men ingen slike argumenter finnes i forslaget som han presenterte i februar 1791. Hvorfor slo ikke Hans Møllers interesser og de verdiene han og hans lærde miljø i Porsgrunn omfavnet igjennom i arbeidet med Akershusarkivet?

En hovedforklaring er trolig at både Carl og faren allerede i starten ble fanget av en sterk fagtradisjon. Akershusarkivet og oppdraget var overveldende. Det gjaldt særlig pakkesakene. Mens antallet manuskripter i Deichmansamlingen kun talte noen hundre, var det umulig å estimere dokumentomfanget i Akershusarkivet. Her opererte Carl med måleenheten «Vognlas». Han innså at enkelte serier ville ta flere menneskealdere å registrere. Oppgaven må ha virket uoverkommelig – og betalingen dårlig. Da var det enklere å gripe til eksisterende oversikter som kunne lette arbeidet. 1734-registraturen var den mest komplette fortegnelsen som fantes, og den eneste som også inneholdt

verdivurderinger. En sammenligning mellom registraturen Carl Møller slutførte i 1792 og 1734-registraturen viser et klart avhengighetsforhold. Når han på denne måten tok utgangspunkt i tidligere arkivarbeid, ble han også fanget av fagets tradisjoner. Hadde Møller begynt med blanke ark, ville kanskje forslagene sett annerledes ut.

Det er også en kjensgjerning at farens helse var dårlig.⁹⁰ Dette kombinert med et stort arbeidspress hjemme i Porsgrunn, kan ha ført til at veiledningsrollen ble mindre omfattende enn planlagt. Vi vet i det hele tatt svært lite om Hans Møllers bidrag. Jeg har ikke funnet hans navn nevnt i noen av dokumentene som er gjennomgått, annet enn i forbindelse med tilsettingen av Carl Møller. Det kan tyde på at Carl ble stående temmelig alene med arbeidet. Da var det mer nærliggende å søke støtte i eksisterende praksis enn å forsøke helt nye innfallsvinkler.

I tillegg ble de eldste og historisk sett mest interessante norske dokumentene gjerne sendt til København, til det kongelige bibliotek, geheimarkivet eller andre samlinger. En rekke kongelige bestemmelser både på 16- og 1700-tallet påbød slike overføringer.⁹¹ Arkivene på Akershus ble derfor kanskje ansett som mindre interessante.

Likevel kan det fastslås at det fantes en betydelig bevissthet i samtiden om arkivenes historiske verdi, også de av nyere dato. Flere topografiske beskrivelser fra andre halvdel av 1700-tallet vektlegger betydningen av arkivene. Hans Jacob Wille takker i 1786 til og med amtmann Moltke for bruken av Bratsberg amtsarkiv «hvoraf jeg har samlet adskillige Oplysninger».⁹² Bartholomeus Løvenskiold redegjør i sin

⁹⁰ Bricka, 1887-1905, s. 58.

⁹¹ Thime 2016: s. 221-222.

⁹² Wille, 1786, s. 4.

topografiske beskrivelse over Bratsberg amt i 1784 for amtsarkivets eldste dokumenter (1589-1699) og referer til «Rare gamle Documenter der følge med Værkets (Bolvig jernverk) Ejendomme» som «ere læseværdige for den sande Nyttes og Alderdommens Skyld», alle henlagt «til Værkets øvrige Archiv.»⁹³ En tilsvarende beskrivelse fra 1789 bemerker at man måtte bruke gjenparter av gamle dokumenter til erstatning for originalene ettersom Skien rådhus brant i 1766.⁹⁴ Men, som sagt, denne historiske arkivinteressen lar seg vanskelig å spore i Carl Møllers bevaringsvurderinger.

Det andre iøynefallende trekk er at forslagene ikke vurderer informasjonsinnholdet i dokumentene, men bruker innholdsnøytrale kassasjonskriterier. Carl Møller var for det første opptatt av redundans. Innbinding av kongebrevene skulle gjøre det mulig å kvitte seg med dubletter. Overhoffrettens prosessekstrakter og konseptstevninger kunne kasseres, blant annet fordi det viktigste ville finnes i domsprotokollene. Embetskorrespondanse kunne kasseres fordi det vesentligste innholdet kunne gjenfinnes i protokoller. Informasjonen kunne med andre ord bevares i aggregert form. Plass kunne spares samtidig som det mest sentrale innholdet ble bevart.

Økonomi og plassmangel har alltid vært et helt sentralt argument for kassasjon. Det var også den viktigste grunnen til at tollbodsekstraktene skulle kasseres. Det var for tids- og kostnadskrevende å registrere embetskorrespondansen. Det samme gjaldt Overhoffrettens prosessekstrakter og konseptstevninger. Nytten stod ikke i forhold til kostnadene.

⁹³ Løvenskiold, 1784, s. 22 og 132.

⁹⁴ Thue, 1789, s. 154-155.

Etterspørsel var også et av Carl Møllers verdikriterier. Ønsket om å kassere embetskorrespondanse ble delvis begrunnet med at materialet ikke hadde vært etterspurt de siste 60 år.

Carl Møllers kassasjonsforslag virker på mange måter svært moderne. Mange av de samme bevarings- og kassasjonskriterier har vært sentrale også i nyere kassasjonsstrategier. Begrepsbruken er ulik, men det finnes mange fellestrekk.⁹⁵ Carl Møllers verdikriterier bar ikke preg av samtidens vitenskapelige eller historiske interesser. De var heller et uttrykk for praktisk/administrative vurderinger der målet var å redusere arkivmengden.

Herrene Colbjørnsen og Moltke hadde ingen innvendinger, verken mot registraturdisposisjonen eller kassasjonsforslaget. Tvert imot.⁹⁶ Men de valgte å legge saken frem for Danske kanselli.⁹⁷ Svaret kom bare halvannen måned senere. Carl Møller fikk gjennomslag for det meste. De kongelige reskriptene skulle ordnes kronologisk og innbindes. Tollbodsekstraktene kunne kasseres, manntalls- og utskrivingsrullene kunne overføres til Generalkrigskommissariatet. Dokumenter vedrørende Kongsberg sølvverk kunne overføres dit. Fogdekorrespondansen skulle kasseres, det samme gjaldt dokumentene knyttet til Overhoffretten. Kjelleren under slottsarkivet kunne innredes med en reol for plassering av de minst viktige dokumentene.⁹⁸

Carl Møller fortsatte arbeidet. En ny registratur over Akershusarkivet ble ferdigstilt i 1792. Registraturen omfattet arkivmateriale fra 1462 til 1770, altså dokumenter som var 20 år og eldre. Det er vanskelig å fastslå hvorvidt arkivstykker som ble vurdert som verdiløse i 1734 ble

⁹⁵ Se for eksempel Bevaringsutvalget 2002.

⁹⁶ Arkivvesen 1732-1859. Notat datert 19. mars 1791.

⁹⁷ Arkivvesen 1732-1859. PM til Danske kanselli datert 16. april 1791.

⁹⁸ Arkivvesen 1732-1859. PM fra Danske kanselli datert 4. juni 1791.

tatt med i 1792-registraturen. Opplysningene om slike dokumenter er for sparsomme til at de kan identifiseres. Vi finner imidlertid igjen mange av de øvrige dokumentene fra 1734-registraturen i 1792-utgaven. Nye tilvekster gjorde 1792-registraturen mer omfattende. Den inneholder også langt flere serier enn 1734-registraturen, men likhetstrekkene er mange. Vi finner de samme seriene i begge registreringene, om enn i noe ulik rekkefølge. Mange beskrivelser er direkte avskrift fra 1734-registraturen.

Den mest markante nyheten var utarbeidelsen av et omfattende alfabetisk emneregister på slutten av 1792-registraturen. Den ga andre innganger enn de tradisjonelle. Emneord som for eksempel gammel og pergament signaliserte nye bruksbehov og verdivurderinger. Det er kanskje det eneste synlige tegnet på en bredere verdivurdering enn den tradisjonelle juridisk-administrative.

Bevaringsvurderingene fra 1734 er helt fraværende i 1792-registraturen. Det utgjør også en markant forskjell mellom de to registreringene. Først på slutten av 1792-registraturen omtales arkivmateriale som anses å være av liten verdi. Det var 69 store pakker som inneholdt sivile og militære personers korrespondanse med stattholderen og stiftamtmennene for perioden 1708 til 1771. De dokumentene som Danske kanselli tillot kassert i 1791 var fortsatt bevart. Carl Møller mente fortsatt at de var unyttige, men valgte likevel å plassere dem i kjellerlokalene. Oppbevaring i mindre egnede lokaler innebar en utsettelse av selve ødeleggelsen og tydet på en viss tilbakeholdenhet.⁹⁹

⁹⁹ 1792-registraturen: s. 509.

«af ingen Betydning»

Den 16. april 1794 erklærte Carl Deichman Møller at arbeidet var sluttført, «taget i Øyesyn og aproberet» av arkivkommisjonen. Han hadde forfattet og levert to eksemplarer av registraturen. Fra han begynte arbeidet 1. september 1790 til høsten 1793 fikk han utbetalt i overkant av 135 riksdaler.¹⁰⁰ Nå ønsket han resten av honoraret utbetalt. Carl Møller unnlot ikke å bemerke at betalingen var dårlig og ikke på noen måte i samsvar med arbeidets omfang. Han ba derfor i det minste om å bli anbefalt «hans Majestæts Naade» ved en annen anledning.¹⁰¹ En slik anledning bød seg ett år senere. Fredrik Moltke flyttet i 1795 tilbake til Danmark. Frederik Kaas overtok stiftamtmannsembetet. Arkivet skulle, tradisjonen tro, overføres til etterfølgeren. Carl Møller henvendte seg derfor i 1796 til stiftamtmannen og tilbød seg å overlevere arkivet. Han viste til sitt tidligere arbeid og mente seg godt kvalifisert til å forbedre arkivet ytterligere.¹⁰²

Carl Møller ønsket igjen å ta fatt på arkivarbeidet, til tross for den uttrykte misnøyen. Arbeidet hadde vært tungt. De kalde arkivlokale vinterstid hadde gjort det nødvendig å flytte kasser og pakker til Overhoffrettsgården.¹⁰³ Det hadde heller ikke vanket særlig heder. Faren døde tidligere samme år. Hadde Carl fattet en selvstendig interesse for arkivarbeid, på tross av dårlig lønn og vanskelige arbeidsforhold? Eller var det andre faktorer som spilte inn?

Carl hadde ikke lyktes helt i å finne en levevei. Hans venner i Porsgrunn var allerede i full gang med sine karrierer. Hans reisefølge til England i 1787, Niels og Jørgen Aall, var etablerte forretningsmenn. Deres yngre bror, Jacob, tok teologisk embetseksamen året før, i 1795.

¹⁰⁰ Arkivvesen 1732-1859. Regning fra Carl Møller datert 16. april 1794.

¹⁰¹ Arkivvesen 1732-1859. Brev datert 19. mars, 16. april, 4. juni 1791 og 16. april 1794.

¹⁰² Arkivvesen 1732-1859. Brev fra Carl Møller datert 26. juli 1796.

¹⁰³ Arkivvesen 1732-1859. Brev fra Carl Møller datert 16. april 1794.

Carls fem år yngre bror, Jacob Nicolai, avla juridisk embetseksamen samme år. Arbeidet som arkivar ga ingen velstand. Men det ville i det minste gi noe inntekt.

En ulykkelig kjærlighet kan også forklare noe. Inger Aall (1774-1856), søsteren til Carls venner, var en ytterst sjarmerende kvinne. Broren, Jacob Aall, beskrev henne som et «særdeles tekkelig pikebarn; munter, vennlig og livstro». ¹⁰⁴ Den danske biskopen Jakob Peter Mynster skrev i sine erindringer om «den Gratie, der svævede over hende» og at han lett kunne forelsket seg om ikke broren, legen Ole, var kommet han i forkjøpet. Broren fridde, men fikk nei, et avslag som ifølge biskopen virket «dybt ind i hans Væsen.» ¹⁰⁵

Det var ikke første gang Inger Aall knuste en ung manns hjerte. Inger ble forlovet med Simon Jørgensen (Wesseltoft) i 1796. Men han døde plutselig samme vår. Etter sine første år som arkivar, arbeidet Carl i en periode i Porsgrunn for vennen og forretningsmannen Niels Aall. Carl Møller hadde kanskje beundret søsteren lenge. Hun var en del av hans nære omgangskrets, to år yngre enn han. Carl bestemte seg for å forsøke å gjenoppvekke den «Kierlighed, i hendes Hierte, som engang har elsket saa varmt». I et følelsesladet brev til Niels Aall fortalte Carl hvordan det gikk. Inger hadde visstnok gitt ham forhåpninger, men de viste seg ubegrunnede. Han måtte «oppgive Haabet om nogensinde at blive lykkelig». Han fant situasjonen «yderst piinagtig». Han måtte bort og ba Niels Aall hjelpe ham med plass på skip til London, litt penger og et anbefalelsesbrev. ¹⁰⁶

¹⁰⁴ Norby, 1996, s. 49.

¹⁰⁵ Mynster, 1854, s. 127-128.

¹⁰⁶ Brev til Niels Aall 1798-1802. Udatert brev fra Carl Møller til Niels Aall. Opplysninger i Jacob Aalls «Erindringer» om det sterke kjærlighetsforholdet mellom Inger Aall og Simon Jørgensen og Carls ønske om gjenoppvekke det hjerte som «engang har elsket saa varmt» tyder på at brevet er skrevet etter Simons død.

Vi vet ikke om Carl Møller dro til London. Men i februar 1800 innberettet stiftamtmann Kaas at Carl Møller «ene nu» hadde fullført arbeidet med å sette i stand «Rigs Archivet». ¹⁰⁷ Det er således rimelig å anta at London-turen i beste fall ble kortvarig, og at han gjenopptok arkivarbeidet på Akershus. Arkivet ble redningen for en person i «den yderste Elendighed». Inger var tapt. Han bebreidet seg selv, sine «sværmeriske Følelser», «for liden Virksomhed» og sine «faae Kundskaber og Indsigter». ¹⁰⁸ Han valgte arkivet.

Carl Møller påtok seg å ferdigstille de deler av arbeidet som ikke var fullført. Registre til den innbundne lovsamling og mangler i Akershusregistraturen nevnes spesielt. Kassasjonsforslaget og gjennomføringen av dette omtales ikke. Der var man trolig fornøyd. Arbeidet skulle lønnes med ytterligere 50 riksdaler og være sluttført ved utgangen av året. Tidsfristen var tilføydd avtalen og undertegnet Carls medhjelper, underbyfogd Johannes Becker. ¹⁰⁹ Kort tid deretter ba Danske kanselli om at det ble opprettet en avleveringskommisjon og at denne skulle sørge for utarbeidelsen av en «Specification» over «de betydeligste Dokumenter i Archivet». ¹¹⁰ Til hjelp i arbeidet sendte kanselliet en ordningsplan utarbeidet ved Geheimearkivet, etter mønster fra praksisen der. ¹¹¹

Om det var de nye kravene fra Danske kanselli, kjærlighetssorg eller andre faktorer som bidro til at arbeidet gikk tregt, er ukjent. I februar 1802 var arbeidet fortsatt ikke avsluttet. Carl meddelte ingen annen

¹⁰⁷ Arkivvesen 1732-1859. Ekstrakt av stiftamtmann Kaas sin innberetning, datert 15. februar 1800.

¹⁰⁸ Brev til Niels Aall 1798-1802. Udatert brev fra Carl Møller til Niels Aall.

¹⁰⁹ Arkivvesen 1732-1859. Erklæring fra Carl Møller datert 28. juni 1800.

¹¹⁰ Arkivvesen 1732-1859. Brev fra Danske kanselli til stiftamtmann Kaas, datert 23. august 1800.

¹¹¹ Arkivvesen 1732-1859. Brev fra Danske kanselli til stiftamtmann Kaas, datert 19. september 1801. Dateringen er trolig feil på ett av dokumentene.

forklaring enn «indtrufne Forhindringer». Samtidig ba han om å få dekket foreløpige utgifter.¹¹² En drøy måned tidligere, den 29. desember 1801 giftet Inger Aall seg med Carls åtte år yngre bror, Hans Eleonardus, allerede da en lovende forretningsmann i Porsgrunn. Forlovelsen var holdt hemmelig i flere år, sannsynligvis av hensyn til Carl.¹¹³ Offentliggjørelsen av forholdet må ha vært et sjokk for Carl. Det er ikke usannsynlig at forsinkelsene skyldtes nettopp dette. To måneder senere oppholdt han seg på Nes jernverk hos barndomsvennen Jacob Aall. Herfra beklaget Carl i et brev til Niels Aall at arkivsaken ikke var brakt til ende, men uttrykte håp om å få fullført. Tilstrekkelig betaling hadde han trolig ikke fått. Han takket sin venn Niels for et «Forskud».¹¹⁴ Ingenting tyder på at Carl fullførte arbeidet på Akershus slott. Oppdragsgiverne begynte å ane uråd. I september 1802 undersøkte borgermester Nicolai Diderich Osterhaus (1754-1822) og justissekretær Johannes von Aphelen (1764-1829) arkivregistraturen som Carl Møller hadde forfattet. De fant store mangler.¹¹⁵ Rådmann i Christiania, Ludvig Ingstad (1768-1838), skrev til Carl Møller om saken uten å få svar.¹¹⁶ Tiden gikk uten at noe ble gjort. I februar 1804 ble det meddelt at Carl fortsatt bodde på Nes Jernverk, men for øyeblikket lå syk i København.¹¹⁷

Her endte trolig Carl Møllers arkivarkariere. I alle fall hører vi ikke noe mer om han i forbindelse med Akershusarkivet. I brev til Niels Aall, tre måneder etter Inger Aall og brorens vielse, fremstod Carl Møller som en bitter og ribbet mann. Kvinner hadde han lite til overs for. Et «Menneskes Roe, lykke og Tilfredshed er dem en Bagatel»,

¹¹² Arkivvesen 1732-1859. Brev fra Carl Møller 2. februar 1802.

¹¹³ Mynster, 1854, s. 128.

¹¹⁴ Brev til Niels Aall 1798-1802. Brev fra Carl Møller til Niels Aall 30 mars 1802.

¹¹⁵ Arkivvesen 1732-1859. PM, datert 23. september 1802.

¹¹⁶ Arkivvesen 1732-1859. PM, datert 2. oktober 1802.

¹¹⁷ Arkivvesen 1732-1859. PM, datert 3. februar 1804.

mente han. Han var pengelens og dermed «et rent Null i de Flestes Øyne». Selvbildet var dårlig: «trediver Aar uden at være i nogen Vey, uden at være dygtig i noget Fag», uten betydning. Strategien var klar. På tross av sine kvinneerfaringer var han overbevist om at kun en rik kvinne var i stand til å bedre situasjonen. Fant han en slik, ville han slå til umiddelbart.¹¹⁸ Det skulle ta noe tid, men i 1813 giftet han seg med Birgitte Wright (-1834), datter av den velstående forretningsmannen Jørgen Wright. Og livet smilte til Carl Møller. I 1820-årene var han en av Porsgrunns største skipsredere og trelasteksportører. Han oppnådde til og med å bli valgt til stortingsrepresentant.¹¹⁹

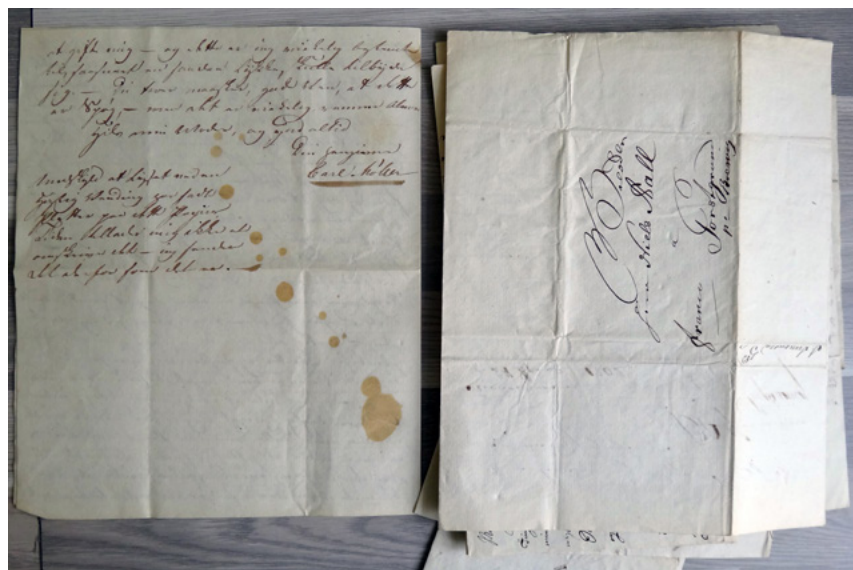
Arkivarbeidet på Akershus ga liten gevinst. I egne øyne hadde han ikke utrettet noe av betydning. Men Carl Møllers arbeid ble bemerket av riksarkivets medarbeider Dominicus Nagel Bech i 1842, riktignok ikke udelt positivt. Riksarkivar Michael Birkeland beskrev 35 år senere 1792-registraturen som en «ganske tålelig katalog».¹²⁰ Kassasjonsforslaget var mer omfattende enn Birkeland kunne ønsket. Men ingen arkivar har blitt rost i ettertid for omfattende kassasjoner, bare for de arkivene som ble bevart. Riksarkivar Asgaut Steinnes fremholdt i 1941 både arkivkatalogen og de 18 bind kongebrev fra 1572 til 1771.¹²¹ For egen regning vil jeg tilføye Carl Møllers bevaringsvurderinger. De var på mange måter et pionerarbeid. Riktignok ble det ikke laget kassasjonsregler «for Efftertiden». Men de bevarings- og kassasjonskriteriene som Carl Møller formulerte har vist seg å være aktuelle helt frem til vår tid. Og selv om disse i liten grad bygget på teoretiske, vitenskapelige eller historiske vurderinger, var han den første i Norge som formulerte slike prinsipper.

¹¹⁸ Brev til Niels Aall 1798-1802. Brev fra Carl Møller til Niels Aall 30 mars 1802.

¹¹⁹ Tønnessen, 1957, s. 61, 82.

¹²⁰ Thime, 2016, s. 173, 196.

¹²¹ Steinnes, 1941, s. 5.

Utsnitt av brev fra Carl Møller til vennen Niels Aall. «... vel skal det være en farlig Sag at gifte sig for Penge, men uden Penge er man dog et rent Null i de Flestes Øyne - Penge, Penge, gid ieg havde Penge! raaber alle Munde, derpaa gaar alle Bestræbelser Idretter og Ønsker ud; hvorfor skulle ieg da ikke ogsaa være noget derfor? naar man er tredive Aar uden at være i nogen Vey, uden at være dygtig i noget Fag - saa indseer ieg ikke hvorledes mand skulle komme til Penge anderledes end ved enten at gifte sig, spille i Lotteriet, eller arve dem; - da ieg nu ikke spiller i Lotteriet, kan ikke vente nogen Arv - saa er der intet tilbage uden at gifte mig - og dette er ieg virkelig bestemt til saasnart en saadan lykke, skulle tilbyde sig - Du troer maaskee, gode Ven, at dette er Spøg; - men det er virkelig ramme Alvor. Hils min Moder, og ynd altid

Din hengivne
Carl Møller

Undskyld at Lyset ved en Hastig Vending har sadt Pletter paa dette Papiir Tiden tillader mig ikke at omskrive det - ieg sender det derfor som det er.»

Litteratur:

- Aall, J. (1939). *Jernverkseier Jacob Aalls Optegnelser 1780-1800*. Skien: Historielaget for Telemark og Grenland.
- Berg, A. (1940). Et videnskapelig akademi ved Deichmanske Bibliotek. *St. Hallvard: illustrert tidsskrift for byhistorie, miljø og debatt*. Vol. 18, 110-114.
- Berg, A. (1950). *Akershus slott i 1600-1700-årene*. Bind 1. Oslo: Cappelen.
- Berger, S. (2013). The role of national archives in constructing national master narratives in Europe. *Archival Science*, vol.13(1), 1-22.
- Birkeland, M. (1877). *Om Arkivvæsenets Ordning: Erklæring fra Rigsarkivaren til Kirke-Departementet, dat. 30te November 1877*.
- Bricka, C. F. (1887-1905). *Dansk biografisk Lexikon, tillige omfattende Norge for Tidsrummet 1537-1814*. Bd. 12. København.
- Bystrøm, H. B. (1992). *På helsa løs: Porsgrunnsykehusene gjennom 200 år*. Porsgrunn kommune.
- Duchain, M. (1992). The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe. *American Archivist*, vol. 55, 14-25).
- Duranti, L. (1994). The Concept of Appraisal and Archival Theory. *American Archivist*, vol. 57, 328-344.
- Elstad, E. (2001). Notarius publicus i norsk rett. Vedlegg 1 (s. 32-176). *Ot.prp. nr. 81 (2000-2001)*.
- Fogtman, L. (1786). *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. 1766-1776*. København: Gyldendal.
- Høgli, I. (1990). *Legeprofiler ved Bratsberg amts sykehus på Osebakken og Hakastein - Fahret 1774-1903*. Skien: Telemark sentralsykehus.
- Jørgensen, A. D. (1884). *Udsigt over de danske rigsarkivers historie*. København.
- Ketelaar, E. (2007). Muniments and monuments: the dawn of archives as cultural patrimony. *Archival Science*, vol. 7, 343-357.

- Kolsrud, O. (1986). Norsk kassasjonsproblematikk 1817-1961, *Arkiv*, bd. 11(1), 27-46.
- Kraft, J. (1824). *Topographisk-statistisk Beskrivelse over Bratsberget Amt*. Christiania.
- Leniaud, J. M. (2002). *Les archipels du passe. Le patrimoine et son histoire*. Paris: Fayard.
- Løvenskiold, B. H. (1784). *Beskrivelse over Bradsberg Amt og Scheens Bye med sine Forsteder*. Christiania.
- Marthinsen, J. (2012). *Arkivteori – en innføring*. Riksarkivaren skriftserie nr. 36. Oslo: Riksarkivaren.
- Møller, Hans (1790). *Cancellie-Raad Carl Deichmans Samlinger af Bøger, Naturalier, Mynter med mere skænket til offentlig Brug i Christiania*. Christiania.
- Møller, H. (1795). *Forsøg til en plan til et universitet i Norge*. Christiania.
- Mynster, J.P. (1854). *Meddelelser om mit Levnet*. København.
- Nyerup, R. og Kraft, J. E. (1820). *Almindeligt Litteraturrexicon for Danmark, Norge, og Island; eller Fortegnelse over danske, norske, og islandske, saavel afdøde som nu levende Forfattere, med Anførelse af deres vigtigste Levnets-Omstændigheder og Liste over deres Skrifter*. København: Gyldendal.
- Næss, H. E. (2014). *Fiat Justitia! Lagmennene i Norge 1607–1797*, Riksarkivaren skriftserie nr. 42. Oslo: Riksarkivaren.
- Peters, K. (2018). Friction in the Archives: Access and the Politics of Record-Keeping in Revolutionary England. I L. Corens, K. Peters og A. Walsham (Red.), *Archives & Information in the Early Modern World*. (151-176). Proceedings of the British Academy, 212, Oxford University Press.
- Posner, E. (1940). Some Aspects of Archival Development Since The French Revolution. *The American Archivist*. July 1940, Vol. 3(3), 159-172.
- Qvisling, J. L. (1919). *Gjerpen en bygdebok 2: Den historiske del*. Kristiania.
- Riis, C. P. (1866). *Biskop Claus Pave's Autobiographi*. Christiania: Cappelens forlag.

- Rosted, J. (1792-1797): *Topographisk Journal for Norge*. Bind 1-7,(1-20). Christiania: Det Topographiske Selskab for Norge.
- Schmidt, F. (1796-1797). Minde-Sang over afdøde Dr. Hans Møller. *Hermoder*. 3. bind (9).
- Schmidt, O. (1960). *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab: matrikkel 1760-1960*. Trondheim.
- Schwach, C. N. (1992). *Erindringer af mit Liv: et tidsbilde fra Norge 1790-1830*. Arendal: Kilden forlag.
- Steen, S. (1948). *Breve fra slekten Aalls arkiver 1738-1905*. Oslo: Dreyers forlag.
- Steffens, H. K. (1908). *Slægten Aall*. Bind 2. Kristiania.
- Steinnes, A. (1941). Drag or saga om det norske riksarkivet. *Syn og Segn*. Årg. 47(1-11). Oslo: Det norske samlaget.
- Thime, T. (2016). *Til Underretning for Posteriteten: Arkiv og arkivbeskrivelse i Norge fram til 1817*. Riksarkivaren skriftserie 44. Oslo: Riksarkivaren.
- Thime, T. (2019). De første regionale arkivdepotene. Lens-, stifts- og amtsarkiv 1587-1914. *Historisk tidsskrift*. Bind 98, nr. 1-2019, 49–67.
- Thue, F.W. (1789). *Forsøg til Beskrivelse over Kragerøe Kiøbsted og Langesunds-Fiorden, eller Scheens Kiøbsted med dens Ladesteder, samtlig beliggende i Bradsberg Amt og Aggershuus Stift i Norge*. København.
- Tønnessen, J. (1956). *Porsgrunns historie. 1: Fra lasteplass til kjøpstad 1576-1807*. Porsgrunn: Porsgrunn kommune.
- Tønnessen, J. (1957). *Porsgrunns historie. 2: Fra trelast og skipsfart til industri 1807-1920*. Porsgrunn: Porsgrunn kommune.
- Weidling, T. (2000). *Eneveldets menn i Norge. Sivile sentralorganer og embetsmenn 1660–1814*. Riksarkivaren skriftserie 7. Oslo: Riksarkivaren.
- Wille, H.J. (1786) *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre Tellemarken*. København.
- Wille, H. J. (1805). *Samling af Minde-Taler holdne i det Kongelige Norske Videnskabers-Selskab over adskillige af dets afdøde Medlemmer*. København.

Kilder:

Norske Rigsregistrarer. (1861–1891). Kristiania.

Rigsarkivet i København: Arkivvæsenets arkiv. Danske kancellis arkivkontor, nr. 713, 1639–1736, Akter ang registrarernes førelse og arkivets ordning, pk 7–2.

Riksarkivet Oslo, Stattholderembetet 1572–1771 – RA/EA-2870/G/L0004/L0001 Serie F Registraturer 1608–1736, Akershusregistraturen 1734.

Riksarkivet Oslo, Riksarkivet – RA/S-1577/D/L0001, Serie D Sakarkiv, Arkivvesen 1732–1859.

Riksarkivet i Oslo, Riksarkivet – RA/S-1577/D/L0007, Arkivvesen, Akershus stiftsarkiv 1750–1813

Riksarkivet Oslo, Riksarkivet – Arkivkataloger. Akershusregistraturen 1792.

Statsarkivet i Kongsberg, Eidanger kirkebøker - SAKO/F/Fa/L0006. Ministerialbok nr. 6, 1764-1814.

Statsarkivet i Kongsberg, Porsgrunn kirkebøker - SAKO/F/Fa/L0002: Ministerialbok nr. 2, 1764-1814.

Telemark museum, Slekten Aalls arkiv på Ulefos Hovedgaard, Ulefoss - TEMU/UA-A-1001/D/Db/Dbd/L0002/0001: Brev til Niels Aall 1798-1802.

Telemark museum, Slekten Aalls arkiv på Ulefos Hovedgaard, Ulefoss - TEMU/UA-A-1001/D/Db/Dbd/L0001: Breve fra Niels Aall til foreldrene 1787-1818.

Tor Weidling

KUNNSKAP OM FIENDEN

Den døde kongen på bære bæres av soldater gjennom et vilt fjellandskap. Et langt tog av brave karolinere følger etter. En sorgfull mann og en liten guttunge står ved siden av veien med blottet hode. Heltekongen Karl 12. er på sin siste reise fra Fredriksten til Stockholm. Slik er det i hvert fall på maleriet som preger vår oppfattelse av hendelsene i grenseområdene mellom Norge og Sverige senhøsten og vinteren 1718.

Karl XII's likfärd. Maleri 1884 av Gustaf Cederström

Men skjedde ting akkurat på denne måten? Hvor er egentlig fjellpasset og den svenske hæren? Og var soldatene på retrett godt kledd og i god form? Hvordan skal vi finne ut hva som egentlig er tilfelle? Spørsmål av denne typen stilte man seg også i den militære ledelsen i Norge både i 1718 og i årene før og etter. Danmark-Norge hadde vært i krig med Sverige siden 1709. Da Karl 12. vendte tilbake fra kontinentet i 1715, tok det ikke lang tid før svenske soldater sto på norsk jord. Angrepet på Norge i 1716 lykkes ikke, men man måtte være forberedt på nye framstøt fra svensk side. Skulle man virkelig være forberedt, måtte man skaffe seg opplysninger om fienden. Informasjonsbehovet ble ikke mindre etter at svenske tropper på nytt gikk inn i Norge i 1718 – og da de trakk seg ut igjen.

Rapporter av mange slag

I denne artikkelen skal vi se nærmere på et utvalg av etterretningsrapporter fra 1718 og våren 1719. I arkivet etter Kommanderende general I finnes det et par pakker som inneholder såkalte kunnskaper om fienden. Dette er dokumenter av litt forskjellig type. Enkelte gjengir opplysninger som man har fått gjennom et enkelt avhør eller gjennom rapport fra en enkelt kilde. Andre dokumenter refererer flere avhør, samtaler og/eller brev. Noen ganger ser man det må være gjort utvalg, slik som når avsender sier at skrevet inneholder det han oppfatter som troverdige opplysninger. Enkelte av kunnskapene går tilbake til årene 1712-1715, men mesteparten er fra 1718-1719. Her er det snakk om mange rapporter fra mange forskjellige brevskrivere både i grenseområdene på Østlandet og i Trøndelag. De fleste er tilnærmet «dagsaktuelle» - hva man hadde fått av informasjon de siste få dagene.

Arkivet etter Kommanderende general I inneholder også en stor serie med innkomne brev fra mange forskjellige avsendere. Blant brevene

fra Fredriksten festning finnes det rapporter som kommandant Barthold Nicolay von Landsberg sendte både før og etter beleiringen. Han refererer flere ganger til kunnskaper som på ulik måte har tilflytt ham.

I tillegg til disse løpende rapportene finnes det også mer oppsummerende beretninger. Fredriksten festning og Fredrikshald by var isolert fra resten av Norge fra omkring 20. november. Først en måned senere ble beleiringen opphevet. Hele denne tiden hadde hærledelsen knapt nok fått opplysninger fra begivenhetenes sentrum. Det var derfor naturlig at det ble skrevet oppsummerende rapporter etter at forbindelsen ble gjenopptatt.

At Landsberg skrev en oppsummerende rapport er ikke overraskende. Hans rapport til Kongen er datert den 21. desember 1718. Den dekker hendelsene fra svenskenes ankomst og helt fram til samme dag som rapporten ble skrevet, med særlig vekt hendelsene etter at svenskenes bombardement begynte den 6. desember. Men i tillegg skrev Landsberg en dagbok som begynner så tidlig som 10. november, og som også er datert 21. desember. Det er mulig at dagboka egentlig er skrevet på denne tiden, men da helst på grunnlag av nedtegnelser som ble gjort undertiden. I dagboka gjør Landsberg ganske nøye rede for de etterretningen som han hadde mottatt. Både rapporten og dagboka er senere trykt. Det er dagboka som er benyttet her.

Tilsvarende ble det også skrevet en sammenholdt rapport som sies å være en journal fra magistraten i Fredrikshald som ble tilsendt statholder Krag i Kristiania i 1718. I Riksarkivets manuskriptsamling finnes en avskrift av journalen. Denne rapporten dekker tiden fra 9. november fram til 20. desember. Til slutt har Tordenskiold føyd til noen opplysninger som er datert orlogsskipet Lolland på Københavns red 26. desember. Tydeligvis har han hatt rapporten med seg

til København, og man må anta at meningen var å legge den fram for kongen. Rapporten er noe spesiell til å være fra byens sivile myndigheter. Den inneholder nemlig mange militærtekniske detaljer, den kommer med beretninger om hva man kunne se og høre inne på festningen og den referer detaljer fra forhør med svenske soldater som man skulle tro at bare militære personer hadde tilgang til. Jeg vil uansett omtale den som magistratens journal.

Til disse rapportene slutter også rapporten fra major Thiel seg. Han tilhørte det fynske gevorbne regiment, og var med de første styrkene fra hovedhæren som rykket fram til Fredrikshald etter at beleiringen ble avbrutt. De rykket fram uten å møte noen fiende, og fikk høre at de siste svenske styrker hadde passert Svinesund samme morgen. Thiels rapport er datert 21. desember, og det han forteller må være opplysninger han hadde fått fra de militære på Fredriksten eller fra folk i Fredrikshald.

Fra hvem?

Informasjon fikk man fra mange hold og på ulike måter. Militære patruljer og vaktposter ved grensene kunne selvsagt observere forhold. Under beleiringen av festningen kunne soldatene i garnisonen observere fienden. Det hendte også at nordmenn krysset Iddefjorden med båt på nattestid og gikk i land på svensk side for å observere. Informasjon fikk man også fra sivilbefolkningen nær opptil grensen. Grenseboere kunne ha slekt, naboer og venner på svensk side. De kunne slå av samtale med reisende, og de kunne observere svenske grensepatruljer. Men det er tydelig at nordmennene også hadde et kontaktnett av informanter inne i Sverige, både nær opp til grensen, men trolig også ganske dypt inn i nabolandet. Og så avhørte man svenske soldater som ble tatt til fange eller som hadde desertert, og også nordmenn som hadde klart å flykte fra svensk fangenskap.

Fare på ferde

I områdene rundt Fredrikshald og Fredriksten hadde den svenske militærmakten vært sterkt nærværende før høsten 1718. På sydsiden av Svinesund hadde svenskene bygd festningen Sundsborg og andre anlegg. Innseilingen til Fredrikshald hadde vært sperret siden 1716, og like lenge hadde det vært kamper mellom stadig større flotiljer lenger inne i Iddefjorden. Fra september 1718 kom det stadig meldinger som tydet på at større ting kunne være på ferde.

Et eksempel på informasjon man hadde fanget opp, var en melding fra Bohus len 1. oktober. Der sies det at det var rolig på veien fra Strömstad til Iddefjorden (trolig Sundsborg), utenom at det gikk proviantforsendelser to ganger om dagen. Men på veien mellom Strömstad og Hälle ved Iddefjorden, hvor den svenske flotiljen lå, var det annerledes. Denne veien ble gjort i stand – med stor flid. Berg og knauser ble sprengt bort. Det lå 40 svenske grenaderer på Pilegården, nær ved Hälle. Det var mannskap på båtene og rundt på gårdene. Men de fleste soldatene lå ved Lommeland kirke, en halv mil fra Hälle. Svenskene kunne i løpet av 2-4 timer mønstre 600-700 soldater. De hadde ikke noe kavaleri i området utenom 30 mann nær Krokstrand. Men mange av de svenske krigsfolkene var syke.

Enda mer truende rapporter kom senere i oktober. Man fanget opp at svenske myndigheter begynte å publisere marsjruter slik at lokalbefolkningen skulle være klar til å gi assistanse og forsyninger til tropper som var på marsj. I Uddevalla hadde det 24. oktober kommet oppslag om marsjrutene til åtte regimenter som skulle nordover mot grensen. Allerede to dager tidligere hadde det grove feltartilleriet kommet til Skee prestegård nær Strömstad. Svenskene brukte 1000 hester som daglig førte forsyninger og ammunisjon fra Dynekilen til Sundsborg og Hälle. Tilsvarende opplysninger kom fra andre grensestrøk, fra de indre delene av Bohuslen og fra Dalsland. Svenskene utbedret veier

fra Dals-Ed mot Kornsjø og veier som gikk nordover langs grensa. Ulike troppestyrker ankom området og mindre svenske avdelinger gikk stadig over Iddefjorden og inn på norsk side.

Det var ikke rart at kommandanten på Fredriksten var bekymret. Men det var tydeligvis ikke alle i den norske hærledelsen. I et brev 8. november tok derfor Landsberg opp sine synspunkter i klartekst. Riktignok var det mange på norsk side som trodde at fienden umulig kunne gjennomføre noen aksjon på denne årstiden. Men hvorfor skulle svenskene slite ut troppene, ruinere sitt eget land og konsumere forrådene i magasinene hvis de ikke planla aksjoner, spurte Landsberg retorisk. Samtidig regnet han med at svenskene ikke ville rykke langt inn i Norge, men holde seg i områder hvor de kunne holde kontakt med forsyningsbasene i hjemlandet. Fienden ville nok sette seg fast på Iddesletta, og deretter bombardere Fredriksten, spådde han.

Det skulle fort vise seg at Landsberg var klarsynt. Allerede dagen etter meldte han at to svenske infanteriregimenter og ett kavaleriregiment var på marsj mot gården Hallerød nær Kornsjø. Man får også et inntrykk av at dette var en handlekraftig kommandant. Noen dager senere avslørte han nemlig at han hadde latt være å følge ordre om å dimettere en avdeling som skulle ha vært sendt hjem til Numedal og Sandsvær. I stedet for å unnskyldte sin ordrenekt krevde han å få tilsendt betydelige forsterkninger til garnisonen.

På marsj

Ser man på rapportene under ett, får man et inntrykk av at det var bestemte temaer som både hærledelsen og Landsberg var særlig opptatt av. Et slikt tema var hvilke svenske avdelinger som var i nærheten. Ofte

var opplysningene de fikk detaljerte. I en rapport fra Bohuslen den 29. oktober kom det beskjed om at Västerbotten infanteriregiment dagen før var transportert fra Rabbaldshede til Strömstad, at dagen før der igjen hadde tre regimenter ankommet Vänersborg og at rett ved grensen i Kråkstad sogn hadde Bohus dragonregiment og Wallenstiernas rytteri ankommet den 24. Og i en rapport dagen derpå ble det sagt at i løpet av uka hadde det ankommet syv regimenter med fotsoldater til Svarteborg sammen med Vestre Gullandske rytteri og 80 kanoner av feltartilleriet. Til Vänersborg hadde nå også Kalmarske rytteri ankommet. Og man forventet at til neste uke ville Vänersborg få besøk av de tyske dragoner, kongens livregiment til hest og det polske rytteriet, mens Smålandske, Østre Gullandske, Wallenstiernas rytteri og to regimenter med skånsk rytteri var forventet til Uddevalla. Og så varslet man om at store mengder med tungt beleiringsartilleri var på vei fra Göteborg til Strömstad, og at det var mye tale om at dette måtte bety at Fredrikshald skulle beleires.

Var det viktig å kartlegge svenske avdelinger, så var man like opptatt av å finne ut hvor det høye krigsbefalet befant seg og hva de bedrev. Den 2. november kom beskjed om at en svensk general passerte Tössemark i Värmland på vei fra Trondheim stift til Strömstad. Den 4. november kom beskjeden om at feltmarskalk Mörner skulle komme til Dalsland og føre kommando der. Den 9. november hadde man fanget opp at en svensk general var på Gäsater i Dalsland og forhørte seg hos lokalbefolkningen om hvordan veiene i grenseområdene og fram til Iddesletta var. Bøndene kjente veien godt, for den brukte de til å drive okser som de solgte i Fredrikshald. De hadde svart at veien var nesten uframkommelige og meget farlig på grunn av mange morasser og berg. Generalen hadde replisert at hvis bøndene ledet han ut på en farlig vei, så skulle de henges. Bøndene svarte at denne veien torde de ikke å lede noen ut på.

Men kanskje viktigst av alt var det å finne ut hvor Karl 12. selv var. Som vi har sett, hadde man i slutten av oktober observert at livregimentet til hest var underveis. Den 4. november var beskjeden at kongen var ventet til Sundsborg. Den 7. november trodde man at kongens garde hadde ankommet Dalsland, og kongen selv var på Dals-Ed. Så den 9. november var rapporten at kongen hadde forlatt Dals-Ed og dratt nordover, altså mot grensen. Av den senere rapporten fra magistraten i Fredrikshald framkommer at man også var klar over at Karl 12. hadde vært i Nokkedalen på norsk side den 14. november og at han derfra hadde iaktatt det siste sjøslaget på Iddefjorden. Man hadde til og med fått snappet opp at kongen var misfornøyd med innsatsen til de svenske sjøoffiserene, og at han skulle ha sagt at ved senere angrep så skulle han personlig være til stede.

Den 9. november var nettopp dagen da svenske hæravdelinger gikk over grensen fra Dalsland ved Hallerød og bega seg mot Iddeletta. Dagen etter ble andre tropper satt over Iddefjorden og forente seg med de som kom Dalsland før de begynte å nærme seg Fredriksten fra syd og sydøst. Ved Svinesund ble det bygd flytebroer og store mengder soldater, kanoner og forsyninger ble brakt over. Disse styrkene nærmet seg Fredrikshald fra vest. Fra Värmland gikk svenske styrker mot Ørje, og på norsk hold trodde man at deler av disse fortsatte gjennom Rakkestad og mot Fredrikshald fra nord. Den 16. november trakk den norske felthæren seg tilbake mot Skjeberg, vekk fra Fredrikshald. Riktignok avanserte svenskene ganske sakte og sikret sine posisjoner, men etter hvert nærmet fienden seg byen og festningen fra flere kanter og det ble fort umulig for den norske hærledelsen å holde kontakt med Landsberg.

En konges død og siste ferd

I løpet av få dager var Fredrikshald og Fredriksten omringet. Svenskene nærmet seg festningen, og de var travelt opptatt med å anlegge poster og skyttergraver. Fra Fredriksten kunne man om dagen se svenskens virksomhet, og om natta hørte man at de ropte og hogg. Og det var stadig buldring fra kanoner. Så kom den 12. desember med bare stillhet. «Den ubegriplige hastige forandring med hans Arbeydis Ophævelse gav os stor Forundring», ble det senere rapportert.

Det som var årsaken til «Arbeydis Ophævelse», var selvsagt at Karl 12. hadde falt. Det tok litt tid før Landsberg fikk nyss om dette, og nok lengre tid før nyheten kom fram til den norske hærledelsen. Og Landsberg var forsiktig. Han ville ikke lures inn i bakhold og holdt seg og sine styrker inne bak festningens murer inntil det var helt klart at kongen virkelig var død og de svenske troppene var dratt bort.

Det tok ikke lang tid før ryktene kom fram til Landsberg, og både hans egen dagbok og rapporten fra magistraten i Fredrikshald beskriver dette detaljert – med enkelte detaljer som ikke helt samsvarer i de to kildene.

Holder vi oss til Landsbergs dagbok, så sier han at den første informasjonen om kongens død kom på aftenen den 13. desember, da voluntøren Anders Guldenpreis fra grev Posses regiment fortalte at «Kongen af Sverige Natten til den 12te var skudt i Aproscherne». Opplysningene ble straks etter konfirmert av en annen desertør. Dagen etter kom en tredje desertør og fortalte det samme.

Fortellingen til den svenske fenriken Martin Hallenfelt må ha vært særskilt interessant for Landsberg. Hallenfelt ankom Fredriksten 15. desember, og i forhør fortalte han at han selv hadde stått «ved» Karl 12. da denne falt. Kongen hadde blitt skutt gjennom hodet ovenfor høyre

øye, og falt død ned. Straks hadde en av de kommanderende offiserene ropt høyt «tag bort den døde Obriste-Lieutnanten». Da kom en del soldater fra kongens garde og bar liket bort. Fenriken pekte også ut stedet hvor kongen døde for Landsberg.

Den 16. kom det tre desertører over til de norske styrkene. Disse var ikke sikre på at kongen var død, men de kunne fortelle at i den svenske hæren var det mange som snakket om at det var tilfelle.

Den påfølgende dagen kom en korporal og en regimentstambur som kunne fortelle at ikke bare var kongen død, men at liket var ført bort. Og en fenrik fortalte at kongen var skutt med en skråkule inn på den høyre siden av hodet, ut gjennom halsen, inn i aksla og ut av den venstre armen. Dette hadde de observert da kongen ble brakt inn til kvarteret i Tistedalen, hvor de hadde vakt. Kongens legeme ble først kledd av og deretter iført rene klær. Kongen var ikledd full mundering slik han hadde pleid å bruke, med støvler, sporer, kårde og geheng, hatt og hansker. Han ble så lagt i en furukiste som ble overtrukket med et blått klede. Den 16. hadde garden båret liket av gårde.

Den siste observasjonen som Landsbergs dagbok forteller om stammer fra den 20. desember. En norsk gutt som hadde unnsloppet svensk fangenskap kunne fortelle at han noen dager tidligere hadde sett kongens lik på en «gemen» likvogn som passerte Strömstad. Vogna var uten himmel, men den hadde et sort klede over seg og sorte remmer. Den var trukket av seks sorte hester som var ført av to sortkledde menn. Vogna var eskortert av 20-30 menn fra garden, og disse hadde geværer som var trukket med sort overtrekk.

I rapporten fra magistraten i Fredrikshald er det en del variasjoner med hensyn til rekkefølge og tidspunkt. For her sies at det første hintet om

dødsfallet kom med en svensk desertør på aftenen den 12. desember. Hans fortelling var at dagen før hadde Karl 12. gjort seg tanker om at nordmennene ville foreta et utfall, og at kongen derfor hadde forlatt hytta han oppholdt seg i for å oppildne soldatene sine til motstand. Det var da det skjedde: «hand med en Skraakugle blev treffed paa den venstre Side ind over i hans Hoved, som gik ud ved hans Kinde paa den høyre Side, og ind udi hans høyre Skulder, og langt ned igiennem hans Arm og ud ved hans Albue». Så skjedde det som nordmennene registrerte neste dag: «strax derpaa blev alting udi Approcherne ganske stille, og hørtes af ingen Ting, ikke alleene den gandske Nat mens endog Dagen derefter».

Den neste dag, den 13. desember, kom ytterligere svenske desertører. De var enstemmige i at kongen var død, og at de høye offiserene prøvde å skjule det. Men dødsfallet var allerede kjent i hele den svenske hæren, mente de. Det er også under denne datoen vi finner beretningen fra en svenske tambur som hadde hatt generalvakt ved hovedkvarteret ved Skåningsfossen. Han fortalte at han hadde sett kongens lik ble ført bort på en dragbåre som ble båret av to hester. Over liket var det satt opp bøyer, og over disse lå det et dekke. Transporten ble fulgt av en av prinsene og (feltmarskalk Carl Gustaf) Rehnskiöld. Den døde kongen ble ført til Furuvarp ved Iddefjorden og tatt om bord på et svensk fartøy og transportert til de svenske grenser.

Også major Thiel har en kort notis i sin innberetning fra 21. desember som er basert på opplysninger som han har fått i Fredrikshald eller på Fredriksten. Han skriver at Karl 12. ble skutt i skyttergravene mellom klokka 10 og 11 med en kule fra en muskett. Liket ble ført til Tistedalen, senere ble det ført over fjorden til Strömstad og derfra fraktet videre mot Stockholm eskortert av 24 drabanter.

På Fredriksten fikk man altså mange varsler om at Karl 12. var død, og at liket hadde blitt fraktet bort. Men Landsberg kunne ikke sende beskjedene om dette videre til den norske hærledelsen før den svenske beleiringen var over. Omtrent samtidig kom det også inn meldinger fra annet hold, og disse kom etter hvert fram til hærledelsen. Mannskapet på en norsk båt som hadde vært på spaningsoppdrag langs svenskekysten fortalte at de hadde vært ved Källvik litt syd for Dynekilen den 20. desember. Der hadde de blitt fortalt at Karl 12. var skutt ved Fredrikshald, og at han hadde blitt ført død til Strömstad den 16. På morgenen den 18. ble han ført videre fra Strömstad og sydover. Kongen skulle ha blitt skutt tvert gjennom brystet med en «skaar» kule og mesteparten av ansiktet under nesen var bortskutt.

Ytterligere et par etterretningsrapporter fra Bohuslen bør nevnes. En desertør fra Sundsborg fortalte 1. januar 1719 at han hadde sett kongens lik da garden bar det forbi Hogdal. Og en rapport fra den påfølgende dagen sier at liket først ble brakt over Svinesund til Strömstad. To dager etter var en kiste ferdig, og kongen lagt oppi og brakt fra Strömstad til fogdegården Vättland en halv mil unna. Fra da av hadde 100 soldater fra adelsfanen holdt vakt over liket, og de hadde sort flor på hattene og kårdene. Noen av «herrene» holdt kontinuerlig oppvartning ved liket. Den 30. desember ble liket tatt ut fra Vättland, satt på en sort vogn trukket av fire sorte hester og kjørt til Stockholm. Sammen med vogna fulgte adskillige «herrer» og en del av adelsfanen.

Endelig må nevnes et brev av 23. desember fra sjefen for flåteeskadren i Norge viseadmiral Andreas Rosenpalm til generalmajor Hans Jacob Arnold. Rosenpalm skrev at kongens lik var fraktet sydover fra Strömstad på en galei.

Disse eksemplene viser at man fikk rapporter fra mange hold, og at opplysningene som kom inn ikke alltid stemte helt overens eller ble tolket likt. Dette var tydeligvis en kjent problematikk, og en av rapportørene sa eksplisitt at han bare videresendte opplysninger som han mente var troverdige. Viseadmiral Rosenpalms påstand ser ut til å være den minst troverdige. For tydeligvis ble kongen sendt fra Vättland på vogn. Og målet var i første omgang Uddevalla. Følget ankom byen langs landeveien fra nord. Liket ble så balsamert, og et par uker senere fraktet videre med vogn mot Stockholm.

Sveriges framtid

Nesten like spennende for de norske militære og for myndigheter ellers, var spørsmålene om hvem som overtok makten i Sverige etter at Karl 12. var død, hvilket styresett ville landet få og hvilken utenrikspolitisk linje ville de nye makthaverne føre.

Karl 12. hadde ingen barn, men det var et par kandidater som sto nær i arverekken. Han hadde hatt to søstre. Hedvig Sofia var eldst, men døde allerede i 1708. Hun hadde vært i krittuset både hos bestemor riksenkedronning Hedvig Eleonora og hos kongen selv. Hedvig Sofia var gift med hertugen av Holstein-Gottorp. Hennes sønn Karl Fredrik hadde arvet både hertugtittelen og hertugenenes tradisjonelle og innbitte fiendskap med Danmark-Norge. Han var også svensk arveprins, vokste opp i Sverige og ble den gamle riksenkedronningens yndling. I de årene Karl 12. var i utlandet, ble det dannet et parti av svenske stormenn som ønsket ham som tronfølger. Etter kongens hjemkomst i 1716 ble Karl Fredriks posisjon ytterligere styrket.

Den yngre søsteren Ulrika Eleonora var ikke like godt ansett i slekta som sin søster. Da hun ble gift med landgreve Fredrik av

Hessen-Kassel, håpet enkedronningen at Ulrika Eleonora ville forlate Sverige. Og kongen anså at forlovelsen gjorde henne uaktuell som tronarving. Men Ulrika Eleonora forble i Sverige, og hennes Fredrik fikk en framtreddende rolle under felttogene mot Norge i 1716 og 1718.

Utfallet av arvespørsmålet kunne i stor påvirkning av den store innflytelsen som offiserstanden hadde. Og man kunne heller ikke se bort fra posisjonen til Karl 12.s førsteminister baron Georg Heinrich von Görtz - en holsteiner med stor makt, men også med mange fiender.

En etterretningsrapport fra den 28. desember 1718 tok opp de første reaksjonene på Karl 12.s død i den svenske ledelsen. Umiddelbart etter dødsfallet hadde fyrsten av Holstein uttrykt at han ville overta kommandoen og utføre den døde kongens «dessein». Den 14. desember talte generalene Rehnskiöld og (Carl Gustaf) Dücker med ham og ba han følge rådet som både de selv og andre hadde gitt om at arméen måtte forlate Norge. Dette passet ikke fyrsten godt, men uansett ble det gjort forberedelser til retrett.

Den ganske lange rapporten fra Bohuslen 10. februar 1719 hadde også noe å si om denne episoden, og på en litt mer teatralisk måte. Mens liket lå i Tistedalen, ankom fyrsten av Holstein. Da han så liket, tok han vergen som lå ved kongens side og sa at nå hører min morbrors verge meg til, og etter min rett skal jeg føre kommandoen, og jeg akter å utføre «desseinen» på Norge. Men alle generalene hadde da sagt at han ikke kunne ta seg til rette på denne måten, og at man måtte følge Sveriges gamle rett. Da ble fyrsten forsagt og tapte sitt mot. Denne rapporten fanger også opp et annet moment, nemlig de første spirene til en konspirasjonsteori – at det var svensker som hadde forårsaket Karl 12.s død. Det var antydning at både Fredrik av

Hessen-Kassel, general (Carl Gustaf) Örnstedt og oberst (Ture Gabriel) Bielke var delaktige. Selve gjerningsmannen som skjøt kongen ble ikke navngitt.

Også folk som ble forhørt ble stilt spørsmål om de politiske tilstandene i Sverige. Kanskje var man på jakt etter sikker viten om hva som skjedde på sentralt hold. Trolig var det like interessant å få innsyn i stemningen og oppfatningene utover i det svenske samfunnet. Da man den 30. januar forhørte den svenske løytnanten Rudolf Meybott i Kristiania, ble Meybott utspurt om hvem som nå førte regimet i Sverige og om folk gjorde seg spesielle tanker om regjeringen. Han ble også spurt om hvor prinsen av Holstein, Görtz og grev von Kahlen befant seg og hva de hadde seg fore. Man kan undres på om en løytnant hadde førstehånds informasjon om slikt.

Førstehånds informasjon hadde helt sikkert ikke de to norske sjømennene som hadde vært internert i Göteborg og som ble forhørt den 1. februar. Men også de fikk spørsmål om hvem som kommanderte den svenske arméen, om hvem som førte regjeringen, om hvem av rikets fremste menn som støttet henholdsvis prinsessen og fyrsten og om svenske myndigheter forventet fred eller nye krigsoperasjoner. Sjømennene hadde i hvert fall fanget opp at det gikk rykter om at en stor norske styrke på 24 000 mann ville gå til angrep mot Sverige. Fra annet hold fanget den norske hærledelsen også opp at det gikk rykter om at et russisk angrep mot Sverige var nært forestående og at danskene ville angripe i Skåne. Et par uker senere ble en annen norsk sjømann som hadde vært i svensk fangenskap forhørt, og han hadde hørt av svenske offiserer at prinsen av Holstein hadde samlet 8000 mann i Skåne for å beskytte sin rett til kronen.

Om ikke annet kunne kjennskap til alle disse ryktene som gikk i Sverige gjøre det klart for den norske ledelsen at forholdene i nabolandet var uoversiktlige, og at man ikke kunne være helt sikker på hvordan utviklingen kom til å gå.

Utover i 1719 kom det stadig nyheter om arveprins Karl Fredrik. Fra Dalsland fikk man 23. januar høre at hverken de ypperste eller de ringeste elsket fyrsten av Holstein. To dager senere kom Amund Midtskogen fra grensen og kunne berette at hertug Karl Fredrik av Holstein var tatt i arrest av senatet i Stockholm og at baron Görtz var pågrepet i Halmstad og ført i arrest til Göteborg hvor han ble satt i jern og deretter ført videre til Stockholm. Og rapporten fra Bohuslen 10. februar 1719 fortalte at fyrsten hadde prøvd å forlate landet, men at han høflig ble bedt om å dra til Stockholm. Da adlød han og beholdt sin frihet. Men da han dro for andre gang, ble han ført tilbake og holdt i hård arrest i Stockholm. At man hadde fanget opp dette i Bohuslen er ikke overraskende. Det var her mye av dramaet utspilte seg. Arrestasjonen av Görtz hadde faktisk skjedd på prestegården i Tanum, et par mil syd for Strömstad. Det var Fredrik av Hessen-Kassel som hadde gitt ordre om dette straks etter Karl 12.s død.

Men på dette tidspunktet hadde man på norsk side for lengst fanget opp signaler om hvilken vei det kom til å gå. Allerede i en rapport fra Viksiden, den nordlige delen av Bohuslen, fra den 10. januar kom beskjeden om at i Stockholm var prinsessen utropt som regjerende dronning, at hun var satt på tronen og ble omtalt som kongelig majestet, og at arveprinsen av Hessen-Kassel ble titulert som hans kongelige høyhet. Det var innkalt til herredag i Stockholm, og den skulle møtes den 31. januar. Der ville «suvereniteten» - arveretten og eneveldet - bli avskaffet til evig tid. Man regnet med at så snart stendene kom sammen, ville det bli utnevnt ambassadører til alle potentater og bedt om fred.

Blodslit, sult og død

Det var ikke bare kongens død, tronfølgen og den politiske situasjonen i Sverige som var av interesse for de norske. På slutten av året 1718 og utover i 1719 fulgte man den svenske hæren. Man var opptatt av de svenske avdelingenes utmarsj fra Norge og deres videre forflytning, evakueringen av beleiringsartilleriet fra Fredriksten, demonteringen av Sundsborg og mindre skanser ved Iddefjorden og evakueringen av de store militære magasinene ved Strömstad. Og så var man selvsagt også opptatt av hvordan tilstanden var blant de svenske troppene og hos sivilbefolkningen både i grenseområdene og lenger inn i Sverige. Man måtte være sikker på at trusselen fra naboen i øst virkelig avtok.

Ofte er det ikke mulig å vite sikkert hva som ligger i tapstallene som ble rapportert. Hvor godt informert var egentlig de som kom med anslagene? Fantet det forhold som ga desertører og krigsfanger spesielle årsaker til å overdrive? Gjaldt opplysningene bare de som var døde eller eventuelt også mannskaper som var tatt til fange eller som hadde desertert? Eller omfatter tallene også mannskaper som var tjenesteudyktige på grunn av sykdom? De som ble friske, ville selvsagt komme tilbake i tjeneste. Særlig under retretten må det ha vært mange soldater som kom bort fra sine avdelinger, men som etter hvert kom til rette igjen. Og så må man stille spørsmålet om opplysningene man fikk gjaldt enkeltavdelinger, de samlede styrkene i visse områder eller hele den svenske hæren.

Det kom etter hvert mange signaler som tydet på at forholdene i de svenske avdelingene var dårlige. Delvis skyldtes nok dette mangel på mat. Magistratprotokollen referer at i andre halvdel av november 1718 kom det daglig desertører som fortalte at både menige og offiserer hadde ubeskrivelig mangel på livsopphold. Og utover på nyåret var det flere rapporter om at soldatene som lå i Bohuslen manglet

mat samtidig som de store forsyningene i magasinene ved Strömstad ble evakuert sydover til Göteborg. I en rapport fra Bohuslen den 2. januar sies det at mange syke mannskaper var etterlatt i Bohuslen og av disse «dør i overflødighed». De gjenlevende var så utpint av hunger og «Travalie» at de så ut som de var halvdøde. Og i en rapport fra Viksiden den 10. januar kom det opplysning om at regimentene som kom tilbake fra Norge var meget miserable. Oppfatningen var at de neppe kunne være med på noen kampanje det første året. Soldatene døde i hundrevis.

Men matmangel og strev var ikke det eneste som plaget de svenske styrkene. Noen falt i kamp, men langt alvorligere var sykdommer. Utbrudd av sykdommer må ha kommet tidlig. Allerede den 1. oktober kom melding om at mange av de svenske krigsfolkene var syke. Men situasjonen kan ha vært forskjellig i ulike avdelinger. En underkonstabel fortalte den 1. januar 1719 at ved artilleriet hadde de vært 400 mann. De fleste hadde blitt skutt i hjel ved festningen, og av de som kom tilbake var det mange som ble syke og «dør daglig».

Rett før jul 1718 var det flere rapporter som kom med beretninger om at det stod riktig dårlig til i den svenske armeen. Noen rapporter gjør forsøk på å presentere store oversikter. Mannskapene på den norske båten som hadde vært ved Källvik, rapporterte at ryktene ville ha det til at en stor del av soldatene i den svenske armeen var døde eller sårede. Men man hadde ikke noen konkrete tall å vise til. Major Thiele skrev den 21. desember at det dreide seg om 3000 døde eller sårede. Ifølge magistratprotokollen skulle en desertør ha fortalt at armeen hadde «bortsmeltet» med cirka 4000 mann. Og en desertør som ble avhørt 19. desember sa at 4000 mann var enten skutt eller døde av hunger.

Rapporten fra Bohuslen 10. februar pekte på det foranderlige i situasjonen. På den ene side trakk den fram at det fantes en oppfatning om at 3000 mann av armeen som var etterlatt i Bohuslen var døde. På den andre side hadde ca. 3000 syke ved armeen og ved Strömstad og Sundsborg frisknet til igjen.

Noen oppgaver forholder seg til mer konkrete og avgrensede forhold. En del av beleiringsstyrkene ved Fredriksten hadde gått over Idd mot Dalsland. De hadde en marsj på godt og vel fire mil med vanskelig terreng foran seg før de var på Dals-Ed. Og derfra skulle mange av soldatene videre til det østlige Sverige. De såkalte tilforlatelige kunnskaper fra 28. desember forteller at svenskene også hadde ført ut sine sårede og døde på veiene over Enningdalen og Bergstien. Underveis hadde omtrent 500-600 mann dødd og blitt etterlatt langs veien. Tilsvarende får man høre i rapporten fra Viksiden 6. februar at regimentene som lå i området fra Svinesund til Uddevalla egentlig skulle hatt cirka 4000 mann, men at det nå var mindre enn 2000 tilbake. De gjenværende var alle i dårlig forfatning. Deler av den Stockholmske fotgarde lå i Uddevalla, og av disse var bare 500 friske. I de to fotregimentene som skulle ha ansvaret for vakthold ved Sundsborg var det til sammen 1500 døde eller syke, og derfor måtte også to bataljoner av det skånske infanteriet bli igjen i området.

De fleste rapporter forholder seg til enkeltavdelinger, enten til et regiment eller til et kompani. Også her framkommer det høye tall. I et brev av 8. februar som hadde kommet fra Stockholm ble situasjonen i kongens fotgarde beskrevet. Da avdelingen gikk mot Norge, bestod den av 1200 mann. Nå var alle døde utenom 64 mann som var på marsj mot Stockholm. 700 mann av regimentets soldater hadde blitt begravd ved Blomsholm, en herregård som ligger en halv mil øst for Strömstad.

En sjeldenhet er at vi har samtidige rapporter fra flere desertører som hadde vært på omtrent samme sted, og som kunne fortelle omtrent likelydende historier. Det kom to desertører fra Pilegården ved Hälle den 30. desember. Den ene fortalte at bataljonen som var i området, bestod av fire kompanier som hver skulle være på 95 mann. Men nå var noen og tredve menn i hvert kompani sengeliggende. De som var i stand til å være oppe ble ikke spart for tjeneste. Også Johan Hjort fra Adlerfeldts regiment fortalte at mange i regimentet var syke. Hans kompani var ved Pilegården, og der var 34 mann så syke at de ikke kunne gjøre tjeneste. Den påfølgende dagen kom ytterligere en desertør fra Pilegården, og han sa at mange syke var ført til hospitalet ved Nässinge, og at de fleste av artilleristene var syke og sårede.

På nyttårsdagen kom en desertør fra Sundsborg. Garnisonen der var på 150 mann, men daglig var det mannskaper som ble syke og døde. De døde fikk bundet en stein om foten og ble kastet på sjøen. I slutten av februar deserterte Nils Nilsen Lunberg. Han tilhørte et kompani som lå ved Nordby for å dekke Sundsborg. Kompaniet var opprinnelig satt opp med 150 mann, men nå var de bare 80 tilbake. Han trodde at halve regimentet hadde smeltet bort på grunn av travaille og sykdom. Og det samme gjaldt egentlig for alle de syv regimentene som på dette tidspunktet stod i Bohuslen. Langs veien hvor regimentene marsjerte tilbake til Sverige lå det fullt av døde mennesker, framhevet Lunberg.

Noen av rapportene angir så store tapstall at man har vanskelig for å tro at opplysningene kan være riktige. Men man kan merke seg at det er ganske mange uavhengige rapporter som angir at antallet tjenestedyktige personer i avdelingene var ned mot halvparten av hva bemanningsplanene tilsa.

Har vi noen muligheter for å kontrollere om opplysningene om døde og sårede er riktige? En mulighet er å sjekke i svenske kirkebøker fra grenseområdene for å se på antallet begravelser. Men det viser seg at disse er uegnet til å fortelle om døde soldater. I kirkeboka for Skee er det ført inn en del militære begravelser gjennom 1718 og 1719. Men det er nesten bare offiserer. Av de 12 jeg har funnet, er det bare en vanlig soldat. Og han ble begravd så tidlig som i mars 1718. Deretter er det løytnanter og kapteiner som har kommet med i listene. Det er innlysende at kamper, sykdom og sult ikke bare rammet offiserene. Det må være noe med hvordan kirkeboka ble ført som gjør at man nesten ikke finner begravelser for vanlige soldater. Man finner det samme mønsteret i kirkebøker fra andre kirkesogn. Det er få innførsler om begravelse av soldater, og særlig fra tiden etter at den svenske hæren gikk inn i Norge høsten 1718.

Presten i Tanum har bare registrert en begravd soldat, i januar 1719. Men denne soldaten var bosatt i sognet, så da var det som sognebarn han kom med. Men denne presten skrev også noen merknader i kirkeboka som det er verdt å få med seg. Han uttrykker forferdelse over de «nästan oräkneliga af inqvarterade soldater och annat marcherande Krigsfolck, som många af them på vägarna och marcken finnas döda liggjande, i hopetalse». Kirkegården strakk ikke til, og de døde soldatene måtte man bare begrave rundt omkring der de ble funnet.

Som nevnt, var det store svenske styrker som høsten 1718 kom over Dals-Ed, og en del avdelinger som etter kongens død tok retretten langs de samme veiene. Også i kirkeboka herfra er det få opplysninger om begravelse av soldater. Men et par finnes. Første juledag 1718 må ha vært spesiell. Da ble 25 soldater fra regimentet fra Uppland, Södermanland og Västmanland begravd samtidig. Og den 1. april begravde man åtte soldater som ble funnet da snøen smeltet. Presten antok at

soldatene var fra ett av de Upplandske regimentene som hadde kommet marsjerende fra Norge.

I sum må man konkludere med at kirkebøkene ikke er stedet å søke hvis man ønsker å finne ut hvor mange soldater som egentlig døde under retretten fra Norge. Men notisen til presten i Tanum gir i hvert fall en indikasjon på at antallet må ha vært høyt.

En annen mulighet er å sjekke rullene fra mønstringene av de svenske regimentene i tiden etter felttoget i Norge. De som førte rullene i de enkelte regimenter arbeidet litt forskjellig. Noen steder er materialet enkelt å utnytte, andre steder mer utilgjengelig. I Älvsborgs regiment var rulleførerne flinke til å fortelle om når de enkelte mannskaper ble satt inn i rullene, og hva som så hadde skjedd med dem.

Älvsborgs regiment ble mønstret i oktober 1719. Etter planen skulle hvert kompani være satt opp med 150 menige og korporaler. I tillegg skulle hvert kompani ha 25 trossdrenger, unge menn som tok seg av kompaniets transportvogner. Jeg har gått gjennom rullene for fem av kompaniene. Det ser ut til at man på våren 1718 stort sett hadde vært fulltallige ifølge bemanningsplanen. Kompaniene gjorde stort sett tjeneste i Bohuslen, men deler av regimentet må ha vært over ved Fredrikshald og Fredriksten.

Av rullen for Livkompaniet ser man at tapene er konsentrert i tid og sted. Fra medio oktober 1718 til begynnelsen av februar 1719 (etter svensk kalender) døde 41 av kompaniets soldater, og hele 32 av disse i desember. Hele syv døde på samme dag, den 22. desember. En soldat døde ved Fredrikshald, og seks på marsj ut av Norge. En soldat døde ved Strömstad. Men hele 26 soldater skal ha dødd i Bohuslen,

og syv på marsjen hjem fra Bohuslen. Det var altså særlig oppholdet i Bohuslen og hjemmarsjen derfra som var farlig.

Situasjonen var litt forskjellig fra kompani til kompani. I Gäsene kompani var det for eksempel mange dødsfall ved Strömstad i juli og september 1718, men også en del som strøk med akkurat i det de kom tilbake til eget område tidlig på våren 1719. Gjennomgående er det få dødsfall ved fronten i Norge, men noen flere på utmarsj herfra. Livkompaniet hadde altså 41 dødsfall. Av de øvrige undersøkte kompanier var det 31 døde i Oberstløytnantens kompani, 37 i Gäsene kompani, 47 i Norra Kinds kompani og 49 i Majorens kompani. Dødsprosenten varierte altså mellom 20 og 30 % av full oppsetting.

Man skulle kanskje tro at trossdrene hadde unngått de farligste situasjonene under felttoget. Men de hadde langt fra vært fritatt fra strabaser, sult og sykdom. Da Livkompaniet ble mønstret, var det få tilstedeværende trossdrenger. Det ble oppgitt at tre var døde i Norge, en hadde dødd under marsj fra Norge, en døde på Sundsborg, elleve døde i Bohuslen og to på hjemmarsjen fra Bohuslen. Og så hadde en druknet. Man satt altså igjen med seks gjenværende drenger og 19 ubesatte stillinger. Tapene var noe mindre i oberstløytnantens kompani. Der ble det konkludert med at tre døde på vei fra Norge, en på Sundsborg, ti i Bohuslen og en rett etter hjemkomst. Men det var hele ti drenger som var igjen. I de fem undersøkte kompaniene døde fra ca. halvparten til vel to tredjedeler av disse ungdommene i løpet av felttoget.

Men alle regimenter var ikke like dårlig besatt ved generalmønstringen i 1719 som Älvsborgs regiment. Stikkprøver viser at kompanier i Älvsborgs regiment hadde langt færre vakante stillinger. Men det var påfallende mange av stillingene som var besatt av soldater som

nettopp hadde kommet hjem fra krigsfangenskap i Tyskland. Krigsfangenskapet medførte at de slapp unna felttoget mot Norge.

Mønstringslistene kan altså være gode kontrollkilder. Selv om oppgavene i etterretningsrapportene nødvendigvis ikke er nøyaktige, så tyder alt på at den svenske hæren som trakk seg tilbake fra områdene ved Iddefjorden led stor nød. Informantene hadde rett i at hæren var rammet av en katastrofe – slik sivilbefolkningen i de svenske grenselandskapene også var.

Men maleriet da?

Maleriet, eller rettere sagt maleriene, av Karl 12.s likferd er malt av Gustaf Olof Cederström (1845-1933). Han var en av Sveriges mest populære malere i siste del av 1800-tallet, og var særlig kjent for bilder med historiske motiver.

Det første maleriet av likferden førte til Cederströms store gjennombrudd som kunstner. Det ble malt i Paris i 1878, og han brukte folk fra byens kroer som modeller til karolinerne – bortsett fra at han plasserte seg selv først i toget. Det vakte oppsikt og bestyrkelse at maleriet ble solgt til Russland. Det ble derfor arrangert en innsamling for å få Cederström til å male motivet på nytt. Det skjedde i 1884 på herregården Krusenberg nær Uppsala. Som modeller brukte Cederström denne gangen naboer, slekt og venner. Fremdeles er han selv i spissen. Fjellet er det samme som på det forrige bildet. Det er modellert etter en fjellskrent i Lurbo ved Uppsala.

II

SAMLINGSFORVALTNING

Rebecca Boxler Ødegaard

SIGRID UNDSET (1882-1949): *ET ARKIV FOR VÅR TID*, ELLER OM ARBEIDET MED ET FORFATTERARKIV

Sammendrag

I Nasjonalbibliotekets seksjon for privatarkiver blir arkiver etter norske forfattere prioritert for detalj-ordning og tilsvarende arbeidsbeskrivelse. Inngående kunnskap om forfatteren og materialets kontekst er en forutsetning for forsvarlig formidling av et slikt personarkiv, også med hensyn til relevante juridiske og etiske aspekter. Forventningen om aktualiserende formidling på mange ulike arenaer krever i dag kontinuerlig balansering mellom dypdykk og bredde. Denne artikkelen beskriver arkivmateriale etter Sigrid Undset i Nasjonalbiblioteket og gir en oversikt over provenienshistorien. Den belyser hvilke vur-

*Sigrid Undset fotografert 1923 av
Anders B Wilse. (Eier NB)*

deringer som ligger til grunn for ordning og katalogisering, og trekker frem materiale som kan egne seg for videre forskning. Den drøfter avslutningsvis nyere formidlingstiltak og befester at Sigrid Undsets arkiv stadig er aktuelt, et *arkiv for vår tid*.

Kamp om oppmerksomhet

Forfatteren og samfunnsdebattanten Sigrid Undsets betydning for norsk og internasjonal litteratur- og samfunnshistorie er uomstridt. Hennes omfangsrike produksjon favner romaner, noveller, essaysamlinger, artikler og selvbiografiske skrifter. I 1928 ble hun hedret med nobelprisen i litteratur for middelalderromanene om *Kristin Lavransdatter* (1920–1922) og *Olav Audunssøn* (1925, 1927). Fra 1936 til 1940 var hun en markant leder for Den norske Forfatterforening inntil den tyske okkupasjonen tvang henne på flukt til USA. Årene i eksil, fra 1940 til 1945, ble brukt til å forsvare Norges og andres sak mot Tysklands aggresjon og for å knytte sterke bånd mellom Norge og USA. Ikke minst ble *stemmen* Sigrid Undset legendarisk gjennom radiotaler da forfatteren selv befant seg langt unna krigshandlingene. For innsatsen for Norge og menneskeheten under krigen ble Sigrid Undset i 1947 tildelt Storkors av St. Olavs Orden, som første kvinne.

Men som for mange andre, og nok i større grad kvinnelige forfattere og samfunnsaktører, har Sigrid Undsets liv og virke vært utsatt for dalende oppmerksomhet posthumt. Dette til tross for at *Kristin Lavransdatter* med stor suksess har vært revitalisert i mange ulike medieformer og har blitt utgitt i tallrike nyoversettelser internasjonalt¹. Og til tross for at det på slutten av 1990-tallet ble stiftet et eget Sigrid Undset-selskap. Undset har også vært gjenstand for flere

biografiprojekter², derav to svært omfangsrike, og for andre verk rettet mot et mer allment publikum³. Satsing på Undset-formidling i norske utdanningsinstitusjoner, derimot, har til tider vært helt fraværende etter 1980-tallet og verkene hennes lite representert på pensumlistene. Mulige årsaker til den lave rangeringen av Undset særlig innen den teoretisk anlagte akademiske forskning har blitt drøftet av professor og Undset-forsker Liv Bliksrud (2005, 73ff.) som en utvikling forøvrig helt «i utakt med den veldige oppsving [...] for [Undset] internasjonalt».

I de siste årene ser det ut til at vinden har snudd i Undsets favør, og senest i fjor ble det trykt flere interessante essays i avisene om mindre omtalte sider ved både verk og forfatter. I en essayserie i *Dag og Tid* trakk forfatteren Morten A. Strøksnes Undsets selvbiografiske verk *Tilbake til fremtiden*⁴ frem fra glemselen. Her beskriver Undset tyskerens overfall av Norge og sin egen dramatiske flukt til USA. Strøksnes kaller *Tilbake til fremtiden* en «gløymd klassikar» og skildringen av de skjebnesvangre aprildagene i 1940 «kanskje den mest spontane og livfulle vi har» (Strøksnes 2020, del 1). I *Klassekampen* kunne en lese forfatteren Karin Sveens essay *Å besjele en by*, der Sveen skildrer Undsets betydning for arbeiderkvinnen. Sveen gir et varmt og nærværende

² Krane (1970), Ørjasæter (1993), Bliksrud (1997), Skille (2003), Slapgard (2007). I tillegg arbeider den amerikanske historieprofessoren Laura Michele Diener på en Undset-biografi. *Seeress of the North: A Biography of Sigrid Undset* «situates her firmly within major intellectual and political currents of the twentieth century» ifølge Diener's prosjekttomtale på nettsiden til Marshall University, Huntington, West Virginia. Se: <https://www.marshall.edu/wamnewsletter/2019/10/four-faculty-members-receive-grants-from-west-virginia-humanities-council/>.

³ Blant annet Tordis Ørjasæter: *Sigrid Undset og Roma* (1996), Kristin Brandtsegg Johansen: *Jeg har levd i dette landet i tusen år. En sommer med Sigrid Undset* (2017).

⁴ *Tilbake til fremtiden* ble utgitt på engelsk, i New York, med tittelen *Return to the future* (1942). Sigrid Undset skrev boken på norsk, den amerikanske utgaven er oversatt av Henriette C.K. Naeseth. Den norske utgaven kom i 1949, med 1945 på tittelbladet. Siste kapittel ble trykt i Samtiden 1946.

¹ Bare mellom 2010 og 2020 har det blant annet kommet nyutgivelser på makedonsk, georgisk, hebraisk og færøysk.

portrett av en kulturpersonlighet som i det offentlige kunne fremstå som heller distansert og kantete.⁵

Forfatterarkiver i Nasjonalbiblioteket

Nasjonalbibliotekets privatarkivsamling er tidligere også kjent som *Håndskriftsamlingen* og går tilbake til den norske kanselliråd i København Halvor Andersen (1745–1810). Andersen testamenterte sin store samling bøker og håndskrifter til det fremtidige Universitetet i Oslo, der håndskriftene dannet en selvstendig enhet i Universitetsbiblioteket. En nevneverdig samlingsutvidelse skjedde etter 1900 da man i større grad tok inn omfangsrike arkiver, først og fremst etter forfattere, som Henrik Wergeland, Camilla Collett og Henrik Ibsen. Formålet, den gang som i dag, var å supplere en forfatters trykte produksjon med det som går forut: tankearbeidet som gir seg til kjenne i kladder og forarbeider, eller i omtaler av egen skapelsesprosess i andre papirer. Forfatteren Stefan Zweig, selv en ivrig autografsamler, uttrykker det slik i *Die Welt von Gestern* (1942):

Das einzige, was eine leise Ahnung dieses unfaßbaren Schöpfungsprozesses gewähren kann, sind die handschriftlichen Blätter und insbesondere die noch nicht für den Druck bestimmten, die mit Korrekturen übersäten, noch ungewissen ersten Entwürfe, aus denen sich dann erst allmählich die künftige gültige Form kristallisiert.⁶

⁵ Teksten er opprinnelig trykket i *Gymnadenia*, medlemsblad for *Sigrid Undset-selskapet*, Vår 2020.

⁶ Zweig (1942, 256), publisert online i: <https://austria-forum.org/web-books/weltvongestern00de1942isds>. Første gang på norsk: *Verden av i går* (1948), oversatt av Inger og Anders Hagerup (1948, 359): «Det eneste som kan gi en svak anelse om denne ufattelige skapelsesprosess, er de håndskrevne bladene, framfor alt de famlende førsteutkast, som ennå ikke er ferdig til trykk og er oversådd med rettelser. Ut av dem krystalliserer litt etter litt den endelige form seg.»

I 1999 ble privatarkivsamlingen overført fra Universitetsbiblioteket til Nasjonalbibliotekets nye avdeling i Oslo, og Nasjonalbiblioteket overtok Universitetsbibliotekets bygning på Solli plass.⁷ Mandat og oppgaver var og er de samme: innsamling, bevaring og forvaltning av privatarkiver etter personer innenfor norsk kultur- og forskningsliv. I tillegg bevaring av et stadig voksende antall arkiver etter private institusjoner som forlag, teatre, forfatter- og kvinnesaksforeninger.

På tross av de siste tiårenes overgang fra analogt til digitalt leveres det fortsatt først og fremst papirarkiver; særlig etter foreninger og institusjoner kan det gjelde store kvanta. Dette er ressurs- og plasskrevende og en kontinuerlig utfordring: For hvilke arkiver skal prioriteres for ordning og katalogisering, og hvilken ordnings- og katalogiseringsgrad skal gjelde? Her står forfatterarkivene i en særstilling. De er tradisjonelt etterspurt både av forskere på lesesalen og rent strategisk, i forbindelse med jubileumsmarkeringer. Det forventes imidlertid i langt større grad enn før at arkivinstitusjoner aktivt formidler samlingene sine til et såkalt allment publikum. At et forfatterarkiv oppfattes som et *arkiv for vår tid*, aktuelt til enhver tid, er ingen selvfølge, heller ikke for en nobelpris-belønnet forfatter som Sigrid Undset.

Arbeidet med et forfatterarkiv består i innsamling og mottak av arkivmateriale (manuskripter, korrespondanse, andre personlige papirer med mer) etterfulgt av en fagbasert og detaljert ordning og katalogisering. Inngående kunnskap om materialet, dets provenienshistorie og eventuelle adgangsbegrensninger med hensyn til opphavsrett og personvern, er forutsetninger for at det kan tas i bruk på en forsvarlig måte. Dette er et møysommelig arbeid som ofte strekker seg gjennom mange år, og som all annen formidling bygger på.

⁷ I det følgende brukes Nasjonalbiblioteket som navn på institusjonen også om tiden før 1999.

I Nasjonalbiblioteket var det lenge vanlig å skille korrespondanse fra øvrig arkivbestand og legge brevene i en egen såkalt brevsamling. Dette svarte til tradisjonell praksis ved mange universitets- og nasjonalbiblioteker i Norden og Europa for øvrig. En brevsamling ble knyttet til resten av arkivet gjennom felles aksjonsnummer, i tråd med prinsippet om ytre proveniens. Opprettelsen av egne brevsamlinger, med detaljregistrering av enkeltbrev, hadde nok mange årsaker: brevenes tallmessige dominans og den store etterspørsel etter dem som kildemateriale, behovet for kontroll (mange brev har stor omsetningsverdi og er potensielt utsatt for tyveri), samt aksjons- og proveniensforhold. Svært mange av Nasjonalbibliotekets brev er kommet inn enkeltvis eller i små porsjoner, blant annet ved auksjonskjøp, eller som gave, uavhengig av en større arkivsammenheng.

Detaljregistrering av enkeltbrev – på brevskriver, brevmottaker, dato og i noen tilfeller emne – har fremdeles høy prioritet, men praksisen med brevsamlinger ble forlatt for en god del år siden. Nå plasseres og registreres brevene som en av flere kategorier (arkivserier) i en arkivkatalog, under samme katalogsignatur (arkivnummer) som resten av arkivet. De samme hensyn som talte for opprettelsen av brevsamlinger, blir fortsatt ivaretatt; spredte aksjoner og papirer med fremmed proveniens kan bli lagt sammen med brev og annet som kom ved arkivavleveringen, men med tydelig opplysning om aksjons- og proveniensforhold gjennom egne aksjonsnumre.

Når det gjelder øvrige materialtyper, blir de – i hvert fall når det gjelder prominente personer som Sigrid Undset – forsøkt ordnet og katalogisert fortløpende. Papirene blir tildelt en katalogsignatur, som kan bestå av et hovednummer med undernumre, eller i noen tilfelle av flere hovednumre etter hverandre. Disse katalogsignaturene fungerer

også som hyllesignaturer, og de blir stemplet på materialet (typisk på første side av for eksempel et romanmanuskript).

Sigrid Undset-relevant arkivmateriale i Nasjonalbiblioteket

Arkivet etter Sigrid Undset er et av de mest fullstendige og komplekse forfatterarkiver i Nasjonalbibliotekets samling. Det er bevart barnetegninger og andre tidlige papirer fra Undset var rundt seks år gammel. Det foreligger manuskriptmateriale til så godt som alle romanene og novellesamlinger og en mengde andre tekster, ikke minst til mange av Undsets artikler og radiotaler. Særlig bredt er tiden i eksil i USA under krigen dokumentert. I tillegg foreligger det en rikholdig korrespondanse med familie, venner og forfatterkolleger helt opp til 1949, Undsets dødsår.

Helt sentralt er rundt 5,5 hyllemeter med papirer som i 1998 ble overført fra Undsets hjem Bjerkebæk på Lillehammer (heretter *Bjerkebæk-arkivet*⁸). Bjerkebæk-arkivet supplerte samtidig papirer etter Sigrid Undset som allerede før 1998 befant seg i Nasjonalbiblioteket. Disse er mottatt over et langt tidsrom, fra forskjellige kilder, og de vil derfor være å finne under mange forskjellige signaturer.

Sigrid Undsets arkiv i Nasjonalbiblioteket «gir et unikt og helhetlig vitnesbyrd om livet og arbeidet til en av de viktigste forfatterne i Norge». Slik beskrives materialet i registeret over *Norges dokumentarv*, den norske delen av UNESCOs *Memory of the World*-register. At arkivet ble innlemmet i *Norges dokumentarv* i 2016 var et viktig steg for formidlingen av et rikholdig arkivmateriale til nye generasjoner.

⁸ Katalogisert som Ms.fol. 4235.

Innlemmelsen førte til større oppmerksomhet rundt nettopp dette forfatterarkivet, på lik linje med arkivet etter Camilla Collett som ble innlemmet i 2014.

I beskrivelsen av arkivmaterialet etter Sigrid Undset kommer jeg i denne artikkelen også inn på sentralt Undset-materiale som er bevart i privatarkiver fra andre forfattere og kulturpersonligheter i Nasjonalbibliotekets samling. Arkivmaterialet av og om Sigrid Undset er katalogisert og registrert i bibliotekets elektroniske katalog for privatarkiv, *Hanske*. Et katalogsøk på navnet *Sigrid Undset*⁹ genererer i dag en treffliste på omtrent 4500 enheter. Undset er da registrert som enten *arkivskaper*, forfatter *av* et materiale, som brevskriver (*fra*) eller brevmodtager (*til*) og som omtalt person i et materiale (*om*).

Det er registrert opp mot 2500 brev *fra* Sigrid Undset, av disse er rundt 650 fotokopier. Mange av disse finnes naturlig nok spredt rundt i en rekke andre privatarkiver i Nasjonalbibliotekets samling. Tallene i *Hanske* må generelt tas med forbehold. Eksempelvis er brev skrevet av Undset som leder for Den norske Forfatterforening vanligvis registrert som brev fra Den norske Forfatterforening, ikke (også) fra Sigrid Undset. Det er videre registrert ca. 1400 brev *til* Sigrid Undset. Dessuten foreligger det et større antall beundrerbrev, brev fra trengende og andre brev som av ulike årsaker ikke er detaljregistrert. Enkelte deler av familiekorrespondansen er tilgangsbegrenset; klausulen er satt av givne slik at innsyn gis kun etter givers eller annen rettighetshavers tillatelse.

I samsvar med tidligere praksis om opprettelse av såkalte brevsamlinger, ble det i tilfellet Sigrid Undset for mange år siden opprettet

en brevsamling med brev til, fra og om henne og hennes familie.¹⁰ Denne ble etter hvert ganske stor, og det førte blant annet til at det under ordningen av Bjerkebæk-arkivet falt naturlig å legge det meste av korrespondansen dit.

Som *arkivskaper* og/eller forfatter *av* et dokument er det registrert rundt 580 dokumenter etter Sigrid Undset. I tillegg finner man henne *omtalt* i rundt 60 dokumenter. Eksempelvis får man flere treff på Undset som omtalt person i et nokså nytt forfatterarkiv etter Ebba Haslund. Haslund turnerte med Undset-foredrag og korresponderte om forfatterskapet og turnelivet.¹¹ Tallet på *omtalt*-treff er nok i realiteten langt høyere ettersom mye materiale i andre arkiver ikke er registrert i detalj. I tillegg til papirene etter Sigrid Undset er det i Nasjonalbiblioteket også bevart arkiver etter hennes nære familie: Gyth-slekten, faren Ingvald Undset, hennes ektefelle Anders Castus Svarstad og hennes sønn og svigerdatter, Hans og Christianne Undset Svarstad.

Fra rundt 1982 var det førsteamanuensis Tone Modalsli som stod for det meste av arbeidet med Undset-arkivalia. Hun hadde stått for Nasjonalbibliotekets jubileumsutstilling i 1982, *Sigrid Undset 1882-1982*. Modalsli var også sentral i 1997-98 da Bjerkebæk kom i offentlig eie, som en del av Maihaugen-museene, og Bjerkebæk-arkivet ble overført til Nasjonalbiblioteket. Materialet fra Bjerkebæk ble raskt tilgjengelig for offentligheten etter en grovordning; en detaljert arkivkatalog stod ferdig i 2012.

¹⁰ Brevs. 348.

¹¹ Se Ms.fol. 4611:I:2:e:1-3 for foredragsmanuskripter om Undsets kvinnesyn, *Kristin Lavransdatter* med mer.

⁹ Se søkeskjema på navn i *Hanske*: <https://www.nb.no/hanske/navneskjema.php>.

Provenienshistorie

I Sigrid Undsets levetid

Det var Sigrid Undset selv som la grunnlaget for sin egen arkivbestand i Nasjonalbiblioteket da hun i 1924 donerte trykkmanuskriptene til *Kristin Lavransdatter*-trilogien til biblioteket. Manuskriptene er egenhendige og ble overlevert som løse blad, men senere besørget innbundet. Overdragelsen vitner om at Sigrid Undset var seg vel bevisst den kulturhistoriske verdien av et slikt materiale.

Undset ga også tillatelse til at de over 140 brevene hun skrev til sin forfatterkollega og venninne Nini Roll Anker mellom 1911 og 1940, ble donert til Nasjonalbiblioteket. Da Nini Roll Anker døde i 1942, kom en del av hennes papirer i forfatteren og litteraturkritikeren Eugenia Kiellands eie. Kielland tok i 1946 kontakt med Undset og foreslo at brevene skulle overlates det som den gang het Håndskriftsamlingen, der forskere ville få glede av det rikholdige materialet. Undset samtykket, riktignok under tvil, etter at hun hadde lest brevene om igjen: «[N]ei, jeg syns ikke det er noen god idé å samle på gamle brever. Ialfald skulde man ikke se dem igjen selv før en vel og vakkert var død»¹².

1950–1998

Det er noe misvisende å skille mellom proveniensen for deler av materialet fra før og etter 1998, det året da Bjerkebæk-arkivet ble overført til Nasjonalbiblioteket. I årene før hadde biblioteket kjøpt sentrale manuskripter og store samlinger med familiebreve fra Christianne Undset Svarstad (død 1996). Hun hadde arvet Bjerkebæk etter sin tidligere ektemann og Undsets sønn Hans Svarstad Undset i 1978.

Mange av disse manuskriptene, deriblant arbeidsmanuskripter til deler av *Kristin Lavransdatter*, hadde faktisk allerede siden april 1941 blitt oppbevart i bibliotekbygningen ved Solli plass i Oslo, da som *depositum* 279. Sigrid Undsets niese Sigrid Braatøy, født Thomas, var ansatt ved biblioteket på dette tidspunktet og fikk brakt en del av Undsets manuskripter i sikkerhet før tyskerne annekterte Bjerkebæk året etter. «En eske manuskripter tilhørende fru Sigrid Undset. Dep. 4/4. 41 ved frk. Thomas» er det registrert i bibliotekets gamle deposita-protokoll.¹³ Pappesken ble etter hvert erstattet av de for deposita hyppig anvendte blikkesker. Da dette materialet ble formelt innlemmet i samlingen ved kjøp, visste man selvsagt ikke at alle resterende arkivalia på Bjerkebæk snart også ville tilfalle biblioteket. Materialet ble derfor i samsvar med praksis katalogisert umiddelbart, i en fortløpende katalogsignatur-serie.¹⁴ I dag ville det blitt samlet under en felles katalogsignatur, og noen senere kjøp fra Christianne Undset Svarstad er da også katalogisert sammen med Bjerkebæk-arkivet mottatt i 1998.

I begynnelsen av 1980- og 90-tallet kjøpte eller fikk Nasjonalbiblioteket i gave både brev og andre (familie)papirer fra Undsets nieser Sigrid Braatøy, Charlotte Blindheim og Signe Ollendorff. Av dette kan nevnes 55 brev skrevet gjennom 40 år fra deres *moster Sigrid* til hennes søster Signe Undset Thomas, dessuten mange brev fra Sigrid Undset til venninnen forfatteren Ingeborg Møller¹⁵. Også et kunstferdig dukketeater i fyrstikkeskeformat laget av Sigrid Undset

¹³ Ifølge Skille (2003, 248) skal manuskriptflyttingen fra Bjerkebæk ha foregått i februar/mars 1942, i løpet av fire uker etter Gestapos varsel om okkupasjonen av Bjerkebæk i slutten av januar 1942. Det er mulig at det her er skjedd en sammenblanding med flytting av annet inventar som malerier og antikviteter.

¹⁴ Ms.4° 4069–4082.

¹⁵ Se for eksempel Liv Blikrud: «Ingeborg den ordhage og Sigrid den tystladne. Korrespondansen mellom Ingeborg Møller og Sigrid Undset» i Per Thomas Andersen m.fl. (red.): *LIV og diktning*. 2015.

¹² Se Brevs. 342: Brev til Eugenia Kielland datert 11. mars 1946. Transkripsjon ved Rebecca Boxler Ødegaard. Se også Krane (1970, 8).

i 12–14-årsalderen og andre papirer fra tidlig barndom og ungdom stammer fra Undsets nieser.

Brev *fra* Sigrid Undset er tatt vare på av brevmottakeren eller etterkommerne og har kommet inn gjennom mange tiår. Brevene som er bevart fra Sigrid Undset til Andrea (*Dea*) Forsberg, ble gitt allerede i 1964. Det finnes også et nevneverdig antall brev fra Sigrid Undset i arkivene etter blant annet Nils Collett Vogt, Eugenia Kielland, Peter Egge, Inge Krokann, Francis Bull, Ronald og Solveig Fangen som ble overdratt på 1960- og 70-tallet, foruten de nevnte brevene til Nini Roll Anker, mottatt i 1946. I 1983 er det aksjesjonsført 85 brev fra Sigrid Undset til ekteparet Fredrik og Stina Paasche. Brevene er skrevet i tidsrommet 1911 til 1948, og særlig Undsets og Paasches dramatiske flukt i 1940 og tiden etterpå er godt dokumentert. Av senere aksjesjoner kan nevnes brev fra Undset i arkivene etter Tarjei Vesaas og ikke minst etter Tore Ørjasæter, sistnevnte over en 20-årsperiode.

Etter 1998 (Bjerkebæk-arkivet)

Bjerkebæk-arkivet er aksjesjonsført i juni 1998. Overflyttingen av flere hyllemeter med manuskripter, brev og andre papirer etter Sigrid Undset til Nasjonalbiblioteket gjorde at Undset-arkiv-ringen på mange måter ble sluttet. Overføringen skjedde i nært samarbeid med Maihaugen, som fortsatt sender enkelte papirer som måtte ha blitt igjen. Det var enighet om at fotografier og ubeskrevne postkort skulle bero på Bjerkebæk, i tillegg fikk museet reproduksjoner av bind med avisutklipp og permer med kvitteringer. Særlig de sistnevnte har spilt en viktig rolle for beskrivelsen og formidlingen av forholdene på Bjerkebæk.¹⁶

Det har vært forholdsvis lite Undset-materiale på det åpne markedet, men det dukker stadig opp brev fra Sigrid Undset hos privatpersoner. I de tilfellene der materiale ikke kan erverves, erstattes det gjerne av fotokopier med henvisning til hvor originalen befinner seg. Dette gjelder ikke minst for viktige samlinger med brev fra Undset bevart i andre arkivinstitusjoner, som brev til de svenske forfatterne Alice Lyttkens og Helena Nyblom, den amerikanske forfatteren Marjorie Kinnan Rawlings og den amerikanske middelalderforskeren Emily Hope Allan.

Ordning og katalogisering

Arbeidet med Bjerkebæk-arkivet *krevede sin arkivar* både på grunn av omfanget og kompleksiteten, men også fordi tilveksten måtte ses i lys av materialet som fantes i Nasjonalbibliotekets samling fra før. Ifølge Modalsli (2001, 3) er det Undsets virksomhet som *informasjonssoldat*¹⁷ i USA under krigen som er selve kjernen i Bjerkebæk-arkivet: Gjennom brev, kvitteringer, organisasjonspapirer og manuskripter kan man følge Undset måned for måned, fra sensommeren 1940 til våren 1945. Materialets rikholdige fysiske nærvær veier opp for Undsets faktiske fravær fra Norge i denne dramatiske tiden.

I de fleste tilfellene lå Undsets papirer nokså spredt på Bjerkebæk. Nasjonalbibliotekets arkivar foretok en grovsortering og laget oversikter før selve overdragelsen i 1998, men var altså bare til en viss grad bundet av arkivskaperens egen ordning. Som typisk personarkiv fremstod arkivet i stor grad «lite regulert, lite organisert og delvis slumpartet» (Lange m.fl. 2001, 153). Der Undset selv har sortert sitt materiale, opplyses det om dette i arkivkatalogen, og den opprinnelige ordningen er opprettholdt i tråd med prinsippet om indre

¹⁶ Se Skille (2003).

¹⁷ Se Skouen (1981, 53).

proveniens. Ordningen og katalogiseringen svarer i all hovedsak til det såkalte allmenne arkivskjemaet tilpasset personarkiver.¹⁸ Men mens kategoriene i skjemaet er knyttet til faste bokstaver i alfabetet, tilpasses arkivskjemaet for katalogisering av Nasjonalbibliotekets privatarkiver materialet, og ikke omvendt, og alfabetet brukes fortløpende. Den fysiske oppstillingen i magasinene er da i samsvar med arkivkatalogen. Undsets arkiv er katalogisert i 13 kategorier, fra A til M.¹⁹ Herav er *manuskripter til trykte bøker* (A), *artikler, foredrag med mer* (D), *radiotaler* (E), *saker, temaer og organisasjoner* (G), *økonomi* (H) og *avisutklipp* (M) de mest omfattende kategoriene.

Innen hver kategori er papirene ordnet kronologisk, med de udaterte først. Under hvert verk eller hver artikkel eller tale er ordningen igjen tilnærmet kronologisk/genetisk, slik at det som antas å være et forarbeid eller en tidlig versjon kommer foran den versjonen som ble trykt, eller som ligger nær opp til den endelige. Der det har vært mulig, blir det sagt noe om relasjonen mellom de forskjellige versjonene, for eksempel om rettelser i en versjon er tatt til følge i en annen.

De enkelte dokumentene er registrert på enkeltdokumentnivå, med unntak av det som finnes av perifere, såkalte uregistrerte brev og liknende. Et *manuskript* kan bestå av ett enkelt blad, et fragment på flere sider eller et fullstendig (trykk)manuskript. Det oppgis antall blad, type foliering eller paginering, om det er egenhendig eller maskinskrevet, om det inneholder rettelser, endringer eller andre avvik. I noen tilfeller nevnes det hvilket skriveverktøy som er brukt. Der dokumenter er udatert, men maskinskrevet, anslås datering iblant ved hjelp av type skrivemaskin. Sigrid Undset kjøpte første gang skrivemaskin i

1928, men skaffet seg senere, i 1940, også en amerikansk skrivemaskin med mindre typer, men med fullt norsk tegnsett.

Korrespondansen er i tråd med tidligere praksis katalogisert adskilt fra resten av papirene og registrert i egne brevsamlinger²⁰. Bare noen brev knyttet til enkelte kategorier, særlig *saker, temaer og organisasjoner*, ligger i sakssammenheng under tilhørende kategori, samt brev knyttet til publisering av artikler og annet. Der datering mangler, er den anslått ut fra innholdet, poststempelet, eller annen informasjon ved materialet. Emneord er satt der det faller naturlig (reisebrev, USA, verdenskrig). Det er ikke arkivarens oppgave å finlese arkivmateriale, men å finne den nødvendige informasjonen for å kunne identifisere, kategorisere og bli godt kjent med materialet uten å miste den profesjonelle distansen.

Det er bevart forholdsvis lite original emballasje i Undsets arkiv. Der den finnes, stammer den fra tiden i USA og består av saksmapper, oftest en type rødaktige trekkspillmapper, med i all hovedsak Undsets egenhendige utenpåskrifter. Utenpåskriftene er gjengitt med anførselstegn i de enkelte kategoriene i katalogen. En saksmappe kalt *Manuskripter til Kringkastinger* inneholdt manuskripter til radiotaler 1940 til 1945, i ikke-konsekvent alfabetisk orden. De er i arkivkatalogen skilt ut fra andre taler i en egen kategori (E), nå ordnet kronologisk. Den kronologiske ordningen gir et godt innblikk ikke bare i Undsets utvikling som radiotaler, men i hennes innsats under krigen generelt.

Det er alltid spekulativt å mene noe om arkivmateriale som ikke er bevart. Om det som antakelig er kastet, brent, eller kommet på avveier på andre måter. I sitt bidrag til en tekstkritisk utgivelse av

¹⁸ Se for eksempel Lange m.fl. (2001, 155 og 165) om «Typiske arkivserier i et personarkiv, tilpasset allment arkivskjema» og «Allment arkivskjema».

¹⁹ Utarbeidet av Tone Modalsli. Ordnings- og katalogiseringsbeskrivelsen støtter seg i stor grad på hennes innledning til arkivkatalogen og samtaler med henne.

²⁰ Som nevnt tidligere Brevs. 348. I tillegg også Brevs. 742. Se litteraturliste for nærmere beskrivelse.

Kristin Lavransdatter: Kransen slår Modalsli (2020) fast at Sigrid Undset ikke hører «til de forfattere som har etterlatt seg mengder av utkast og forskjellige foreløpige versjoner av sine verker».²¹ Undsets brev til Frederik Paasche 5. september 1926 kaster noe lys over dette: «[D]u vet at jeg ødelægger forarbeider, utkast og al den slags (Tilbragte forleden en deilig nat med at brænde under vaskekjelen en hel haandkuffert [...])»²². I tillegg til det hun altså selv «brænde under vaskekjelen», førte oppbruddet fra Bjerkebæk i 1940 til at kompromitterende materiale ble tilintetgjort før avreisen. Andre papirer, deriblant flere brev fra Sigrid Undset til Andrea Forsberg, ble visst brent på Undsets oppfordring, noe som har beskjeftiget Undset-forskere i flere år.²³ Også flere brev fra Nils Collett Vogt, og med ett unntak alle brev fra Nini Roll Anker til Sigrid Undset, er trolig tapt.

Utvalgte dokumenter

Det er manuskripter og andre papirer fra USA-tiden samt mengden av brev *til* Sigrid Undset i Bjerkebæk-arkivet som skiller seg mest markant fra det Undset-materialet som befant seg i Nasjonalbiblioteket allerede før 1998. Tilveksten i 1998 økte bruksverdien av Undset-arkivet betraktelig, ikke bare fordi arkivmaterialet nå var samlet og tilgjengelig på ett sted. Mens det tidligere overførte materialet bestod i det mer ikoniske (manuskript)materiale og dermed også hadde stor pengeverdi, representerte Bjerkebæk-arkivet mer av det hverdagslige. Her er brev Undset mottok fra kjente og kjære, ikke minst fra nye

venner i USA, men også fra dem hun mer tilfeldig traff sammen med. Brev fra beundrere og kritikere, og brev fra dem hun støttet finansielt gjennom mange år. Og ikke minst regnskaper gjennom mange tiår, kvitteringer fra alle innkjøp til Bjerkebæk, men også for hotellrommene i USA. Alt som vitner om faktisk levd liv, ikke bare forestillinger om et liv.

Papirer fra barndom og tidlig ungdom

Noe av det vakreste og mest sjarmerende i Undset-arkivet er papirer fra hennes barneår. Denne typen arkivmateriale av en forfatter forteller mye om kreativitet, inspirasjon og talent, men blir sjelden lagt merke til utover det rent visuelle. Det finnes bevart åtte tegninger som Undset laget som 6- til 8-åring, flere av dem er tydelig inspirert av danske folkeviser. Tegningene har påskrevet pris og var kanskje tenkt som objekter i en leke-kunstutstilling. Og det var kunstmaler den unge Sigrid Undset først ville bli; hun viste spede forsøk til Theodor Kittelsen som nok så talent, men ellers frarådet en vanskelig kunstmalerkarriere.²⁴ Det er også bevart selvlaget brevpapir i miniatyr og et helt bibliotek av miniatyrbøker.

Det tidligere omtalte dukketeateret i fyrstikkeskeformat er et klenodium. Det er laget rundt 1894–96 og ble flittig brukt av Undset som satte opp egne forestillinger for sine søstre og andre. Det består i et teater med scenegulv og bakteppe samt 45 løse figurer og tre løse kulisser. På bakteppe-veggen henger det gjenkjennelige familieportretter. I Nasjonalbibliotekets utstilling *In spe. Om forfatters kreative*

²¹ Se <https://www.bokselskap.no/boker/kransen>.

²² Se Brevs. 664. Transkripsjon ved Rebecca Boxler Ødegaard. Se også Krane (1970, 71).

²³ Ørjasæter (1993, 382-383) siterer fra Andrea Forsbergs artikkel «En moders kärlekens lovsjungerska» i *Husmodern* nr. 6, 1923: «I min ägo har jag endast kvar femtio brev av Sigrid Undsets hand. Vart de andra tagit vägen, vet jag knappast, utom at jag bränt en del i enlighet med hennes önskan.». Se også Slapgard (2007, 9 ff.) og Christine Myrvang: *Tause kilders tale* (2020).

²⁴ Se Ørjasæter (1993, 47) og Slapgard (2007, 55).

barndom var det et naturlig trekkplaster og ble supplert med en kort-film som viser teateret i funksjon²⁵.

Et slikt materiale fra en forfatters barndom og ungdom kan gi nye impulser innenfor forskningsfelt som samfunnshistorie eller pedagogikk, noe forfatteren Anna Fiske gjorde oppmerksom på i en panel-samtale i forbindelse med åpningen av *In spe* i 2017.

Skjønnlitterære dokumenter

Det som i et forfatterarkiv gjerne appellerer mest til nysgjerrigheten, er forekomsten av tidligere ukjent og upublisert materiale. Ideer, utkast eller fragmenter til noe som kanskje skulle realiseres på et tidspunkt, eller der noe er gjenbrukt i en eller annen form senere. Da Tone Modalsli i 1997 skrev den første, foreløpige beskrivelsen av papirene på Bjerkebæk, var det noen skjønnlitterære fragmenter hun anså som det mest overraskende funn, foruten en påbegynt fortsettelse av *Elleve aar* (1934).²⁶ Fortsettelsen av *Elleve aar*, *Tolv år*, ble utgitt i 1998, fragmentene ble utgitt digitalt i 2019.²⁷ De to mest utførlige fragmenter er versjoner av en påbegynt roman eller novelle med tittelen *De rikes Armod*. De gir anledning til å studere både språk, motiver og fortellerstandpunkt, for eksempel i sammenlikning med samtidsromanene og -novellene fra samme periode.

Korrespondanse

Blant de litt under 4000 registrerte brev fra og til Sigrid Undset står brevene fra krigs- og USA-tiden i en klasse for seg, ikke minst på

grunn av mengden. Ved siden av korrespondansen med den nærmeste familie, oftest skrevet fra og til Undsets dekknavn Berit, Kristina eller Olave²⁸, er det korrespondansen med amerikanske venner som skiller seg ut. Det er bevart 109 brev fra middelalder-forskeren Hope Emily Allen til Sigrid Undset fra 1941 til 1949, og 96 brev i fotokopi fra Undset til Allen.²⁹ Emnene spenner fra middelaldertemaer, botanikk, okkultisme til familie og helse, og brevene ble i 2019 gjenstand for en (diskurs)analyse i en masteroppgave i litteraturvitenskap³⁰. Korrespondansen inviterer til nærmere utforskning innenfor mange fagemner og ut fra tallrike innfallsvinkler.

Det er også bevart flere brev fra de amerikanske forfatterne Willa Cather og Marjorie Kinnan Rawlings til Sigrid Undset samt fotokopier av 33 brev fra Undset til Rawlings³¹. Fra Sigrid Undset til Willa Cather finnes det derimot kun bevart ett (originalt) brev datert 4. april 1947 i Undsets arkiv i Nasjonalbiblioteket. Dette brevet rakk hun aldri å sende før Willa Cather plutselig døde 24. april samme år. I tillegg er det bevart en fotokopi av et brev til Willa Cather fra desember 1944.³² Andre brev fra Sigrid Undset til Cather antas å være tilintetgjort av Cathers samboer Edith Lewis etter Cathers død. Samtidig skriver den amerikanske litteraturprofessor Sherill Harbison (2000, 240): «[I]t seems a pity that the two women lived in the same city: their most important exchanges were therefore in person, not in letters.» Harbison konkluderer at selv om mye av korrespondansen antakelig er tapt, har den som de eksisterende brevene fra Cather til Undset i større

²⁸ Se for eksempel Ørjasæter (1993, 322).

²⁹ Originalene ligger i Rutgers University Libraries, New Jersey.

³⁰ Eline Hystad: «Yrs in haste». *En analyse av brevvekslingen mellom Sigrid Undset og Hope Emily Allen*. Masteroppgave i litteraturvitenskap. Universitetet i Oslo, 2019.

³¹ Originalene ligger i George A. Smathers Libraries, Department of Special Collections, University of Florida.

³² Originalen ligger i University of Nebraska Library.

²⁵ Utstillingen stod fra oktober 2017 til april 2018. Dukketeater-filmen kan ses her: https://www.instagram.com/p/BaBdfQ7FlGS/?utm_source=ig_embed.

²⁶ Se intervju med Tone Modalsli i Johnson (1998, 4–5).

²⁷ Undset (1998) og Undset (2019).

grad enn andre brevvekslinger vært preget av at de to forfatterne faktisk møttes hyppig *in persona*. Korrespondansen mellom Undset og Cather har altså vært emne for (amerikansk) forskning³³, men forholdet mellom to av de viktigste kvinner i internasjonal litteraturhistorie, fra hvert sitt kontinent med andre verdenskrig som bakteppe, bør inneholde mer enn nok stoff for flere avhandlinger. Heller ikke korrespondansen med Rawlings finnes det nevneverdig sekundærlitteratur om.

Også annen korrespondanse fra krigstiden, som korrespondansen med forfattervenninnen Alice Lyttkens og med ekteparet Paasche, er et studium verdt, sett i lys av Undsets øvrige USA-papirer. Det samme gjelder brev fra de mer anonyme skriverne, som alle bidrar til det store edderkoppnettet et menneske spinner i sitt liv, og som i summen utgjør det store bildet. Brev fra amerikanske lesere, eller brev fra tyskere som tok kontakt med Undset etter krigen, og som var samlet i en mappe med påskrift *Die Guten Deutschen. De milde norske etc.*

De mange brevene skrevet mellom 1911 og 1940 fra Sigrid Undset til Nini Roll Anker hører til det mest personlige og innholdsrike som er bevart etter Sigrid Undset – med alle forbehold om brev som pålitelig kildemateriale. Selv om brevene den andre veien er tapt, blir materialet supplert av Nini Roll Ankers dagbøker i Nasjonalbibliotekets privatarkivsamling og hennes erindringsbok om Undset³⁴. I sine brev skriver Undset åpenhjertig om familie og helse, om hagearbeid og barneoppdragelse, om å skape en ny tilværelse på Bjerkebæk. Hun

skriver om forfatterkolleger, om møter i Den norske Forfatterforening og om skyggen av den første og etter hvert andre verdenskrig.

Saker, temaer og organisasjoner

Papirene i denne kategorien består i stor grad av sakspapirer, avisutklipp og noen trykksaker, men inneholder også brev knyttet til organisasjonsarbeid, enkeltsaker og komiteer. Materialet gir et interessant innblikk i Undsets ulike verv og engasjement i etiske og religiøse saker, og særlig hennes foredragsvirksomhet i USA for Norges sak og mot nazismen er godt dokumentert. I tillegg til papirene Undset selv tok vare på fra sin tid som leder i Den norske Forfatterforening, befinner også selve foreningsarkivet seg i Nasjonalbibliotekets privatarkivsamling.

Det er dessuten bevart rundskriv, trykksaker og brev fra enkeltpersoner i forbindelse med Undsets arbeid for *Emergency Committee to Save the Jewish People of Europe*. Komiteen ble opprettet i 1943, med Undset som såkalt co-chairman i styret. Dette er et relativt ukjent, men viktig materiale som kan invitere til videre studium av amerikansk arbeid mot jødeforfølgelsen i Europa.

En saksmappe datert 1939–1948 inneholder papirer merket *People and Freedom London & New York* og flere brev fra den italienske presten og politikeren Luigi Sturzo til Sigrid Undset. Sturzo, en skarp kritiker av Mussolini-regimet, emigrerte i 1924 til England og opprettet i 1936 *People and Freedom Group* i London. I 1940 emigrerte han til USA, og brevene til Undset er skrevet mens begge oppholdt seg i amerikansk eksil.

³³ I tillegg til Harbison (2000), se også: Sherill Harbison: *Sigrid Undset and Willa Cather: Literary Correspondences*. Phd-avhandling, University of Massachusetts, Amherst, 1996 og A. Jewell/Janis B. Stout (red.): *The selected letters of Willa Cather*, New York, 2013. Se også amerikanske Laura Michele Dieners biografiprojekt om Undset beskrevet i fotnote 2.

³⁴ Nini Roll Anker: *Min venn Sigrid Undset*, Oslo, 1946.

Også Sigrid Undsets arbeid for *American Defense, Harvard Group. Committee on the Protection of Monuments* er godt representert i arkivet. Arbeidet bestod i å sette opp en fortegnelse over norske minnesmerker og bygninger som skulle beskyttes i tilfelle krigshandlinger, og både brev og rapporter med egenhendige rettelser er bevart.

Økonomi

Sigrid Undset tok systematisk vare på kvitteringer og andre regnskapsbilag gjennom store deler av livet. Materialet er antatt komplett fra rundt 1921 til 1937 og for tiden i USA. Ifølge Modalsli (2001, 3) gir det ikke bare «svar på spørsmål om hennes husholdning og livsførsel», men også om Undsets gavmildhet overfor trengende helt fra begynnelsen av 1920-årene. Kvitteringene fra tiden i USA gir sammen med de resterende papirene fra USA-tiden et svært presist bilde av Undsets opphold. Satt inn i en større og mer generell sammenheng er disse papirene en uvurderlig kilde i mange sammenhenger, ikke bare som kilde til Sigrid Undsets private livsførsel.

Avisutklipp

Det er bevart 20 store bind med innlimte avisutklipp av og om Sigrid Undset, hovedsakelig levert av Høydahl Ohmes³⁵ avdeling for avisutklipp. I tillegg foreligger det løse *Argus*-utklipp, diverse andre trykksaker og utklipp som følger med manuskriptene fra USA-tiden. Innsamling av utklipp fra norske aviser blir mindre aktuelt etter hvert som Nasjonalbibliotekets *avis-søk*-database stadig utvides. Ikke desto mindre kan det være praktisk å ha en klippesamling som denne til-

gjengelig, med for eksempel anmeldelser ordnet kronologisk under hvert verk, og for enkel tilgang til omtale i utenlandske aviser. Ikke alle land er kommet like langt i breddedigitalisering. Nettopp når det gjelder Undsets posisjon internasjonalt, er avisutklippssamlingen i arkivet ikke overraskende *gefundenes Fressen*. Skille (2003, 60) gjør et poeng av at et Undset-intervju med en tysk journalist i *Düsseldorfer Stadt-Anzeiger* neppe ville blitt «funnet om ikke Sigrid Undset selv hadde tatt vare på det».

Et arkiv for vår tid – nyere formidlingstiltak

Innsamling, ordning og katalogisering er og forblir arkivarens viktigste og mest tidkrevende oppgave i formidlingen av det komplekse kildemateriale en forfatters privatarkiv består av. Formidlingsbegrepet er imidlertid kraftig utvidet gjennom de siste 20 årene og innbefatter i dag en rekke tiltak som går utover tradisjonell samlingspleie, samtidig som behovet for kontroll og detaljert oversikt består. En kombinasjon av velkjente og nyere former for formidling er veien å gå.

Formålet med formidlingstiltak som beskrives i det følgende, er både å opprettholde, men også skape helt ny interesse for et kildemateriale som ofte har vært forbeholdt utvalgte forskergrupper. Bare lesing av en forfatters (ikke en gang gotiske) håndskrift er i dag en utfordring for en generasjon oppvokst i en digital tidsalder. Selv om formidlingskanalene er blitt flere og veien til brukeren kortere, er kampen om oppmerksomhet blitt hardere, ikke bare hos et allment publikum, men også innenfor nye forskergenerasjoner. At Sigrid Undsets arkiv er et *arkiv for vår tid*, må det gjøres oppmerksom på innenfor de formidlingskanalene som står til disposisjon til enhver tid.

³⁵ *Høydahl Ohmes Anonce-Expedition* (Kristiania): Grunnlagt av typograf og journalist Rasmus Høydahl Ohme (1865–1917) i 1897 før det i 1970-årene ble kjøpt opp av amerikanske *Benton & Bowles*.

Digitalisering

Digitalisering av privatarkivmateriale er del av Nasjonalbibliotekets overordnede digitaliseringssatsing gjennom mange år, forutsatt at juridiske og etiske betingelser blir tilfredsstilt. Per 1. januar 2020 er materiale skapt av Sigrid Undset *falt i det fri*, det vil si ikke lenger beskyttet av opphavsrett. Arkivmateriale etter henne, som ikke er adgangsbegrenset av andre årsaker, kan nå digitaliseres uten spesielle tillatelser.

Digitalisering av privatarkivmateriale er generelt ressurskrevende. Den forutsetter at den digitale gjengivelsen av et dokument er lenket til en unik strekkode i den elektroniske katalogen. Denne koden generes ved at et dokument er registrert på et detaljnivå der man både har juridisk kontroll på det som legges ut, og sikrer at brukeren har en overkommelig mengde bildefiler å forholde seg til. Detaljregistrering av privatarkivmateriale er derfor en forutsetning for forsvarlig digitalisering og digital formidling.

Ettersom katalogiseringen og detaljregistreringen av Sigrid Undsets arkivmateriale er ferdigstilt, ligger alt til rette for en fullstendig digitalisering av Undset-dokumenter i Nasjonalbiblioteket. Biblioteket gir dette høy prioritet, og det digitaliseres nå fortløpende Undset-arkivalia. Fra før har Aschehoug forlag som rettighetshaver gitt tillatelse til digital gjengivelse av utvalgte manuskripter og brev. Per i dag er papirene fra barndom og tidlig ungdom, *Kristin Lavransdatter*- og *Olav Audunssøn*-manuskriptene samt flere av Undsets andre skjønnlitterære manuskripter digitalt tilgjengelige. Det er også de upubliserte prosafragmentene samt utvalgte artikkelmanuskripter. Av korrespondanse er blant annet alle brev fra Sigrid Undset til Nini Roll Anker, Nils Collett Vogt, Fredrik og Stina Paasche og Ingeborg Møller digitalt tilgjengelige. Det samme gjelder for brevene fra Willa Cather

(død i 1941) *til* Sigrid Undset mens brevene fra Hope Emily Allen (død i 1960) til Undset riktignok er digitalisert, men kun tilgjengelige etter tillatelse fra Allens rettighetshavere.

NB kilder og NB tema

I tillegg til artikler om privatarkivmateriale i vitenskapelige og populærvitenskapelige tidsskrifter og andre medier har Nasjonalbiblioteket de siste årene aktivt satset på elektroniske kildeutgivelser (*NB kilder*) foruten ulike tematiske e-bok-utgivelser (*NB tema*). Utgivelsene fjerner mange barrierer for fremtidige generasjoner forskere og andre interesserte, særlig når det gjelder forståelse av eldre håndskrift og ordforråd, men også manøvrering innenfor arkivfaglige katalogsystemer og begrepsapparater generelt.

NB kilder er en serie elektroniske kildeutgivelser som gir kvalitets-sikrede transkripsjoner av viktige dokumenter fra bibliotekets privatarkivsamling. Serien skjøt fart etter 200-årsmarkeringen av Camilla Colletts fødselsdag i 2013, der flere av Colletts mindre kjente og generelt vanskelig tilgjengelige brev i gotisk håndskrift ble utgitt. Siden 2013 publiseres det nå fortløpende *NB kilder*-utgivelser av Collett-brev i kronologiske bolker. I tillegg er det gitt ut dagbøker etter Christiane Koren og Halfdan Kjerulf, korrespondanser mellom Kitty Kielland, Arne Garborg og Eilif Peterssen – for å nevne noen. I 2019 fulgte så *NB kilder: Sigrid Undset. Fire skjønnlitterære fragmenter*, utgitt av Tone Modalsli med et forord av Liv Blikrud. Dette tidligere omtalte, men likevel for mange utilgjengelige materialet, kan nå leses og lastes ned digitalt av enhver som ønsker det. Språksjargong, rettskriving eller bruk av litterære motiver kan ved få tasteklikk sammenliknes med Undsets publiserte verk i den digitale *Bokhylla* og eksempelvis brukes innenfor Digital humaniora-prosjekter. Flere *NB kilder*-utgivelser av Undset-papirer er under arbeid. Først ute i år er

første bolc av de mange og lange brevene fra Sigrid Undset til Nini Roll Anker.

Nasjonalbiblioteket er dessuten samarbeidspartner i *Transkribus*-prosjektet³⁶ som utvikler modeller for automatisk (første)transkripsjon av historisk håndskrift. Digitalt tilgjengelige brev skrevet av Camilla Collett og Sigrid Undset anvendes for tiden for modellering. Målet er på sikt å kunne foreta digitale søk i håndskrevet materiale på lik linje med bøker og aviser i *Bokhylla* og *avis-søk*-databasen.

NB tema tar utgangspunkt i Nasjonalbibliotekets tematiske fagressurser. Serien består av emne- og forfatterbibliografier, diskografier og andre systematiske oversikter. *NB tema* skal gi kvalitetssikrede tematiske innganger til Nasjonalbibliotekets egen samling så vel som andre relevante samlinger. I 2018 var katalogen over André Bjerkes arkiv gjenstand for en *NB tema*-utgivelse³⁷, dette i forbindelse med Bjerkes 100-årsdag. Selve arkivkatalogen innledes av en artikkel om arbeidet og utfordringene med Bjerkes forfatterarkiv og med forfatterarkiver generelt. Det er også planlagt *NB tema*-utgivelser av katalogene over både Ebba Haslunds og Sigrid Undsets arkiver de nærmeste årene. Bjerkes og Haslunds arkiver er av nyere dato og har en nokså ensartet provenienshistorie. Mens materialet etter dem er registrert i én samlet katalog i *Hanske*, er dette ikke tilfelle for Undset-materiale. En *NB tema*-utgivelse av Undset-katalogiseringen vil derfor kunne lette søk i materialet ved at det presenteres under et samlende prinsipp. Formålet med *NB tema*-utgivelser av arkivkataloger er altså både å forenkle tilgangen til materialet, særlig for dem som ikke er vant med å manøvrere mellom ulike katalogsystemer, og å synliggjøre arbeidet med katalogisering av forfatterarkiver.

Nye brukergrupper

Tradisjonelt er det forskere, særlig innen historie- og litteraturfaget, forfattere og biografer som har benyttet seg av privatarkiver som kildemateriale. De store Sigrid Undset-biografiene har i stor grad støttet seg på det rikholdige arkivmaterialet på Bjerkebæk og etter hvert Nasjonalbiblioteket, og kontakten med forskningsmiljøet rundt Undset og Bjerkebæk har vært tett gjennom mange tiår. ABM-sektorens mandat om å lette adgangen til norsk kulturarv for et mer allment publikum, har ført til en utvidet brukerkrets også for privatarkivseksjonen i Nasjonalbiblioteket. Etableringen av *NB kilder*- og *NB tema*-utgivelsene er viktige satsinger i denne sammenheng.

Nasjonalbiblioteket har i dag en egen avdeling med ansvar for kulturformidling til et allment publikum, særlig rettet mot skole og høyere utdanning. I samarbeid med privatarkivseksjonen skreddersys fremvisninger av materiale i forbindelse med undervisnings- og studieopplegg, og det arrangeres seminarer og diskusjoner. Arrangementene lages ofte på kort varsel og inkluderer gjerne såkalte pop up-utstillinger. Mens det tidligere ble laget noen få store forfatterjubileumsutstillinger, satses det nå på flere, men mer kortvarige utstillinger der også en epoke, eller et tema kan være utgangspunktet. En typisk tema-utstilling var *In spe – om forfatteres kreative barndom* (2017/2018) som Signe Holtskog Nyhuus stod faglig ansvarlig for sammen med meg. Sigrid Undsets dukketeater i en fyrstikkeske og andre klenodier fra barndom og tidlig ungdom var som nevnt tidligere selve trekkplasteret i utstillingen. Målgruppen var elever og lærere fra ungdomsskoletrinnet og oppover samt studenter på begynnertrinnet. Utstillingen ble introdusert ved en populærvitenskapelig artikkel³⁸ og gjorde stor suksess – den ble utvidet med fire ekstra måneder.

³⁶ Se <https://transkribus.eu/Transkribus/>.

³⁷ Rebecca Boxler Ødegaard: *Arkivet etter André Bjerke (1918-85)*. *NB tema* 5, 2018.

³⁸ Signe Holtskog Nyhuus: «De første spirer til store forfatterskap». I *Aftenposten historie*, nr. 10, 2017.

Nasjonalbiblioteket er også en av flere oppdragsgivere i *Vitenskapsbutikken* ved Universitetet i Oslo der ulike institusjoner innenfor arbeidslivet bidrar med innspill til potensielle masteroppgaveprosjekter. Privatarkivseksjonen oppgir her blant annet brevsamlinger som kulturhistorisk kildemateriale, oppgavetemaer knyttet til svartebøker-bestanden og til *fortellinger om freden* i den såkalte Krigstrykksamlingen. Eline Hystads masteroppgave i litteraturvitenskap fra 2019 er skrevet i en slik ramme.³⁹ Det holdes på forespørsel også foredrag og forelesninger om privatarkivmateriale, særlig med studenter som målgruppe. Selv har jeg omtalt Undsets arkiv for nordiskstudenter i Sveits og Tyskland⁴⁰. Det ser ut som om studenter og undervisere, ikke bare innen historiefaget, i større grad enn tidligere ser verdien av dette kildematerialet også i andre sammenhenger enn det rent biografiske.

Avslutning

Innsamling, bevaring, ordning, katalogisering og formidling av arkiver etter forfattere har siden opprettelsen vært hovedmandatet for Nasjonalbibliotekets samling over privatarkiver. Kravet om å formidle samlingen til et større publikum enn den tradisjonelle brukeren har blitt stadig større. Det samme har kravet om å synliggjøre privatarkiver som aktuelle til enhver tid, ikke bare i forbindelse med jubileer. Det tidkrevende og komplekse arbeidet med et forfatterarkiv innad i samlingen kombineres i dag med mange ulike formidlingsoppgaver rettet utad, mot mange ulike målgrupper.

Nasjonalbiblioteket har de siste årene arbeidet særlig for synliggjøring av arkiver etter kvinnelige forfattere. Utstillinger, foredrag, arrangementer og utgivelser, særlig rettet mot en generasjon oppvokst i en digital verden, skal lette tilgangen til materialet, samtidig som det bidrar til å gjøre det kjent for flere. Å finne en god balanse mellom fordypning og bredde, tilpasset den enkelte brukergruppen, er noe enhver som arbeider med (forfatter)arkiver forholder seg til daglig.

Arkivet etter Sigrid Undset har alle ingredienser av et *arkiv for vår tid*: Det er omfangsrikt, komplekst, beskrevet og etterspurt. Det er arkivet etter en av Norges fremste forfattere og samfunnsaktører, både nasjonalt og internasjonalt, med liv og virke under noen av de mest dramatiske tiårene innen europeisk historie. En historie Sigrid Undset aktivt var med på å forme. Å formidle arkivet etter henne til fremtidige generasjoner – skoleelever, studenter, forskere, samfunnsborgere, i Norge og utenfor – er et arbeid som varer ved, i takt med tiden, og som må være forankret i solid kunnskap om materialet i sin opprinnelige kontekst.

Utvalgte Sigrid Undset-samlinger i Nasjonalbiblioteket, seksjon for privatarkiv:

Ms.4° 1252: Sigrid Undset: «Kristin Lavransdatter». Gave fra Sigrid Undset. 1924 .

Ms.4° 4139: Sigrid Undset: Papirer fra hennes barndom og tidlige ungdom. 0,02 hyllemeter. Gave 1992.

Ms.fol. 4235: Sigrid Undset: Arkiv (Bjerkebæk-arkiv). 5,5 hyllemeter. 1998.

³⁹ Se fotnote 30.

⁴⁰ *Von starken Frauen, alten Papieren und neuen Ansätzen*. Forelesninger ved Universität Basel, 27. mars 2018, og ved Humboldt-Universität zu Berlin (*Henrik Steffens*-forelesning), 5. juni 2018.

Brevs. 348: Brev til, fra og om Sigrid Undset og hennes familie. For skjellig proveniens. De fleste brevene som befant seg på Bjerkebæk i 1998 er lagt hit.

Brevs. 742: Brev til og fra Sigrid Undset og hennes familie, utelukkende med proveniens Signe Undset Thomas og hennes etterkommere.

I tillegg kommer enkeltmanuskripter og papirer av ulik proveniens fordelt over mange ulike katalogsignaturer.

Litteratur

(se også henvisninger i enkelte fotnoter til perifer sekundærlitteratur)

Blikrud, Liv 1997. *Sigrid Undset*. Oslo.

Blikrud, Liv 2005. «Norsk utakt. Sigrid Undset i litteraturvitenskapen». I *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 2005:1, s. 72–80.

Harbison, Sherill 2000. «Willa Cather and Sigrid Undset. The Correspondence in Oslo» i *Ressources for American Literary Study*, vol. 26:2, s. 236–259.

Johnson, Pål Espolin 1998. «Spennende funn på Bjerkebæk». Intervju med Tone Modalsli i *Gymnadenia*, medlemsblad for Sigrid Undset-selskapet, Høst 1998, s. 4–5.

Krane, Borghild 1970. *Sigrid Undset. Liv og meninger*. Oslo.

Lange, Vilhelm/Mangset, Dag/Ødegaard, Øyvind 2001 *Privatarkiver. Bevaring og tilgjengeliggjøring*. Oslo.

Modalsli, Tone 2001. «Sigrid Undset-materiale i håndskriftsamlingen i Nasjonalbiblioteket, avdeling Oslo». I: *Gymnadenia*, medlemsblad for Sigrid Undset-selskapet, Høst 2001, s. 20–23.

Modalsli, Tone 2020. «Verkshistorien». I: Undset, Sigrid 2020. *Kransen*. Tekstkritisk utgave ved Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy, Nina Marie Evensen, Anne Birgitte Rønning og Ellen Nessheim Wiger.

Nessheim Wiger, *Det norske språk- og litteraturselskap/Nasjonalbiblioteket/bokselskap.no*, Oslo. E-bok: <https://www.bokselskap.no/boker/kransen>.

Skille, Nan Bentzen 2003. *Innenfor gjerdet. Hos Sigrid Undset på Bjerkebæk*. Oslo.

Skouen, Arne 1981. *Sigrid Undset skriver hjem. En vandring gjennom emigrantårene i Amerika*. Oslo.

Slapgard, Sigrun 2007. *Dikterdronningen. Sigrid Undset*. Oslo.

Strøksnes, Morten A. 2020. «Tilbake til framtida», essayserie i syv deler i *Dag og Tid*, 17. april – 29. mai.

Sveen, Karin 2020. «Å besjele en by». Essay om Sigrid Undset i *Klassekampens Bokmagasinet* 13. juni.

Undset, Sigrid 1998. *Tolv år*. Teksten redigert av Tone Modalsli. Etterord av Liv Blikrud. Oslo.

Undset, Sigrid 2019. *Fire skjønnlitterære fragmenter*. Utgitt av Tone Modalsli, med etterord av Liv Blikrud. *NB kilder* 9. Oslo. E-bok: <https://www.bokselskap.no/boker/undsetfragmenter/tittelside>.

Ørjasæter, Tordis 1993. *Menneskenes hjerter. Sigrid Undset – en livshistorie*. Oslo.

Zweig, Stefan 1942. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*. London og Stockholm. Her benyttet i online-utgivelse: <https://austria-forum.org/web-books/weltvongestern00de1942isds>. Gyldig lenke per januar 2020.

Zweig, Stefan 1948 *Verden av i går. En europeers erindringer*. Oversatt av Inger og Anders Hagerup. Oslo.

Natalia Bermúdez Qvortrup

THE BODIL BIØRN COLLECTION AND ITS COMMUNITY OF RECORDS: A RESPONSIBILITY WITH THE VICTIMS¹

Abstract

In early 2000's, senior archivist Vilhelm Lange came across a collection of records at the National Archive of Norway (from here on Riksarkivet), that help document the Armenian Genocide and thus have immense cultural and historical value particularly for the descendants of the victims, the Armenian community. This collection, composed of photographs, slides, photo-albums, letters, pamphlets and the missionary newspaper of the time, is part of the larger institutional archive of the now defunct Norwegian Women Missionary Workers, *Kvinnelige Misjonsarbeidere* (KMA).² Bodil Biørn, a young Norwegian nurse and KMA member, travelled in 1905 from Norway to the Ottoman Empire with her personal camera. There, she lived on and off until 1925.³ Biørn and her KMA colleagues took photographs and wrote accounts of their daily life and the events around them. These

¹ I would like to thank Per Kristian Ottersland and Vilhelm Lange for answering all my enquiries, Gudmund Valderhaug for his feedback on the first draft of an early paper for this research and Inger Marie Okkenhaug for her correspondence.

² Translated to English as the Norwegian Women Missionary Workers, yet referred to in this paper by the Norwegian acronym KMA.

³ Okkenhaug (2011).

records would later take on a life of their own and a meaning beyond Biørn, the KMA and Norway. The story of this collection begins with the story of Bodil Biørn's missionary work in Armenia, yet as I will describe here, goes beyond the narrative of the Nordic missionaries showing us how records travel through contexts and time to be activated for different purposes, and the fundamental role that archives play in their activation. This is particularly the case in this digital age.

The paper shows the importance of a *community of records* in cases of atrocity, for contextualisation, a deeper understanding of historical events and respect for the victims. A community of records is described as 'both to how records are (re-)created or reused within a community as well as its contextualization of records (through memory and narrative construction)'.⁴ This community of records, a community that has a stake and an interest in the records, has helped activate the records in the Bodil Biørn collection and prolong their life in the service to which they were intended by Biørn, helping the Armenian community. This paper shows the participative nature of archivists and archives making them more than spectators but active participants in the politics of remembering.

It is a case of third-country sharing⁵ and the collaborative efforts of a national archive to promote remembrance and acknowledgement of genocide, in opposition to the political stand taken by the Norwegian government. Digitalisation has extended the lives of these records, as is central to the sharing process with partners such as the Armenian Genocide Museum, Wikimedia, documentary film-makers, authors

⁴ Yakel and D.Torres (2007 p 93).

⁵ Ciorciari and Franzblau (2014) describe the term «third-country» in the context of alleged human rights violations as referring to «countries outside of the state in which those violations took place. Louis Joinet introduced this use of the term in an influential 1997 U.N.-commissioned report on combatting impunity» (pg. 2).

and with other projects. Yet, an online life raises concerns of erratic use that decontextualises and disconnects records from their community and memory institutions, which can at least be made accountable for their narratives.

The Bodil Biørn Collection

The Bodil Biørn collection, found at Riksarkivet is a collection of records, mainly photographs but also slides and photographic diaries created by Bodil Biørn during her years working for KMA. The KMA organisation was composed solely of female members who saw as their profession the protestant calling of missionary work⁶. The KMA work in the Ottoman Empire started in 1901 as a response to the large-scale massacres of 1894-96, when the Sultan Abdul Hamid ordered the killing of thousands of Armenians.⁷ News travelled to Norway of the roughly 50,000 orphans and 100,000 widows in need of assistance and Biørn, hearing of the need for aid decided to travel to the Ottoman Empire as part of her Christian mission.⁸

She travelled first to the town of Mezereh in the Kharberd province, and later to Mush in Eastern Anatolia to help with relief work as well as the Christian mission.⁹ Armenians made up a large part of the population of Mush and its surrounding areas and were described as the «main supporters of the economic life in Turkey» by the German ambassador of the day, Johann Heinrich Count von Bernstorff.¹⁰ Yet at the time of Biørn's arrival, the destitution of Armenians was extreme due to their persecution and previous massacres. Biørn began documenting

⁶ Okkenhaug (2020).

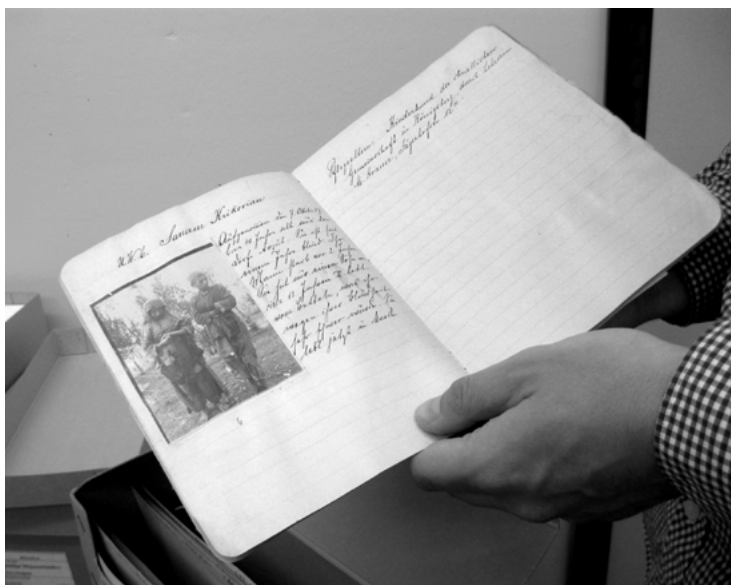
⁷ Gust 2014; Okkenhaug (2011).

⁸ Okkenhaug (2016, p. 19).

⁹ See <http://genocide-museum.am/eng/15.04.2015-100photos.php>

¹⁰ Gust 2014 p.4.

her work and that of her colleagues, the daily life, the landscape and the people they met and worked with. Biørn wrote in her diaries the name of the people she was photographing, the places, the dates and sometimes the context. The photographs pasted into Biørn's diaries, juxtapose the suffering on the one hand and the routine life she led among the locals on the other. One page will depict starving children whilst the next will depict a local family during a consultation, and the next the schoolchildren and their workers (see photo 1). Almost catalogue-like is the collection of photographs of the widows of Mush, taken by a couple of German missionaries linked to the KMA. These photographs were also gathered by Biørn and are part of her archive.

“Witwen in Musch” (Widows in Musch). Notebook with text and pasted photos, probably produced by German missionary B. von Dobbeler or his wife Anna (Biørn’s colleagues in Mush). Each page states the name and age of a widow, the names of her children and in some cases how the husband died. The notebook contains 18 photographs + 4 loosely inlaid. This particular photo and story concerns the widow Sanam Krikorian. RA/PA-0699 KMA/U/L0033 Fotoalbum «Witwen in Musch»

*Bodil Biørn’s album: «Musch. Some of our little girls with their dolls.»
(Foto: Bodil Biørn / CC public domain)
RA/PA-0699 KMA/U/L0033/0001/0009*

One of Biørn's photographs portrays rows of Armenian girls from Biørn's day school dressed in Norwegian dresses and carrying dolls. The dresses were made in Norway by women who supported KMA activities and the dolls were sent from Norway as Christmas presents.¹¹ The photographs helped raise funds and show the improvements that were made with the funds that were raised.

Additionally, Biørn and her colleagues wrote in the organisation's international newsletter *Kvartalshilsen* to describe their work, share their experiences, call for funding, and generally communicate with their colleagues globally. The photographs that have survived to this day complement the written texts and together they build a picture not only of Biørn's experience and that of her colleagues, but that of the Armenians in Mush, albeit through the eyes of the missionaries. Together, the records help fill a documentation void left by the Genocide.

The Armenian Genocide

This paper refers to the events of 1915-1916 as Genocide as this is the term recognised for those events by the U.N. Commission on Human Rights, the European Parliament, the 1985 UN Genocide Report and the events were the precedent for the law on crimes against humanity.¹² Raphael Lemkin, father of the International Law on Genocide and the author of the term Genocide, described the crime against the Armenians as a defining example of Genocide.¹³

¹¹ An example of this can be seen in photograph 2. The story behind the photograph can be read about in Barseghyan and Stepanian (2015) and Qvortrup (2020).

¹² Altanian (2017); (Vahakn N Dadrian, 1989; Schabas, 2009).

¹³ An Open Letter Concerning Historians Who Deny the Armenian Genocide» 2006.

It was his study and focus on the Armenian tragedy that led to his conceptualisation of the term in the mid-1940s.¹⁴

In 1908, the Turkish Sultan Abdul-Hamid was overthrown in the revolution of the Young Turks, who seized power, and initiated the creation of a modern Turkish state. For this purpose, they desired the removal of the multicultural, multireligious remnants of the Ottoman Empire, building a nation state made up of one people and one religion.¹⁵ This process however, begun before the revolution when the Ottomans imposed a strict hierarchical system that deprived non-Muslims of basic rights and as the Empire declined the systematic discrimination, marginalisation and violence towards Armenians increased. This persecution and systematic violence resulted after eight years of turmoil in the region in the disappearance of the Armenians from what had been their homeland for some 3000 years.¹⁶

The complexity and atrocities of the Genocide which were a chain of events of systematic and increasing cyclical violence have been described and analysed comprehensively by well-known researchers and historians such as Dadrian, Hovannisian and many others¹⁷. The crucial point for purposes here is that in the midst of the winter of 1915-1916, a systematic government policy of what the Turks

¹⁴ Balakian (2013).

¹⁵ Altanian (2017) ; Hovannisian (2002).

¹⁶ Adalian (2012 p. 117).

¹⁷ The best-known Armenian scholars on the Genocide are Richard Hovannisian, Vahakn Dadrian and Levon Marashlian among others. Non-Armenian scholars include Yves Ternon, Robert Jay Lifton, Leo Kuper and Tessa Hofmann who write about the consequences and effects of the Genocide and its classification. Details as to the events of the Genocide are well catalogued in Gust, The Armenian Genocide as he gathers first-hand accounts, Suny, Göçek, and Naimark (2011), Vahakn N. Dadrian (2003), Balakian (2004), and Akçam (2012). The fate of women and girls is analysed in Bjørnlund (2009).

euphemistically called 'resettlement policy' began.¹⁸ The deportations of the Armenians from their homeland in the middle of winter consisted in being rounded up in huge numbers, every village and town emptied of Armenians, and moved by foot to 'resettle' south to the Syrian desert.¹⁹ Most never made it as no provision for food nor clothing had been made. Those that didn't die from exposure or starvation were killed, if not along the way, then when they arrived at their destination Deir el-zor.²⁰ Women and girls were targeted for rape, sexual abuse, slavery, and/or forced assimilation.²¹ The destruction of the Armenian people was thereby carried out in «three different but related ways: dispersion, massacre and assimilation by conversion to Islam».²²

In the midst of these atrocities, Biørn was running Deutsche Hülfbund's polyclinic in Mush, which was an orphanage for boys and a school for girls during the day.²³ This gave her close contact with the local community, establishing a daily routine within the society. In 1915, Biørn witnessed the arrests, deportation and massacring of Armenians at the hands of the Turkish authorities.²⁴ The plain surrounding the town of Mush where Biørn lived, with its many Armenian villages has been described by Wolfgang Gust as the location of «one of the most dreadful chapters in the history of this Genocide».²⁵ At this point, Biørn used her photographs to corroborate the atrocities converting photographs that she had already taken to identify the victims and describe the occurrences. Photographs were copied

¹⁸ Adalian (2012 p. 117).

¹⁹ Adalian (2012 p. 120).

²⁰ Suny and Princeton University (2015).

²¹ Bjørnlund (2009 p. 17).

²² Suny and Princeton University (2015 p. 335).

²³ Okkenhaug (2011).

²⁴ Qvortrup (2020).

²⁵ Gust (2014 p. 19).

and were written on at the back stating who died and how. Biørn and her colleagues smuggled letters out of the country documenting what was happening and asking for help.²⁶ Many of the letters were written in code due to the censorship of the Turkish authorities. Hereby, an accumulation of records tracing the events of the time were produced at this point through writing and through photography.

Bodil Biørn's album: «One of the classes at the day school in Mush with the teacher Margarid. For several years we had a day school in Mush. Teacher Margarid Nalbanchiani (and) most of the 120 children at the day school were murdered in 1915.»

*(Foto: Bodil Biørn / CC public domain)
RA/Pa-0699 KMA/U/L0036/0001/0152*

²⁶ Okkenhaug (2011).

Bodil Biørn's album: «With our teachers, priest, female teachers. Our Armenian helpers, of whom 6 were murdered during the massacres in 1915. Musch 1912.»

(Foto: Bodil Biørn / CC public domain)

RA/Pa-0699 KMA/U/L0038, Fra Armenia

One aspect that is important to note about the Genocide is that in 1933, Lemkin wrote in an essay that, «an attack targeting a collectivity can also take the form of systematic and organized destruction of the art and cultural heritage in which the unique genius and achievement of a collectivity are revealed in fields of science, arts and literature. The contribution of any particular collectivity to world culture as a whole forms [part of] the wealth of all of humanity, even while exhibiting unique characteristics».²⁷

²⁷ Raphael Lemkin quoted in Balakian (2013 p. 59).

The point is that even though much of Lemkin's cultural definition of Genocide was lost during «the political parsing and compromises that preceded the 1948 adoption of the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide», Lemkin's points about cultural destruction remain relevant to understanding genocide.²⁸ Not only were the Armenians as a people persecuted and nearly destroyed through mass murder and the massive appropriation of their properties and wealth, but all their cultural history including libraries, museums, archives, registries, in other words much if not all of the population's recorded history was destroyed.²⁹

The Armenians, «as the intellectual core of Turkey, were in possession of valuable personal libraries, archives, and historical manuscripts ... Churches, convents, and monuments of artistic and historical value were destroyed.»³⁰ This is a relevant point for understanding why the role of archives, particularly archives outside Armenia have become so crucial for collecting evidence about the Genocide and helping Armenians recover their history.

The need for record-sharing in cases of atrocity

The records created by Biørn and her colleagues became part of the KMA archive and were kept as historical remnants of the institution until 1982 when the KMA dissolved. The KMA wrote to the National Archive of that time asking if they would house their documents as they were of significant historical value and Riksarkivet accepted.

²⁸ Balakian (2013 p 60).

²⁹ Adalian (2012 p 133).

³⁰ Quote from Hairenik Weekly, January 1, 1959 in Balakian (2013 p. 62).

The archive at Riksarkivet includes 1379 photographs, many taken by Biørn. It includes Biørn's personal photo album and diary, the correspondence of missionaries from around the world to the organisation's newsletter, loose photographs, slides, the fundraising pamphlets, the organisation's account book and a few recently published books about Biørn.³¹ The photographs in the collection are originals as well as copies, sometimes copied more than once. The slides are organised in the order Biørn used for her slide presentations on Armenia in later years. The correspondence is organised chronologically, and the photographs are organised around the different time periods Biørn spent in Armenia. The first collection of photographs (written about here) dates from Biørn's arrival in Armenia in 1905 until 1917. The second, centres around her work with the Armenian refugees in Aleppo at a later period and her stay in India, a third depicts her period in Lebanon, and so forth.

Roughly 500 000 people survived the Genocide mainly orphans, widows and widowers who were saved through the delivery of relief aid administered by missions.³² Generally, it was the missionaries and diplomats who were among the first to see the horrific conditions and to appeal to their governments, institutions and the general public.³³ Biørn was one of those missionaries. She wrote letters to the religious community to raise awareness of the atrocity, tried to raise funds at home and worked the rest of her life for the Armenian cause.³⁴ She documented the victims of the Genocide, capturing a moment in

³¹ Qvortrup (2020).

³² Adalian (2012).

³³ Adalian (2012).

³⁴ See Okkenhaug's work (Okkenhaug, 2010; 2011, 2016) for more detailed researched about Bodil Biørn and the work of Scandinavian missionaries around that time.

history, recording their names, their occupations, hobbies, personalities, and what happened to them during the Genocide.³⁵

Even though many of the photographs in the collection do not depict the assassination or brutalisation of people in the image, Susan Crane asks, «do we require photographs of *death-in-process* [...] before we can know the horrible truth?». ³⁶ Here however we have photographs that depict the starvation, which show the brutalisation of Armenians.³⁷ I would argue that with the rest of the documents in the collection, the correspondence and Biørn's words at the back of the photographs, we get to know a sliver of the ever-expanding Armenian Genocide archive. The Bodil Biørn Collection on its own is not evidence of the Genocide, but it contributes to this ever-growing global archive based on records from third countries (mainly Germany and the US). The accumulative effect has been to clearly establish the scale and horror of the Genocide, both to scholars, researchers, specialists and the general public, to the extent that today there is consensus among both historians and genocide scholars (including legal scholars) that the crimes did amount to Genocide.³⁸

This archive has been preserved and has had a life of its own through activations brought about due to Riksarkivet's work and the community of records they belong to, a community that involves personal ties and relationships including with members of the Armenian community. As mentioned above, this is significant due to the enormous

³⁵ See Kvartalshilsen index page: <https://no.wikisource.org/w/index.php?sort=relevance&search=Kvartalshilsen&title=Spesial%3ASøk&profile=advanced&fulltext=1&advancedSearch-current=%7B%7D&ns0=1&ns102=1&ns106=1>.

³⁶ Crane (2008 p. 317).

³⁷ See https://no.wikimedia.org/wiki/Prosjekt:Bodil_Biørn#Bilder.

³⁸ Altanian (2017 p. 17).

loss of the entire recorded memory of the Armenians. A process of destruction that continues to this day;³⁹

« In the Armenian case, not only did the authorities and local populations vandalize and destroy churches and other communal properties, but they also converted many into arsenals and artillery training grounds – even barns or brothels. Successive generations of Turks would find other uses for them: today, an Armenian church in Aintab is a mosque (and was formerly a restaurant), one in Kayseri houses a community center, another in Edincik is used as a garage, and one in Trabzon is now a factory» [...]. «Most Armenian buildings – both sacred and secular – have been appropriated, demolished, or left to erode. The landscape of Turkey is littered with hundreds or more of them. But their remains are like fragments of sculpture, powerful and haunting in their partial disclosures and their evocation of what once existed».⁴⁰

This point is important because the destruction of cultural memory exacerbates the humiliation and silence that are legacies of the «undoing» and «unmaking», as Balakian writes, of genocide. Suny states, a genocide «need not be total but it should render a «people» impotent, politically and possibly culturally».⁴¹ The consequence of this has been that the people of Armenia have had to partly depend on external archives to rebuild their documentation.⁴² Digitalisation has not only helped the sharing of records, the Biørn collection and others on the Genocide found around the world, but has extended their lives exponentially.

³⁹ Balakian (2013 p 62).

⁴⁰ Balakian (2013 p 65, 72-73).

⁴¹ Suny and Princeton University (2015 p 351).

⁴² Adalian (2012).

Digitalisation and the community of records

The digitalisation of this collection began when Vilhelm Lange found the photographs in early 2000s,⁴³ realised their significance and decided to set up a digital exhibition in 2005 called *Norwegian Women Document Genocide*. The documents were digitalised and published online along with a map of the Ottoman Empire, a photograph of an Armenian refugee camp in Aleppo and crucially UN's definition of Genocide from the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Genocide Convention) of 1948.

The Riksarkivet website has become a way to mediate the archive, by reaching a larger audience and bringing people into the archive.⁴⁴ The reach of the Riksarkivet website means that what starts out as an online exhibition, connects people from different groups, disciplines, interests and countries together, and has the result of real time physical events around the original online exhibitions.

Although it was Biørn who captured the moment, the exhibition by senior archivist Vilhelm Lange is the *activation* of these records and the way he activated them showed not only an interest in history, but a consciousness about historical accountability towards the victims. The decision-making process behind the selection of records exhibited in 2005 and his use of the term *genocide* was explained by Lange himself in a lecture he gave in 2008 at Riksarkivet, where he explained the impact that the photographs had on him and delved into the definition and meaning of the word *genocide*.

⁴³ Before this, the records remained unknown to the archive due to the indexing which did not recognize the documented community only the creator; the KMA and Bodil Biørn. This is problematic, but it is not the subject of this article. It has been written about in Qvortrup (2020).

⁴⁴ Wilson (2012).

In an attempt to change the wording of the exhibition, the Turkish Ambassador to Norway wrote to Riksarkivet complaining about the use of the word *genocide*.⁴⁵ The letter stated that even though tragic events happened during 1915, it cannot be called a genocide on the basis of evidence also because an international jurisdiction has not been issued regarding these events. 'As a national institution, the Ambassador stated, Riksarkivet had a duty to articulate the official position of the Norwegian government, which follows the stated Turkish position. Lange consulted his superiors and the Ministry of Culture regarding the use of the term and whether it could stay, and it did.⁴⁶

The choice of using the term *genocide* was the decision of an archivist to follow not only the official position of specialist scholars, legal experts, the UN Human Rights Commission, the EU Parliament, and the human rights community, but also to listen to the affected community, the descendants of the victims. In the words of the International Association of Genocide Scholars, the documentation on the Armenian Genocide is abundant and overwhelming. «The Armenian Genocide was the most well-known human rights issue of its time and was reported regularly in newspapers across the United States and Europe. The Armenian Genocide is abundantly documented by thousands of official records of the United States and nations around the world including Turkey's wartime allies Germany, Austria, and Hungary; by Ottoman court-martial records; by eyewitness accounts of missionaries and diplomats; by the testimony of survivors; and by decades of historical scholarship».⁴⁷ The continuing denial and

⁴⁵ Letter from the Turkish Ambassador Mehmet Gorkay to The Norwegian National Archive Director General John Harstad, 10 March 2006 — Letter provided by Riksarkivet Norge; See also Qvortrup (2020).

⁴⁶ Private correspondence with Riksarkivet's archivist Per Kristian Ottersland.

⁴⁷ «An Open Letter Concerning Historians Who Deny the Armenian Genocide» (2006).

suppression from the Turkish authorities based on the strategy of relativising or trivialising the evidence and the trustworthiness of those that support the corroborated evidence leads to public confusion and the impression that the Genocide is still up for debate.⁴⁸

Riksarkivet's position was to acknowledge something that is widely accepted by genocide scholars and historians globally, that the Armenian events of 1915 *did* amount to a genocide despite what the Turkish lobby suggests and despite the position of the Norwegian government, which to this day does not acknowledge the Genocide⁴⁹. This decision by Lange was not neutral, but neither would it have been neutral *not* to use the word. «Archivists are always political players».⁵⁰ The archivist in this case took a clear political position, articulated it and worked for what he believed was a just responsibility towards the victims, even though his connection was to the KMA documentation.

The argument about the neutrality of archivists has, with the post-modern turn in Archivistics, been increasingly problematized in academic literature,⁵¹ as research comes to terms with the troubling history of archives with regards to severe human rights violations. On the whole the perspective today is understood as having shifted from a view of archives as neutral tools in the service of institutions and «mute observers [...] of activity», to one of cultural institutions accountable to, and reflective of, the citizens in society and society as a whole.⁵²

The expansive reach of websites means that the online exhibition of Riksarkivet was spread, reaching those who have a direct interest in

⁴⁸ Altanian (2017).

⁴⁹ For a more detailed description and analysis see Qvortrup 2020.

⁵⁰ Harris and Society of American (2007 p 254).

⁵¹ Schwartz and Cook (2002).

⁵² Stinnett (2009).

this topic, Armenians and scholars, as well as other communities with an interest in the subject, including the Turkish community. Hence the backlash with the Turkish authorities. The backlash however, was not worthy of the news. The issue of the Armenian Genocide is rarely in the Norwegian media. It did however become a subject of interest during the Genocide centennial in 2015. From 2015 to 2018, the word *genocide* was unfortunately removed from the Riksarkivet website, «so as not to cause controversy»⁵³ which begs the question; was this a lost opportunity by Riksarkivet to raise a more public debate about Norway's lack of acknowledgement of the Genocide? Whatever the answer maybe, there has been plenty of work from Riksarkivet and partners to spread the reach of the documents.

A large digitalisation project in 2017 funded by the Arts Council of Norway (Kuturrådet) in collaboration with Wikimedia Norway, and Wikimedia Armenia has distributed these records further still.⁵⁴ The photographs were suitable for uploading on Wikimedia Commons due to the expiration of the copyright and could therefore be shared under a free license.⁵⁵ Together, the Riksarkivet and Wikimedia have presented the collection at international conferences. A relationship between the two organisations has formed around the work with these records.

The records were also shared with the Genocide Museum in Yerevan Armenia and take a central place in the Museum's photographic displays both online and physical. The Genocide Museum website⁵⁶ serves not only for public engagement, but as a news platform for the

⁵³ Interview with Per Kristian Ottersland. 29, October 2019 at Riksarkivet, Natalia Bermúdez Qvortrup.

⁵⁴ See https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bodil_Biørn

⁵⁵ Wikimedia NGO (2019) .

⁵⁶ See <http://genocide-museum.am/eng/15.04.2015-100photos.php>.

latest updates and events around the theme of the Armenian Genocide. Biørn's grandson has been a central player in this community of records, sharing private records he inherited about his grandmother's journeys and missionary work. It was his interview on the radio that Lange listened to which propelled Lange to look for the records in the first place. They have both worked together contributing to the growth and reach of the Biørn archive.

Books, documentary films and other activations of the records created by a community with interests in the records have meant that copies of the records have travelled for conferences and exhibitions, informing both about the Genocide as well as the work of missionaries. New forms of media and technology make new transformations in the way we use documents and new dynamics of distribution,⁵⁷ which have exploded beyond the archive.⁵⁸ The digitalisation of the KMA records has extended the social lives of these records to other communities and contexts. In a context where the Genocide is still denied, the activations of these records are crucial and their life beyond the archive to other contexts and communities is necessary. It brings attention to the Genocide, its attempt to be denied, younger generations can be taught, and the victims can be seen. The online nature of the exhibition and the records means that the remembering of the Armenian Genocide can happen on a global scale based on the same set of documents.⁵⁹ The participative nature of the archivists in activating the records, digitalising them and finding new uses in supporting collective memory promotes also what Levy and Sznajder call a «transnational memory culture». It also highlights the role of archives as active

⁵⁷ Brown and Duguid (1996).

⁵⁸ Edwards (2012).

⁵⁹ Michelle Caswell (2014a).

participants in the politics of remembering,⁶⁰ something they have always been.

The choice of what to preserve and what to record is socially constructed, as is the framework of strategies and methods that archives apply, and in this way influence the composition and character of the holdings.⁶¹ But just as they may be «about imposing control and order on transactions, events, people and societies through legal, symbolic, structural and operational power of recorded communication»,⁶² their mission shifts and changes from case to case depending on the aspiration and activity of human experience.⁶³ Today, other processes, other than evidence and accountability are central to the archival discourse such as local heritage, cultural and community sustainability, memory, remembering and narrative.⁶⁴ This does not make the archival link to accountability any less strong. Perhaps even the contrary. It requires looking at this link in a new way by bringing issues such as human rights, sustainable peacebuilding, development, social justice, democracy to the fore and making the profession more active and conscious of these issues.⁶⁵

It here that archives play a role in «third-country sharing of human rights files»⁶⁶ to counter the denial of atrocities and build a memori-

⁶⁰ Levy and Sznajder quoted by Hirsch and Spitzer (2009, p. 404); Paraphrasing of Ian Wilson in Nesmith (2010).

⁶¹ Schwartz and Cook (2002).

⁶² Scharz & Cook quoted in Ketelaar (2005 p. 279) .

⁶³ Cunningham (2009, p. 192).

⁶⁴ Gilliland (2016) ; Blanco-Rivera and Cox (2012).

⁶⁵ Blanco-Rivera and Cox (2012).

⁶⁶ Ciorciari and Franzblau (2014) refer primarily to human rights violations in more recent periods and focus on archival sharing mainly for international judicial cases. They recall the right to truth as underlying this effort. However, I believe their argument is also relevant for historically older events where the statute of limitations has passed but historical accountability is still crucial.

alisation across borders. It is here that Riksarkivet has played its part, and continues to do so, by forming part of a community with other institutions and people who have a direct interest in the records and thereby looking after, not only the records but contextualising the records in the greater historical and political narratives. Digitalisation has been of great assistance in doing this on a global scale. James Booth writes that,

«To neglect the memory of the community, not to preserve and transmit it, in short, not to bear witness to it, would be to damage the group's identity and violate a norm of reciprocity and co-responsibility: the debt, or quasi-contract, entailed by a life in-common across time between the present in whose hands these memories (partially) rest and the absent past».⁶⁷

There is a duty that lies with those who hold records that help document atrocity, in particular when the statute of limitations has expired and all there is left are narratives pushed by powerful entities, in this case nation states. The duty is to bear witness of the victims, those that did not have a voice. As Hedström writes, «archives may be of most value not when collective memory persists, but when they provide the only sources for insight into events and ideas that are long forgotten, rumored but not evidenced, or repressed and secreted away».⁶⁸ Yet they must be activated by people, institutions and communities if they are to have any healing power.⁶⁹ When activated, there must be a conscientiousness about whom we represent and whose stories we tell.

⁶⁷ Booth (2006 p. xii).

⁶⁸ Hedstrom (2009, p. 179).

⁶⁹ M. Caswell (2014).

Treading carefully with records on genocide

The online life of these records, however, needs to be paid attention to, as without memory institutions to contextualise the records they are left to 'fend for themselves' on the web.⁷⁰ Just as these photographs are now able to reach more people, the 'promiscuous posting of atrocity images' on the web and their use for purposes that do not honour the victims,⁷¹ testifies to the 'double edge' of digitalisation. Double-edged is also the commercial properties of the web and therefore the commoditization of its contents. Wikimedia structures its data precisely so that it can be easily shared, also for commercial purposes, thus converting its images into commodities.

Duguid & Brown argue that the commercial life of documents must be paid attention to due to economic nature of new technologies, that results in the inevitable economic ends that people find for documents.⁷² This movement of records beyond the archive means that they transit in and out of different settings which depending on their value will involve exchange, thus commodifying the objects.⁷³ Records move in and out of the commodity state by, for example, becoming imprinted on objects sold at the museum gift shop, being included in books or films and being consumed online through an ongoing wider distribution.

The online nature of the documents, their fluidity and flexibility, decontextualizes them from a larger narrative and the smaller details, by 'stripping down' the records to basic elements of 'bits and atoms'.⁷⁴

⁷⁰ Brown and Duguid (1996).

⁷¹ Crane pg. 320.

⁷² Brown and Duguid (1996).

⁷³ Appadurai, *Ethnohistory*, Symposium on the Relationship between, Culture, and Ethnohistory (1986).

⁷⁴ Brown and Duguid (1996).

It is the paradox of what they call 'the interactions between fixed documents and flexible social practices'.⁷⁵ The utility of the web as flexible and fluid means 'areas open up to dynamic revision'.⁷⁶ Susan Crane writes about the need to be careful with 'records of atrocity',⁷⁷ as «seeing atrocity images in ignorance only shocks the senses; it does not teach meaning-making or historical truthfulness, and it risks kitsch». ⁷⁸ These records have enormous value to the descendants of the Genocide because of their knowledge and memory.⁷⁹ We have an obligation to the records as we do to the survivors, but is it possible to care for these records and their uses once they are online?⁸⁰

From the archive or the museum, the uses of the photographs are to some extent controlled by making sure they are contextualised and seen in relation to other documents, in this case the newsletters, other photographs (with text on them), pamphlets, all framed within a historical and political background. These records give us a face, name and a narrative. The digitalisation of these records through the collaborative project with Wikimedia continues this community involvement because, in the words of Appadurai, the traders of these records are neither indifferent to the production origins nor the consumption destination.⁸¹ The personal ties involving the archivists, Bjørn's grandson, the collaborative partners and the Armenian community both in Norway and abroad have a stake in these records and how they are used.

However, once online, the use of these records becomes more erratic and knowledge about them more incomplete as there is increased

⁷⁵ Ibid np.

⁷⁶ Ibid np.

⁷⁷ Crane (2008).

⁷⁸ Crane (2008, p. 316).

⁷⁹ Altanian (2017).

⁸⁰ See Susan Crane's article on Holocaust atrocity photography.

⁸¹ Appadurai et al. (1986).

distance between the localised knowledge about the records (the people who have a relationship to the records) and their consumption in other contexts. Biørn's transformation of the physical photographs by writing on the back the names, date and their manner of death, disappears because once online the object is gone. Questions that are according to Crane, morally imperative to ask regarding atrocity images maybe answered about this collection whilst they remain part of a memory institution, whether that is an archive, museum or a house of memory anywhere is the world; 'Who are these people? What are they doing there? Who took the picture and why? Where was it developed and first published? Who owns the copyright today?'⁸² As well as the questions of 'Who curates? For whom is the curating being done? In what circumstances?'⁸³ Memory institutions at least can be made accountable for their narratives.

Digitalisation poses great challenges in answering those questions and indeed promotes the distancing of documents to this information. Crane argues that there is an ethical crisis associated with the treatment we give depictions of human suffering, highlighted in the circulation of atrocity pictures in the twentieth century. Historical context, she argues, is crucial to address this, and archival institutions, I would argue, make this possible even though the telling of the narratives is not neutral but a conscious process of decision-making. In this particular case, the emergence of these documents has contributed to the Armenian efforts to document their past on their terms. It was the impact of the images that led archivist Vilhelm Lange to want to activate them and start collaborations with Armenians and stand up against negation. They brought together a cross national and generational network of

⁸² Crane (2008, p. 325).

⁸³ Sarah Pierce quoted in Modest (2014, p. 34).

relationships. From Armenia they were sent to Norway and have now made it back to Armenia.⁸⁴

Online they are available everywhere, whilst at the same time the material objects disappear. The question moving forward is how to preserve the integrity of records of trauma on the web by doing justice to the victims when records are disembedded from memory institutions and decontextualised, who will be responsible for their use?

The role of institutions: a final word

The role of archives and the sharing of documents by third-country archives has been central to move the conversation on the Armenian Genocide forward, standing up to denialism. In the case of Norway, Lange's work and the work of current archivist Per Kristian Ottersland, through their collaborations, activations and uses, are able to bypass official national political framework (the lack of acknowledgment of the Genocide), responding to the needs of an international community (the Armenian Community) wishing to build their historical memory in the face of negation. These practices show an understanding and engagement by the archivists that the Armenians 'have a right to keep the injustice in their cultural memory, as a source upon which they can make sense of their own history and identity'.⁸⁵ The activations of these records have been with this in mind as well as the digitalisation project with Wikimedia, which made sure to keep the records within their context and community of records.

But whilst institutions may be able to fix the context and structure of records, records are embedded in spacetime meaning they will always

⁸⁴ Wikimedia NGO (2019).

⁸⁵ Altanian 2017 p. 12.

have multiple lives as their contexts change and are reconfigured.⁸⁶ This multiplicity is increased online, extending the social life of documents and bringing them to a wider audience. This is important and necessary, yet collaborative efforts between memory institutions allow for this reach in a way that focuses not on extending their social life but prioritising their quality, authenticity, integrity («that they are complete and unadulterated»)⁸⁷ and reliability («the information contained in them can be trusted as a full and accurate account»)⁸⁸. We know today that making something more widely available is not necessarily better always. «Public relations documents, raw data, and loosely refereed websites do not make for intelligent analysis»⁸⁹. Even though champions of the internet argue for its democratising power for all, the reality is that it has also been driven by commercial exploitation. It maybe that victims of atrocities may be able to use this medium to exploit capitalism in their favour as Caswell has written about the victims of the Cambodian Genocide,⁹⁰ but what happens when the victims are no longer with us and cannot consent or cannot sell their stories to obtain some profit? The governance or accountability of the internet and digitalisation is not the reach of this paper but there is no doubt that currently, institutions can be made more accountable for their narratives in a way the internet cannot. At a time of fake news and the strengthening and emboldening of authoritarian regimes both in Europe and abroad, there has been a growth of illiberal tendencies with a disregard for existing political conventions and norms and pressures toward independent media⁹¹, which in turn threaten core institutions of democracy. The

⁸⁶ McKemmish and Piggott (2013).

⁸⁷ Altanian 2017 p. 27.

⁸⁸ Altanian 2017 p. 27.

⁸⁹ Mathiason (2009).

⁹⁰ See Caswell's book *Archiving the Unspeakable: Silence, Memory and the Photographic Record* (2014a).

⁹¹ Cortright, Seyle, and Wall (2017).

archival profession has with the postmodern turn, come to understand that archival institutions are integrated in a social contract implicated in democratic strengthening and human rights practice. This has not been the case of archives or archivists everywhere of course, but within the international professional community and its identity is a growing acknowledgment of the link of archival institutions to power that has turned towards a growing interest in human rights practice, historical accountability and social justice⁹². There is also a growing understanding about the emotional and symbolic value of records of atrocity and the importance of a victim-centred perspective⁹³ that can be, and is being adopted by memory or information institutions.

The advent of the digital era means that, «Since document accumulation is still a power strategy, the fight now and in the future will be more and more about the control of the apparatus of the archive and the integration of the document providers and users in a collective process of documentation and collection of archival materials, based on clear democratic rules, integrating crowd sourcing».⁹⁴ The case of Bodil Bjørn's archive attests to the increase of collaborations and the formation of new spaces and communities of debate in the digital age, but also of cultural production, heritage protection and societal demands⁹⁵. However, the multifarious manifestations of records of atrocity in the digital age means that new methods to ensure inclusion, preservation and understanding⁹⁶ are needed and this needs to be further researched. Yet, I would argue this can only happen by tying the digitalisation of atrocity records down to effective democratic institutions where people are able to participate actively and hold institutions accountable.

⁹² Procter (2017).

⁹³ Michelle Caswell (2014b); Robins (2011); Baumgartner and Ott (2017).

⁹⁴ Grau, Rühse, and Coones (2017 p. 14).

⁹⁵ Grau et al. (2017).

⁹⁶ Grau et al. (2017).

Bibliography

- Adalian, R. P. (2012). Chapter 4: The Armenian Genocide. In S. Totten & W. S. Parsons (Eds.), *Centuries of Genocide: Essays and Eyewitness Accounts*. ProQuest Ebook Central: Taylor & Francis Group.
- Akçam, T. (2012). *The Young Turks' Crime against Humanity : The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*.
- Altanian, M. (2017). Archives against Genocide Denialism? *Working paper series*.
- Appadurai, A., Ethnohistory, W., Symposium on the Relationship between, C., Culture, & Ethnohistory, W. (1986). *The social life of things : commodities in cultural perspective*.
- Balakian, P. (2004). *The burning Tigris : the Armenian genocide and America's response*. New York: Perennial.
- Balakian, P. (2013). Raphael Lemkin, Cultural Destruction, and the Armenian Genocide. *Holocaust and Genocide Studies*, 27(1), 57-89. doi:10.1093/hgs/dct001.
- Barseghyan, N., & Stepanian, L. (2015). *Red Hail: because it never ends*. Armenia: Eiva Arts Foundation.
- Baumgartner, E., & Ott, L. (2017). Determining the fate of missing persons: The importance of archives for «dealing with the past» mechanisms. *International Review of the Red Cross*, 99(905), 663-688. doi:10.1017/s181638311800053x.
- Bjørnlund, M. (2009). A Fate Worse than Dying. Sexual Violence during the Armenian Genocide. In D. Herzog (Ed.), *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*. Basingstoke: Palgrave.
- Blanco-Rivera, J., & Cox, R. J. (2012). Archives as agents of accountability and justice: An examination of the National Security Archive in the context of transitional justice in Latin America. In: ProQuest Dissertations Publishing.
- Booth, W. J. (2006). *Communities of Memory: On Witness, Identity, and Justice*. Ithaca: Ithaca: Cornell University Press.

- Brown, J. S., & Duguid, P. (1996). The Social Life of Documents. *First Monday Peer-Reviewed Journal on the Internet*, 1, n.p.
- Caswell, M. (2014a). *Archiving the unspeakable : silence, memory, and the photographic record in Cambodia*.
- Caswell, M. (2014). Defining human rights archives: introduction to the special double issue on archives and human rights. *Archival Science*, 14(3-4), 207-213. doi:10.1007/s10502-014-9226-0.
- Caswell, M. (2014b). Toward a survivor-centered approach to records documenting human rights abuse: lessons from community archives. *Archival Science*, 14(3-4), 307-322. doi:10.1007/s10502-014-9220-6
- Ciorciari, J., & Franzblau, J. (2014). Hidden Files: Archival Sharing, Accountability, and the Right to Truth. *Columbia Human Rights Law Review*, 46(1), 1-84.
- Cortright, D., Seyle, C., & Wall, K. (2017). *Governance for Peace: How Inclusive, Participatory and Accountable Institutions Promote Peace and Prosperity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crane, S. A. (2008). Choosing not to look: Representation, repatriation, and holocaust atrocity photography 1. *History and Theory*, 47(3), 309-330. doi:10.1111/j.1468-2303.2008.00457.x.
- Cunningham, A. (2009). Archives. In M. Bates & N. J. Maack (Eds.), *Encyclopaedia of Library and Information Science*. N.J. (3rd ed.).
- Dadrian, V. N. (1989). Genocide as a problem of national and international law: The World War I Armenian case and its contemporary legal ramifications. *Yale J. Int'l L.*, 14, 221.
- Dadrian, V. N. (2003). *The history of the Armenian genocide : ethnic conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (6th, rev. ed. ed.). New York: Berghahn Books.
- Edwards, E. (2012). *The Camera as Historian: Amateur Photographers and Historical Imagination, 1885-1918*. Durham & London: Duke University Press.

- Gilliland, A. J. (2016). Archival and recordkeeping traditions in the multiverse and their importance or researching situations and situating research. In A. J. Gilliland, S. McKemmish, & A. J. Lau (Eds.), *Research in the Archival Multiverse* (pp. 31-73). Clayton, Victoria, Australia: Monash University Publishing.
- Grau, O., Rühse, V., & Coones, W. (2017). *Museum and Archive on the Move: Changing Cultural Institutions in the Digital Era*. Berlin/Boston: Berlin/Boston: De Gruyter, Inc.
- Gust, W. (2014). *The Armenian Genocide: Evidence from the German Foreign Office Archives 1915-1916*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Harris, V., & Society of American, A. (2007). *Archives and justice : a South African perspective*. Chicago, Ill: Society of American Archivists.
- Hedstrom, M. (2009). Archives and Collective Memory; More than a Metaphor, Less Than an Analogy. In T. Eastwood & H. MacNeil (Eds.), *Currents of Archival Thinking* (pp. 163-179.): Libraries Unlimited.
- Hirsch, M., & Spitzer, L. (2009). The witness in the archive: Holocaust studies/memory studies. *Memory Studies*, 2(2), 151-170. doi:10.1177/1750698008102050.
- Hovannisian, R. G. (2002). Chapter 2: Confronting the Armenian Genocide. In S. Totten & S. L. Jacobs (Eds.), *Pioneers of Genocide Studies*. New Brunswick, USA: Transaction Publishers.
- Ketelaar, E. (2005). Recordkeeping and societal power-Chapter 11. In (pp. 277-298): Elsevier Ltd.
- Mathiason, J. (2009). *Internet governance : the new frontier of global institutions*.
- McKemmish, S., & Piggott, M. (2013). Toward the archival multiverse: Challenging the binary opposition of the personal and corporate archive in modern archival theory and practice. *Archivaria* (76), 111.

- Modest, W. (2014). Museums and the Emotional Afterlife of Colonial Photography. In E. Edwards & S. Lien (Eds.), *Uncertain Images: Museums and the Work of Photographs*. Farnham, England,: Ashgate Publishing Limited.
- Nesmith, T. (2010). Archivists and Public Affairs: Towards a new archival public programming' In C. Avery & M. Holmlund (Eds.), *Better Off Forgetting? Essays on archives, public policy and collective memory*. Toronto: University of Toronto Press.
- NGO, W. A. s. e. (2019). *In the Footsteps of Bodil Biørn: From Norway to Armenia*. Armenia: Wikipedia Armenia scientific education NGO.
- Okkenhaug, I. M. (2010). Scandinavian Missionaries, Gender and Armenian Refugees during World War I. Crisis and Reshaping of Vocation. *Social Sciences and Missions*, 23, 63-93.
- Okkenhaug, I. M. (2011). Chapter Ten. Refugees, Relief And The Restoration Of A Nation: Norwegian Mission In The Armenian Republic, 1922-1925. In H. Nielssen, I. M. Okkenhaug, & Hestad-Skeie (Eds.), *Protestant Missions and Local Encounters in the Nineteenth and Twentieth Centuries: Unto the Ends of the World* (Vol. 40, pp. 207-232). ProQuest Ebook Central: Brill.
- Okkenhaug, I. M. (2016). *En Norsk Filantrop: Bodil Biørn og armenerne*. Kristiansand: Portal forlag.
- Okkenhaug, I. M. (2020). Protestant Missionaries, Armenian Refugees and Local Relief: Gendered Humanitarianism in Aleppo, 1920-1939. In J. Paulman, E. Möller, & K. Stornig (Eds.), *Gendering Humanitarianism: Politics, Practice, and Empowerment during the Twentieth Century*: Palgrave Macmillan Transnational History Series.
- An Open Letter Concerning Historians Who Deny the Armenian Genocide. (2006). In I. A. o. G. Scholars (Ed.). <https://genocidescholars.org/wp-content/uploads/2019/04/Scholars-Denying-Armenian-Genocide-.pdf>: International Association of Genocide Scholars.

- Procter, M. m. l. a. u. (2017). Protecting rights, asserting professional identity. *Archives & Records*, 38(2), 296-309. doi:10.1080/23257962.2017.1285754.
- Qvortrup, N. B. (2020). Documenting the Armenian Genocide in Norway: the role of a National Archive in the social life of a collection. *Archives and Records*, 1-20. doi:10.1080/23257962.2020.1813094.
- Robins, S. (2011). Towards Victim-Centred Transitional Justice: Understanding the Needs of Families of the Disappeared in Postconflict Nepal. *The International Journal of Transitional Justice*, 75-98. doi:info:doi/.
- Schabas, W. A. (2009). *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. Cambridge: Cambridge: Cambridge University Press.
- Schwartz, J., & Cook, T. (2002). Archives, records, and power: The making of modern memory. *International Journal on Recorded Information - incorporating 'Archives and Museum Informatics'*, 2(1), 1-19. doi:10.1007/BF02435628.
- Stinnett, G. J. P. L. (2009). Archival landscape: archives and human rights. 32, 10-20.
- Suny, R. G., Göçek, F. M. g., & Naimark, N. M. (2011). *A question of genocide : Armenians and Turks at the end of the Ottoman Empire*.
- Suny, R. G., & Princeton University, P. (2015). «*They Can Live in the Desert but Nowhere Else*» : *A History of the Armenian Genocide* (Fourth printing, and first paperback printing. ed.).
- Wilson, I. E. (2012). «Peace, order and good government»: Archives in society. *Archival Science*, 12(2), 235-244. doi:10.1007/s10502-011-9168-8.
- Yakel, E., & D.Torres. (2007). Genealogists as a «Community of Records». *The American Archivist*, 70(1), 93-113.

III

NYE PERSPEKTIVER

*Lars Christian Jenssen og
Torun Segtnan Soknes*

ARKIV OG DOKUMENTASJONS- FORVALTNING – MASTERGRAD OG FORSKNINGSFELT

Sammendrag

I 2020 startet et toårig masterstudium i arkiv og dokumentasjonsforvaltning, MAD, ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet NTNU i Trondheim.¹ Studiet omfatter emner innen dokumentasjonsforvaltning, etikk, langtidsbevaring av digitalt arkiv og digital samhandling og prosjektledelse. I siste studieår kommer en forskningsrettet masteroppgave. Skriveprosessen er veiledet.

I artikkelen redegjør vi for de faglige prioriteringene som ligger til grunn for studieprogrammet. De har sin særlige bakgrunn i utfordringer som har preget arkiv og dokumentasjonsforvaltning i Norge siden digitaliseringen i norsk offentlig forvaltning tok av i 1990-årene.² Vi fokuserer særlig på emnene dokumentasjonsforvaltning og

¹ Forfatterne takker fagfeller og redaksjon i Norsk Arkivforum for lesning og kommentarer til artikkelutkast. Vi takker også professor Svein Carstens og øvrige kolleger ved fagenheten for arkiv, dokumentasjon og samlingsforvaltning på Institutt for lærerutdanning ILU NTNU. En særlig takk til kollega og universitetslektor Cecilie Maria Lindberg Laursen og til universitetslektor og leder av samfunnsfagseksjonen ILU Gunnar Grut.

² Jf. NOU2019: 9 32.

etikk. Vi knytter innholdet i disse emnene til aktuelle samfunnsbehov og også til utviklingen innen arkivvitenskapen. Hva bidrar til å gjøre MAD relevant for Norge anno 2021?

Videre diskuterer vi MAD i en vitenskapelig og komparativ sammenheng. Vi ser på arkivstudier i andre land og på framveksten av masterutdanninger i arkiv fra slutten av forrige århundre, hvor dokumentasjonsforvaltning kom til å framstå som eget fagområde. Vi retter også et særlig blikk på masteroppgaver som innslag i studie og forskning. Utgangspunktet er etableringen av master i arkiv ved canadiske University of British Columbia fra 1981. Tilbudet var det første i sitt slag og på dette nivået på det amerikanske kontinent. I hvilken grad kan norske MAD sies å være et relevant og aktuelt studietilbud ca. førti år senere?

Summary

In 2020, a two-year master's program in archives and records management, MAD, started at the Norwegian University of Science and Technology NTNU in Trondheim. The program includes courses in records management, ethics, long-term preservation of digital archives and digital collaboration and project management. In the last year of study, the students are supposed to write a research-based master's thesis. This process is supervised.

In this paper, we explain the scholarly priorities behind MAD. They have their special background in challenges that have characterized archives and records management in Norway since the digitalization in Norwegian public administration took off in the 1990s. We focus primarily on the courses in records management and ethics. We link these courses to current and general societal needs as well as

to developments in archival science. How does MAD respond to the challenges posed to archives and records management?

Furthermore, we discuss MAD in a scientific and comparative context. We look at archival and records management studies in other countries and at the emergence of master's programs from the end of the last century. We pay special attention to master's theses as elements in study and research. The starting point is the establishment of the Master of Archival Studies at the University of British Columbia from 1981. To what degree may the Norwegian MAD be seen as a relevant study program forty years after the first archival master's degree was established on the American continent?

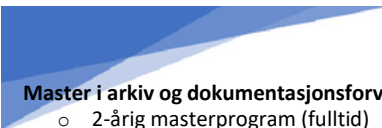
Bakgrunn og problemstillinger

NTNUs styre godkjente høsten 2019 et nytt mastergradstudium i arkiv og dokumentasjonsforvaltning, MAD.³ Studiet er forankret i NTNUs strategi for 2018-2025 «Kunnskap for en bedre verden» og utsagnet her om at «Demokratiet vårt styrkes av en opplyst debatt».⁴ Kunnskapene som etableres gjennom arkiv og dokumentasjonsforvaltning framstår som avgjørende for demokratiske grunntrekk og funksjoner som åpenhet, debatt, ansvarlighet og rettssikkerhet.

Programmet ble utlyst første gang våren 2020 med oppstart samme høst.

³ Mindre deler av framstillingen i disse to første kapitlene bygger på tekstelementer fra søknad om etablering av MAD til NTNUs styre i 2019. Søknaden ble utarbeidet av *MAD-gruppa 2019* hvor også universitetslektor Cecilie M.L. Laursen inngikk ved siden av artikkelforfatterne.

⁴ <https://www.ntnu.no/ntnus-strategi/overordnet-mal>

Master i arkiv og dokumentasjonsforvaltning (MAD)

- 2-årig masterprogram (fulltid)
- Masteroppgave 45 studiepoeng
- Tverrfaglig studium som forener arkivvitenskap, dokumentasjonsforvaltning og digital samhandling
- Noen emner:
  - Dokumentasjonsforvaltning i et samfunns- og virksomhetsperspektiv (15 studiepoeng)
  - Etikk for dokumentasjonsforvaltning (7,5 studiepoeng)
  - Langtidsbevaring av digitalt arkiv (7,5 studiepoeng)
- Fra samarbeidende masterprogram:
- Digital samhandling (2 emner på 7,5 studiepoeng hver)
- Prosjektledelse (7,5 studiepoeng)
- Kunnskapsorganisasjon (7,5 studiepoeng)

Kilde: <https://www.ntnu.no/studier/mad> (sist lest 6.3.2021)

I denne artikkelen diskuterer vi det nye masterstudiet i lys av utviklings-trekk innen arkivvitenskap og samfunn nasjonalt og internasjonalt. Hovedspørsmålet er knyttet til studiets relevans og aktualitet faglig og vitenskapelig for 2020-årene.

Artikkelen har fire deler. Den første redegjør for noen av de utfordringene dokumentasjonsforvaltningen i offentlig sektor stilles overfor i dag. Utgangspunktet er flere rapporter og presseoppslag de siste tjue – tretti årene. I den andre delen diskuterer vi noen av de sentrale elementene i dokumentasjonsforvaltnings- og etikk-emnene i MAD. Hvordan svarer studieprogrammet på utfordringene som arkiv og dokumentasjonsforvaltning blir stilt overfor?

Den tredje delen diskuterer norsk arkivutdanning og MAD i et komparativt perspektiv. Vi tegner et historisk riss gjennom arkivutdanninger i Norge og andre land. Årene rundt og etter 1980 framstår som et tidsskille ved etableringen av mastergradsløp ved utenlandske universitet. Vi ser også arkivutdanningene i lys av ulike «generasjoner» med arkivutdannere fra 1930 til nå. Det dreier seg blant annet om hvem som står for utdanningen og deres bakgrunn. Utgangspunktet er amerikansk, men gir også en ramme for å forstå utviklingen innen norsk arkivutdanning.

Siste del er særlig konsentert om masteroppgaven som samfunnsrelevant forskningsressurs. Et utgangspunktet er oppgaver som ble skrevet de første 20 årene av masterstudiet ved University of British Columbia. Et annet er den beskjedne norske forskningen på området.

1 Utfordringer i dokumentasjonsforvaltningen

Dokumentasjonsforvaltning går ut på å fange, sikre, bevare og tilgjengliggjøre digital informasjon og dokumentasjon fra virksomheter i offentlig og privat sektor. Det er viktig for enhetene å ta vare på dokumentasjon som en indre hukommelse for seg selv og sine tilsatte. Dokumentasjonen tjener også som grunnlag for innsyn i forvaltningens prosesser og beslutninger. Det gjelder kontrollen med politikere, byråkrati og andre som opptrer på vegne av oss alle.⁵

Etter at digitaliseringen skjøt fart i 1990-årene, har dokumentasjonsforvaltningen blitt stilt overfor nye utfordringer i det å sikre kvalitet i arkivene og gi publikum reelle innsynsmuligheter. Endrede arbeidsprosesser og mangelfulle rutiner og opplæringstiltak i forvaltningen har bidratt til at registrering, bevaring og tilgjengliggjøring av

⁵ <https://www.ntnu.no/studier/mad> (sist lest 6.3.2021).

dokumenter har blitt utilstrekkelig. Det har igjen lagt begrensninger på grunnleggende demokratiske og rettsstatlige funksjoner som offentlighet og allmenn innsynsrett. I tillegg kan en anta at verdien av dokumentasjonen for framtidig forskning også har blitt redusert.

I 1990-årene startet flere prosesser på ulike nivåer i politikk, vitenskap og samfunn. De ledet i retning av en utbygging og styrking av norsk offentlighetslovgivning. Jevnlige presseoppslag om svikt i arkivrutinene var blant drivkreftene. Svikten rammet både dokumentfangsten, journalføringen og innsynsmulighetene, og det var både forvaltning og politikere som sviktet. For eksempel hevdet Bergens Tidende vinteren 1992 at en rekke departementer opererte med «skjulte journaler».⁶ Oppslagene bidro til å blåse liv i diskusjonen i Norge om offentlighet i forvaltningen. De fikk også betydning da arbeidet med forskrift til arkivloven tok til etter at selve loven var blitt vedtatt desember 1992.

Nye, kritiske medieoppslag om sviktende journalføring var også et bakgrunnsselement da Stortinget i 1995 ba regjeringen oppnevne et utvalg for å undersøke hvordan offentlighetsloven som var blitt vedtatt i 1970, fungerte. Det var tvil om forvaltningens saker og prosesser ble registrert på riktig og tilfredsstillende måte. Var det kanskje heller slik at offentlig ansatte ledere og politikere unndro seg oppmerksomhet i saker som ville blitt vanskelig håndterbare hvis de hadde kommet folk flest for øre?

Våren 2003 ble det kjent at arbeids- og administrasjonsminister i Kjell Magne Bondeviks andre regjering (2001-2005), Victor Norman, ikke hadde journalført en telefaks som tidligere helseminister Tore Tønne (1948-2002) hadde sendt ham i desember 2001. Tønne hadde da arbeidet som konsulent for finansmannen Kjell Inge Røkkes

⁶ Svendsen 2014: 365.

firma Norway Seafoods. Saken gjaldt en søknad om fusjon mellom det Røkke-eide selskapet Aker RGI og industrikonsernet Kværner. I faksen ba Tønne Norman sørge for at fusjonssaken ble behandlet av norske myndigheter, og ikke EU-kommisjonen, slik Konkurransetilsynet gikk inn for. Frykten var at EU ville si nei, mens norske myndigheter ventelig ville gi godkjenning.

Norman journalførte ikke faksen, men kastet den.

Saken skapte store overskrifter da den ble kjent. Norman uttalte til pressen at han hadde oppfattet faksen som en «personlig henvendelse» og derfor kastet den. Han nektet også å beklage. Til VGs journalist sa han i mai 2003:

«Du stiller et spørsmål som er et meningsløst spørsmål. Jeg kan sikkert ramse opp 6280 ting jeg har sagt og gjort i mitt liv, som i ettertid sikkert kunne vært sagt og gjort på en bedre måte [...] Bevare meg vel, jeg kunne sikkert tatt på meg et annet slips i dag morges også [...] men det har liksom ikke så mye hensikt å mene det nå.»⁷

I Dagens Næringsliv understrekte Norman at han hadde «håndtert saken helt, helt, helt riktig».⁸ Norman kom likevel senere til å beklage.⁹

I tiårs-perioden fra slutten av 1990-tallet ble norsk offentlighetslovgivning vesentlig utbygd. Ytringsfrihetskommisjonens innstilling ble framlagt under ledelse av Normans partifelle Francis Sejersted (1936-2015) i 1999.¹⁰ Et av de sentrale målene her var å styrke

⁷ VG 15.5.2003 <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/bKKKMk/snakker-bondevik-midt-imot-lest> 5.3.2021.

⁸ Dagens Næringsliv 15.5.2003, s. 8.

⁹ Bergens Tidende: Jf. Svendsen 2017: 365. Normann: jf. Bergens Tidende 20.5.2003.

¹⁰ NOU1999:27: 13.

gjennomsiktigheten i offentlig forvaltning. Som følge av innstillingen ble Grunnloven § 100 om ytringsfrihet revidert i 2004. Det såkalte infrastrukturprinsippet som påla myndighetene å legge til rette for offentlig debatt, ble inntatt i Grunnloven.

Utkast til ny offentlighetslov ble presentert i desember 2003, et drøyt halvår etter Normans uttalelser, av den samme regjeringen som han selv satt i.¹¹

Den nye offentlighetsloven ble vedtatt i 2006 med virkekraft fra 2009.¹² Etter det kom det ut flere kritiske rapporter om tilstanden i arkivene og arkivrutinene i norsk offentlig sektor. I 2010 framla Riksrevisjonen en undersøkelse av arbeidet med å sikre og tilgjengeliggjøre arkivene i kommunal sektor. Undersøkelsen viste blant annet at dokumentasjon fra fagsystemene og andre elektroniske saksbehandlingssystemer i svært liten grad ble avlevert og sikret for fremtiden.¹³

I en evaluering av Offentleglova i 2015 viste det nordiske analyseselskapet Oxford Research også til flere kritiske forhold. Det gjaldt for det første enkelttilfeller med bevisst omgåelse av loven. For det andre var det lav kunnskap om fortolkning og praktisering av regelverket. For det tredje var journalføringen i seg selv også mangelfull. Det kunne derfor reises spørsmål om forvaltningen var så åpen og gjennomsiktig som man trodde og ønsket.¹⁴

¹¹ NOU 2003:30.

¹² NOU 2003:30. LOV-2006-05-19-16. Lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova). Ikrafttredelse 01.01.2009.

¹³ Riksrevisjonen 2010: 8.

¹⁴ Oxford Research 2015: 21, 64 f. Se også <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/innsyn-i-forvaltningen/id2469874/>.

Rapporten pekte også på at de offentlige organene hadde ulik praksis i vurderingen av innsynsbegjæringer. En forklaring lå i at det var betydelig rom for skjønn i fortolkningen av offentlighetsloven. Skjønnsutøvelsen kunne blant annet være påvirket av at ulike forvaltningsnivå og -organer hadde ulik rettskultur hvor ansatte måtte «velge mellom lojaliteter og identifikasjoner». I praksis befant man seg dermed mellom barken og veden.¹⁵

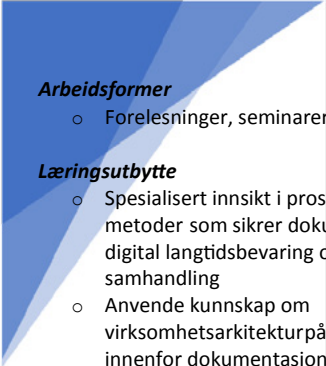
I 2017 framla Riksrevisjonen en rapport om arkivering og åpenhet i statlig forvaltning.¹⁶ Den viste til flere tilfeller hvor det manglet dokumentasjon om vesentlige samfunnsmessige forhold. Det gjaldt blant annet beslutningen om å stanse Politidirektoratets IKT-prosjekt «Merverdiprogrammet» etter at det allerede var blitt brukt 235 millioner kroner på det. Det gjaldt videre behandlingen av spørsmålet om Norges bilaterale forhold til Kina etter Fredsprisutdelingen i 2010. Og det gjaldt utredningen av det folkerettslige grunnlaget for at Norge skulle ta del i aksjoner mot den islamske staten, ISIL.¹⁷

Dokumentasjonsforvaltning av høy kvalitet er en av forutsetningene for det politiske målet om åpenhet i offentlig forvaltning. I dette ligger også noe av grunnlaget for et velfungerende demokrati. Innsyn i arkiver som har store mangler, blir i praksis en tom rettighet. Det skaper mistillit og kan påføre demokratiet skade. For å ha tillit til dokumentasjonen trenger vi også tillit til dokumentasjonsforvaltningen. Samtidig er måten som forvaltningen blir gjennomført på, krevende. Kontrollen med forvaltningen og våre egne rettigheter krever stadig mer av samfunn og enkeltmennesker når det gjelder teknisk innsikt og kompetanse.

¹⁵ Oxford Research 2015: 121, 141.

¹⁶ Riksrevisjonen 2016 og 2017. Jf. Menon Economics 2018. Evaluering av Norsk Arkivstandard, Menon-Publikasjon 81/2018.

¹⁷ Riksrevisjonen 2017. I rekkefølge: s. 61, 63 og 66.

Arbeidsformer

- Forelesninger, seminarer og gruppearbeid

Læringsutbytte

- Spesialisert innsikt i prosesser og metoder som sikrer dokumentfangst, digital langtidsbevaring og digital samhandling
- Anvende kunnskap om virksomhetsarkitektur på nye områder innenfor dokumentasjonsforvaltning
- Utvikle og innføre rutiner og praksis som bidrar til en pålitelig og tillitvekkende dokumentasjonsforvaltning
- Bidra til å utarbeide og gjennomføre virksomhetens dokumentasjonsstrategi og internkontroll for arkiv
- Identifisere og reflektere rundt utfordringer innenfor dokumentasjonsforvaltning i skjæringen mellom politiske, organisasjonsmessige, teknologiske og samfunnssetiske forventninger, muligheter og perspektiver
- Analysere og kommunisere faglige problemstillinger og konklusjoner både til ledelse, fagpersoner og allmenheten
- Bidra til nytenkning i digitaliserings- og innovasjonsprosesser innen arkiv og dokumentasjonsforvaltning

Vurdering

- Obligatoriske arbeidskrav (innlevering av førsteutkast, deltakelse på seminar m.m.)
- Digitale hjemmeeksamener, semesteroppgaver, muntlig eksamen, masteroppgave

Kilde: <https://www.ntnu.no/studier/mad> (sist lest 6.3.2021)

2 Hjørnesteinene

Dokumentasjonsforvaltning er en overgripende funksjon som i større eller mindre grad kan påvirke de fleste funksjonsområdene i en virksomhet. Det er avgjørende at virksomheten har tilgang på arkivfaglig kompetanse, som kan innta rollen som premissleverandør som tidlig og aktivt kommer inn i alle prosesseierfora. Slik kan virksomhetene også unngå å videreføre tidligere tiders feil, der prosesseiere innfører rutiner som både kan være uforsvarlige og ineffektive, eller kjøper eller utvikler nye datasystemer uten å inkludere hensynet til dokumentasjonsforvaltningen fra starten av.

I denne delen redegjør vi for noen kjerneelementer i undervisningen. Det er de fire kvalitetskravene som dekkes av akronymet «APIA» – **A**utentisk, **P**ålitelig, **I**ntegritet, **A**nvendbar. Det er gamle krav i en ny eller nesten-ny drakt, med utspring i de hundreårgamle kravene som Hilary Jenkinson (1882-1961) i det britiske nasjonalarkivet formulerte – «Moral and Physical Defence of Archives». ¹⁸ Andre kjerneelementer er virksomhetsarkitektur og digital samhandling. Vi diskuterer deretter etikk og organisasjonskultur som fagfelt og kunnskapsområde i MAD.

2.1 APIA

Ordene som inngår i APIA, gjenfinnes i norske håndbøker og i standarder for digital dokumentasjonsforvaltning, blant annet den norske oversettelsen av standarden ISO30300 Management systems for records – Fundamentals and vocabulary. ¹⁹ *Autentisk* betegner at dokumentet er hva det gir seg ut for å være, *pålitelig* at dokumentet kan stoles på, *integritet* at ingen har manipulert dokumentet, og *anvendbar* at dokumentasjonen skal kunne brukes. Også utkastet til

¹⁸ Jenkinson 1922: 44 ff. og 66 ff.

¹⁹ Oppdatert i ISO30300: 2020 i punktene hhv. 3.2.2, 3.2.11, 3.2.8. og 3.2.12.

ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiv setter tydelig fokus på at dokumentasjonen skal ha disse egenskapene. NOU 2019: 9 § 16 bruker andre uttrykk, men taler om de samme kravene.

Integritetskravet går også igjen i de etiske verdi- og handlingsprogrammer som ble vedtatt av organisasjonene i yrkeslivet i flere land fra 1990-årene og fornyet på 2000-tallet: Det er tale om at arkivarene og dokumentasjonsforvalterne også er etisk forpliktet til å beskytte arkivenes integritet.²⁰

Digitaliseringen har gjort at skillet mellom original og kopi, som tradisjonelt har vært sentralt i arkiv og dokumentasjonsforvaltning, har mistet noe av sitt innhold.²¹ Dokumentasjon kan enkelt dupliseres, og dokumentasjonens bevisverdi vil avhenge av graden av APIA som kan dokumenteres gjennom loggføring. Digitaliseringen krever dermed at offentlig sektor og arkivinstitusjoner må tenke nytt om hvordan man skal oppnå bevisverdi og tillit over tid ved åpenhet og gjennomsiktighet i rutiner, systemer og standarder.

2.2 Virksomhetsarkitektur og digital samhandling

APIA er ikke en fast størrelse. Hvordan man skal operasjonalisere rutinene og prosessene for å realisere egenskapene som ligger i ordet, og i hvilken grad, vil variere med dokumentasjonen og virksomhetene. For å kunne gjøre disse vurderingene trengs funksjons- og prosessanalyser av virksomheten.

Å identifisere og analysere virksomhetenes funksjoner og prosesser for å kunne fastslå hvilken dokumentasjon som skapes og hva som skal bevares, er en kjerneoppgave i digital dokumentasjonsforvaltning.

²⁰ Eppard 2015: 47.

²¹ Jf. Yeo 2010: 86 ff.

Målet er å få etablert gode systemer for informasjonsflyt og beslutningsprosesser som understøtter virksomhetenes formål og dokumentasjonsbehov.²² Det er essensielt å kunne redegjøre for virksomhetens dokumentasjonsplikter. Det er spørsmålet om hvordan man har organisert arbeidet med å ivareta disse pliktene, innfri krav til informasjonssikkerhet, personvern og gjennomsiktighet og gjennomføre risikobasert internkontroll. Disse behovene gjør virksomhetsarkitektur til et viktig element i dokumentasjonsforvaltningen.

Virksomhetsarkitektur bidrar til å etablere sammenhenger mellom oppgaver, arbeidsmåter og teknologi på den ene siden og arkivfaglige krav på den andre. Virksomhetsarkitektur blir dermed også et fundament for tverrfaglighet for de ulike profesjonene som er involvert i arbeidet med arkiv.²³

Alt dette og mer er også del av lovforslaget § 6 som stiller krav om at virksomhetene skal ha en regelmessig ajourført dokumentasjonsstrategi.²⁴

MAD inneholder også emner fra det samarbeidende masterprogrammet i digital samhandling (se også tekstboks 1).²⁵ Emnene herfra omhandler spørsmål om hvordan utøvelse og koordinering av samarbeidsaktiviteter kan støttes og forbedres ved hjelp av digitale systemer. Digital samhandling kan også ses som en spesialisering innenfor *informasjonssystemer*. Betegnelsen dekker både systemer for innsamling, lagring, behandling, overføring og presentasjon av informasjon, samt det akademiske forskningsområde som igjen dekker bruk av digitale verktøy for å oppnå en virksomhets strategiske mål. Det er

²² <https://www.ntnu.no/studier/emner/DOK3003#tab=omEmnet>.

²³ Jf. Langeland 2019: 3.

²⁴ NOU 2019: 9 kap. 9.

²⁵ <https://www.ntnu.no/studier/itmaiktsa>.

et tverrfaglig forskningsområde hvor håndteringen av samspillet mellom teknologi og organisasjoners utnyttelse av denne står sentralt. Masterprogrammet i digital samhandling tilbys av Institutt for data-teknologi og informatikk og ble godkjent i 2014-2015, opprinnelig med navnet IKT-basert samhandling.²⁶

2.3 Etikk, organisasjon og kultur

Arkivvitenskapelig teori og selvforståelse har de siste tretti – førti årene gjennomgått betydelige endringer. Med postmoderne tenkere som Michel Foucault (1926-1984) og Jacques Derrida (1930-2004) har arkiv og dokumentasjon fått økt oppmerksomhet som aktører og premissleverandører i en samfunnspolitisk kontekst. Arkiv er altså ikke lenger bare oppbevaringssted og nøytral kilde til informasjon.²⁷ Arkiv er i økende grad kommet til å bli sett som dokumentasjon skapt av et individ eller en organisasjon «påverka av sosiale maktrelasjonar, byråkratiske, juridiske, kulturelle og teknologiske vilkår, og av arkivskaparens sosiale posisjon, behov og formål».²⁸ Samtidig har digitaliseringen og den endrede forståelsen fra 1990-årene av rollen til arkiv og dokumentasjon i demokratibyggingen ført til en rekke nye spørsmål om kunnskap, organisasjon og etikk.

Etikk handler om mer enn normer, regler og retningslinjer.²⁹ I dokumentasjonsforvaltningen gjelder det skjønn, dømmekraft og holdninger, og ikke minst profesjonsholdninger, som utspiller seg innen rammen av arkivvitenskap, samfunnsvitenskap og juss. Det kan hevdes at når de nordiske landene tradisjonelt har hatt lite korrupsjon

²⁶ <https://www.ntnu.no/documents/314472/1291135459/2016-Master+i+IKT-basert+samhandling+2016H-47873.pdf/692046ab-9154-185c-171f-a25bb80610e5?t=1576572048418> lest 30.4.2021.

²⁷ Foucault 1972; Derrida 1996. Jf. Jenssen & Carstens 2020: 218.

²⁸ Depotdrenge <https://depotdrenge.wordpress.com/mellom-praksis-og-teori/>

²⁹ Jf. <https://www.ica.org/en/ica-code-ethics> lest 7.3.2021.

og høy grad av tillit til offentlig forvaltning, ligger bakgrunnen nettopp i offentlige forvaltningstradisjoner i samspill med regelverk og profesjonsholdninger.

Etikk henger igjen nært sammen med organisasjon, kultur og ledelse og «the tone at the top»: Ledelsens viktige rolle blir gjerne understreket: «[...] the crucial element is not the organizational culture itself, but what (top) management does with it.»³⁰ Ledelsesroller og forholdet mellom ledelse, organisasjon og dokumentasjonsforvaltning, har også plass i MAD.

Både i offentlig og privat sektor kan man som dokumentasjonsforvalter møte motstridende forventninger fra ulike aktører og brukergrupper, eksempelvis mellom politikk og administrasjon, myndigheter og borgere, ledelse og ansatte. Dokumentasjonsforvaltere må kunne forholde seg til og se ulike sider ved problemfelt, og være i stand til å møte utfordringer og dilemma som kan oppstå i spenningsfelt som disse.³¹

Hvilke perspektiver er avgjørende for dokumentasjonsforvalterens vurderinger og skjønn, organisasjons- eller profesjonsetiske? Er det slik at dokumentasjonsforvalteren tilpasser seg organisasjonen, og ikke organisasjonen som tilpasser seg profesjonen, og eventuelt hvorfor? Dokumentasjonsforvalteren kan sies å ha en relativt nyutviklet profesjonsoptikk eller egen forståelse av yrket fra tidligere utdanning og erfaring. Den lever ofte sitt eget liv på tvers av optikken i organisasjonen for øvrig, men drukner likevel i konkurransen med mer økonomisk-rasjonelle verdisett som springer ut av New Public Management-ideologien i offentlig sektor.

³⁰ Hofstede 2010/2020: 371.

³¹ Jf. <https://www.ntnu.no/studier/emner/DOK3004#tab=omEmnet>.

Fornyingen av arkivvitenskapen på 1990-tallet førte til at flere forskere kom til å etterlyse mer empirisk forskning på sammenhengene mellom dokumentasjonsforvaltning og organisasjonskultur. En av de mest innflytelsesrike forskerne i USA på digitalt arkiv og dokumentasjon fra 1980-årene og ut århundret er David Bearman. Han har knyttet diplomatikken som arkivteoretisk tradisjon til oppblomstringen i Europa av weberiansk byråkrati: Den offentlig ansatte anses her å miste sin selvstendige stemme til det kontoret eller den institusjonen der han er ansatt. Bearman viser så hvordan denne blandingen har påvirket eller skapt en «europeisk» organisasjonskultur som igjen har vært formgivende for håndteringen av digitale arkiv:

«Europeans are deploying solutions to the challenges posed by electronic records management that differ in emphasis from those being experimented with in the United States. In Europe, they are depending more on individual employees and the bureaucratic system to provide functional provenance as explicit data while in the U.S. we are relying more heavily on technology to provide information about structure and communications paths[...]³²

Flere forskningsarbeid fra slutten av 1990-tallet og fram til i dag viser også hvordan temaer innen etikk og organisasjonskultur kan tjene som utgangspunkt for kritisk drøfting av dokumentasjonsforvaltning. En interessant forsker og arkivunderviser ved Monash University er Gillian Oliver.³³ Hun har tatt utgangspunkt i et eller flere av de tradisjonelle lagene nasjon, organisasjon og profesjon³⁴ og studert sammenhenger mellom kultur og informasjons- og dokumentasjonsforvaltning.³⁵

³² Bearman 1992, her republisert 1994: s. 262.

³³ Foscarini & Oliver 2019: 425 ff.

³⁴ Jf. Hofstede 2001. Se også Hofstede, Hofstede & Minkov 2010/2020.

³⁵ Oliver 2004.

Arkiv-professorene Richard Cox og Wendy Duff ved universitetene i Pittsburgh og Toronto har også vist at vi trenger å utvide forståelsen av hvordan organisasjoner arbeider og hvordan dokumentasjonen inngår i og påvirker arbeidsmiljø og kultur.³⁶ Professor emeritus i arkivistikk ved Universitetet i Amsterdam, Erik Ketelaar, har konstatert at mennesker skaper, behandler og bruker arkiver under innflytelse – bevisst eller ubevisst – av kulturelle og sosiale faktorer, og at mennesker som arbeider i forskjellige organisasjoner, skaper og bruker arkivene på forskjellige måter: «Therefore, archivistics not only deals with the records as they are created, but also encompasses the organizational culture and the people in these organizations who create records [...]»³⁷

Arbeidene som er omtalt her viser at det er vanskelig og uansett neppe ønskelig å utelukke det ene fra det annet i vitenskapelig undervisnings-sammenheng: Snakker man om dokumentasjonsforvaltning, snakker man også om etikk og organisasjons- og profesjonskultur. Organisasjonskultur omfatter ikke bare de synlige eller konkrete verdier, antagelser og praksiser som en gruppe har felles, men også underliggende konflikter og spenninger mellom forskjellige interessenter, yrkesbakgrunner og enkeltpersoner i gruppene. Virksomhetene bør vie disse perspektivene større oppmerksomhet og også arbeide for en mer «menneskesentrert tilnærming» i sine systemer og sin politikk for dokumentasjonsforvaltning.³⁸

Å få tilstrekkelig kvalitet på dokumentasjonsforvaltningen blir imidlertid i praksis ofte en spagat mellom det pragmatiske og det etiske, mellom regeletterlevelse, kvalitetssikring og ressursbruk. Det vil være ulike oppfatninger av hva som er tilstrekkelig kvalitet. Det er i denne

³⁶ Cox & Duff 1997: 227, jf. Ketelaar 2000.

³⁷ Ketelaar 2000: 329.

³⁸ Jf. Goh 2015.

konteksten at det er viktig å utdanne reflekterte dokumentasjonsforvaltere som er i stand til å foreta selvstendige vurderinger, og samtidig klare å formidle sine faglige argumenter og standpunkt på en forståelig måte overfor ledelse og andre faggrupper i virksomheten.

3 Arkivutdanning i 200 år

Etableringen av MAD fant sted på et tidspunkt da forståelsen av arkiv og av arkivenes rolle i samfunnet i flere tiår hadde vært i sterk utvikling og omstilling. Generelt ble det tradisjonelt nære forholdet mellom arkivvitenskapen og historievitenskapen svekket etter midten av 1900-tallet. Endringene ga seg utslag i en styrket forståelse av dokumentasjonsforvaltningens rolle som en funksjon som primært var begrunnet i virksomhetenes egne behov. Dette kom også til å prege arkivutdanningene i mange land etter 1980.

3.1 Vest-Europa og USA/Canada

De større og mer tradisjonsrike arkivnasjonene på kontinentet har hatt etablerte arkivutdanninger siden tidlig på 1800-tallet. Noen av tilbudene har også bestått i utdanning på videregående nivå, selv om forskningsinnholdet i utdanningene gjerne var beskjeden. I Frankrike ble den første arkivskolen *École des chartes* grunnlagt i Paris 1821. For å bli tatt opp på denne skolen måtte studentene først gjennom en toårig utdanning i historie og latin og deretter avlegge en opptaksprøve. Etter hvert kunne studenter også få direkte opptak til skolen på bakgrunn av gjennomførte historiestudier.³⁹ *École des chartes* fikk etter hvert innflytelse på fransk statlig arkivpolitikk. Nasjonale franske myndigheter kom til å se den «nøytrale» arkivar-eksperten som en garantist for de franske nasjonale arkivenes status og autoritet.⁴⁰ I 1850 besluttet fran-

³⁹ Drogue 2012: 39.

⁴⁰ Moore 2008: 19.

ske myndigheter at bare kandidater fra *École des chartes* kunne rekrutteres som arkivarer til det franske nasjonalarkivet. Som den tidligere franske riksarkivar (*General Inspector*) Michel Duchein har påpekt, ble arkivarene i landet deretter i økende grad anerkjent som en autonom og spesialisert profesjon.⁴¹

Utdanningene i Frankrike ble utbygd mot slutten av 1900-tallet. Det ble da blant annet etablert en nasjonal kulturarvutdanning på halvannet år. Opptak her forutsatte utdanning fra *École des chartes*. Det betød at man for å bli arkivar i staten, måtte ha utdanning av minst 6,5 års varighet: To års forberedelse for å få studieopptak til *École des chartes*, 3 år på selve skolen, og halvannet års kulturarvstudier i etterkant. I de siste årene er det også startet et masterprogram i arkivvitenskap ved noen franske universiteter, blant annet i Aix-Marseille.⁴²

«Systemet» av arkivskoler i Italia strekker seg også tilbake til 1800-tallet, med arkivutdanninger i tilknytning til de italienske statene før Italias samling 1859-1870. En av de største har tradisjonelt vært arkivskolen i Roma, *School of Archival Science, Palaeography and Diplomatics of Rome*. Ifølge en beretning fra 1984 var skolen da 106 år gammel og hadde 4 vitenskapelige stillinger, to professorer og to doktorer. Den ene professoren hadde bakgrunn i arkivlov og -organisasjon, den andre i arkivhistorie. Skolen hadde også vitenskapelige stillinger i tiliggende disipliner som paleografi og diplomatikk. Over hundre studenter var til sammen innrullert i det toårige utdanningsløpet studieåret 1983-84.⁴³

De tre første arkivstudiene i Storbritannia ble etablert i 1947, ved University College London, (UCL), University of Liverpool og ved

⁴¹ Duchein 1992: 21 ff.

⁴² Drogue 2012: 39.

⁴³ Tamblé 1984: 247 f.

Bodleian Library i Oxford. I 1950-årene kom det også til utdanninger i Wales og Irland. Tilbudene kom ifølge arkivunderviser ved UCL Elizabeth Shepherd til å bli hengende fast i forgagne utdanninger i paleografi og diplomatikk. Det førte igjen til at den arkivteoretiske fornyingen som fant sted i andre deler av verden, uteble i Storbritannia, og landet ble lagt åpent for arkivteoretisk innflytelse fra USA, Canada og Australia. Nå kan en vel imidlertid også spørre om ikke denne utviklingen var et utslag av den større og mer allmenne amerikaniseringen som fant sted i deler av europeisk kulturliv etter 1950-tallet.⁴⁴

Arkivutdanningene ved britiske læresteder ble fornyet mot slutten av århundret. Ved University of Northumbria ble en *Masters in Records Management* etablert tidlig i 1990-årene. UCL, som ifølge Elizabeth Shepherd var blitt hengende etter i moderniseringen av arkivstudiene i 1970-årene, introduserte en *MA/Diploma in Archives and Records Management* i 1993. Utdanningen la sterkere vekt på dokumentasjonsforvaltning og ga redusert plass til paleografi, diplomatikk og historie. Ved universitetene i Liverpool og Northumbria ble det utviklet en serie småkurs for tilsatte i offentlig forvaltning også basert på fjernutdanning.⁴⁵

Den første arkivutdanningen i USA ble startet i 1939 med noen kurs ved Columbia University i New York og fra 1940 ved American University i Washington DC med arkivar Ernst Posner (1892-1980) som underviser.⁴⁶ I Canada begynte flere universiteter å tilby arkivutdanning på 1950- og 60-tallet innen rammen av historie og bibliotekarstudier.

⁴⁴ Shepherd 2009: 175-181; Sjöberg 2012: 96.

⁴⁵ Shepherd 2009: 200 ff.

⁴⁶ Norberg 2012: 78.

Sentralkomiteen i det kinesiske kommunistpartiet innførte et universitetsstudium ved Renmin-universitetet i Beijing i 1952. Det fikk sin oppstart i 1955.⁴⁷ I 1979 innførte universitetet et mastergradsstudium i arkiv.⁴⁸ Utover på 1980- og 90-tallet kom en rekke universiteter i Europa, USA og Canada etter.

3.2 Skandinavia

Spørsmål om etablering av mer permanente arkiv- og arkivarutdanningstilbud i Norge og Norden var en gjenganger blant norske og nordiske arkivfolk og i arkivpublikasjoner gjennom mange tiår på 1900-tallet. Spørsmålet ble diskutert på den andre nordiske arkivdag i København i 1939 og deretter på arkivdagen i Gøteborg i 1951, og det var hovedtema på den nordiske arkivdagen i Helsingfors 1967. Den danske arkivarforeningen hadde emnet oppe til bred debatt på sitt seminar i 1973.⁴⁹

Riksarkivet i Sverige begynte å gi noe utdanning på arkivområdet i 1960-årene. Et yrkesrettet kurs i arkivkunnskap ble etablert ved Stockholms universitet i 1973 etter at endringer i det svenske utdanningssystemet tidligere i 1970-årene åpnet for slike yrkeskurs på høgskolenivå. Senere ble disse såkalte YRK-kursene omgjort til mer akademiske emner.⁵⁰ I 1996 ble landsarkivar i Lund Anna Christina Ulfsparré (1933-2010) tilsatt som den første professoren i Sverige og Skandinavia i arkivvetenskap ved Universitetet i Stockholm. Ulfsparré hadde doktorgrad i historie og kom til professoratet fra stilling som landsarkivar i Lund.⁵¹ Et professorat ble opprettet ved Mittuniversitetet i Härnösand, og nå Sundsvall, fra og med 2008. Per 2011 ble det

⁴⁷ Anderson 2015: 43.

⁴⁸ Anderson 2015: 43.

⁴⁹ Kolsrud 1980: 110.

⁵⁰ Smedberg 2012: 248.

⁵¹ <https://www.ica.org/en/anna-christina-ulfsparré-1933-2010>, lest 12.4.2021.

undervist i en lang rekke arkivemner ved mange svenske universiteter normalt med varighet inntil 2 år.⁵²

Også i Danmark var det arkivinstitusjonene som først sto for arkivutdanningen. Statens Arkiver organiserte fra 1960-tallet og senere internutdanninger i arkiv.⁵³ Den universitets- og høgskolebaserte arkivvitenskapen fikk imidlertid ikke vesentlig gjennomslag i Danmark på 1900-tallet. Ved Universitetet i Aalborg ble det etablert et (ett-årig) masterstudium i Informationsforvaltning & Records Management i 2012. Utdanningen her pågikk i samarbeid med Statsarkivet i Aalborg.⁵⁴

Virksomheter og organisasjoner i norsk arkivsektor har holdt kurs for arkivmedarbeidere og arkivledere i forvaltningen siden sist i 1950-årene. Norsk Arkivråd utlyste sitt første kurs i 1962 og kom i løpet av de fire neste tiårene til å avvikle i alt ca. 180 kurs over størstedelen av landet. Totalt deltok ca. 7000 arkivmedarbeidere på disse kursene.⁵⁵ Riksarkivet arrangerte på sin side såkalte registratorkurs for arkivfaglige medarbeidere uten embetseksamen i arkivinstitusjonene (arkivdepotene). Intensiteten i denne kursvirksomheten kom til et høydepunkt i 1970-årene.⁵⁶ Spørsmålet om permanente arkivutdanninger ble igjen diskutert med økt hyppighet i Norge utover i 1980-årene, men først i tiåret etter ble det etablert akademiske utdanningsløp på grunnnivå i arkiv her i landet. Målet ble etter hvert å legge til rette for det som er beskrevet som reflektert, kunnskapsbasert behandling av dokumentasjon og arkiv, og å løfte arkivarenes og dokumentasjonsforvalternes

⁵² Smedberg 2012: 248.

⁵³ Kjölstad 2012: 180 f.

⁵⁴ Kjölstad 2012: 180 f.

⁵⁵ Gausdal 2001: 37.

⁵⁶ Jf. Sirevåg 1976: 61 f.

kunnskapsstatus og styrke yrkesgruppens gjennomslagskraft i egen organisasjon og i samfunnet generelt.⁵⁷

Den norske riksarkivaren arbeidet med planer om å etablere arkiv som universitetsfag fra 1980-årene. Det var imidlertid ikke enighet i Riksarkivets ledelse om på studiets begrunnelse og forankring. Skulle det være et støttefag for historieforskningen, eller en disiplin i egen kraft særlig knyttet til danningen av dokumentasjon i forvaltningen?⁵⁸ Da det så ble opprettet et universitetsfag i arkivkunnskap på grunnnivå ved Universitetet i Oslo fra 1992, var begge sidene av arkiv med – arkivdanningen eller dokumentasjonsforvaltningen og arkivdepot- og institusjonssiden.

Parallelt med det nye studiet i arkivkunnskap ved UiO etablerte organisasjonen Norsk Arkivråd og Riksarkivaren sammen stiftelsen Arkivakademiet som et mer hands-on utdanningstilbud rettet mot tilsatte i dagligarkiv i offentlig og privat forvaltning. Noen år senere etablerte Universitetet i Tromsø et studium i dokumentasjonsvitenskap, og i 2003 startet Høgskolen i Oslo, nå OsloMet Storbyuniversitet, studietilbud i arkiv. Senere kom også en full bachelorgrad i arkiv- og dokumentbehandling, nå arkivvitenskap ved OsloMet.

Som følge av regjeringsbeslutning i 2009 om å etablere et norsk helsearkiv på Tynset i Innlandet fylke for pasientjournaler fra spesialisthelsetjenestene, ble det etablert et bachelortilbud i arkiv- og samlingsforvaltning ved Høgskolen i Sør-Trøndelag, HIST, med oppstart 2016.⁵⁹ Tilbudet ble overtatt av NTNU ved fusjonen mellom de to universitetene i 2017.

⁵⁷ Jf. Marthinsen 2001.

⁵⁸ Svendsen 2017: 372 f.

⁵⁹ Jf. Carstens & Jenssen 2018.

3.3 Tre generasjoner utdannere

Parallelt med at arkivutdanningene ble styrket og arkivfaget framsto som en selvstendig vitenskap, ble ansvaret i utdanningene flyttet fra nasjonalarkivene og arkivorganisasjonene og over på universitets- og høyskolesektoren.

En rapport fra det såkalte Kaliper-prosjektet⁶⁰ med utgangspunkt i USA, framstiller denne utviklingen som stegvis. Rapporten identifiserer tre forskjellige generasjoner eller kohorter av arkivutdannere i USA i tidsrommet mellom «arkivar-profesjonens begynnelse»⁶¹ i landet i 1936 og slutten av det 20. århundre. De tre generasjonene hadde forskjellig akademisk og faglig bakgrunn, forskjellig forhold til praksisfeltet og arbeidet der og dessuten tilhold i ulike miljøer innen arkiv og akademia. Trinnene er også gjenkjennbare i Norge, men med noe annerledes tidsperspektiv.

Den første generasjonen arkivutdannere var ifølge Kaliper-rapporten i arbeid fra 1936 til første del av 1970-tallet. De mest aktive i gruppen hadde gjerne utdanning som historikere, og noen også doktorgrad. Men kilden til faglig kunnskap og ekspertise og faglig tilholdssted var arbeid i arkiv, fortrinnsvis arkivinstitusjon. Denne gruppen «exceptional educators»⁶² hevdes å være fortsatt godt kjent også utenfor det amerikanske kontinent på grunn av sitt arkivfaglige forfatterskap. Noen av navnene vil også være kjent i norske arkivmiljøer. Det gjelder vel i hvert fall Ernst Posner (1892-1980) og Theodore Schellenberg

⁶⁰ Kellogg ALISE Information Professions and Education Reform Project.

⁶¹ [...] «birth of the Archival Profession in 1936»: Etableringen av den amerikanske arkivarforeningen Society of American Archivists, desember 1936. Langmead 2014: 306.

⁶² Langmead 2014: 278.

(1903-1970).⁶³ Posner kom opprinnelig fra Berlin og ble den første fulltids arkivutdanner i USA. Han kom også til å bevare en nær kontakt til arkivarprofesjonene på begge sider av Atlanterhavet.⁶⁴ Schellenberg var arkivar ved National Archives 1935-1963 og karakteriseres som «one of the most influential educators of the first generation or indeed perhaps of any generation of archival educators to date».⁶⁵ Sporene fra begge – Schellenberg og Posner – gjenfinnes i Arkivlovutvalgets innstilling.⁶⁶

Den neste generasjonen forsøkte å innarbeide arkivutdanningen i universitetenes fagporteføljer som et uavhengig fag- og forskningsfelt. Erkjennelsen var at dersom arkivarprofesjonen og det fagfeltet den sprang ut av skulle oppnå noen videre utvikling, var man avhengig av en permanent forankring i akademia bygd på fulltidsbaserte vitenskapelige tilsatte. Denne andre gruppen inkluderer forfatterne av Kaliper-rapporten og besto av arkivpraktikere som gradvis beveget seg mot doktorprogrammer særlig innen informasjonsvitenskap og som skrev avhandlinger om arkivrettede temaer.⁶⁷

Denne generasjonen kunne imidlertid ikke støtte seg på arkivvitenskapelige miljøer ved universitetene. Bare med den tredje generasjonen, som vokste fram etter 1990-årene, ble det mulig å ta arkivstudier med støtte fra eller innenfor rammen av arkivvitenskapelige

⁶³ Andre: F. Gerald Ham, delstatsarkivar i Wisconsin; Maynard Brichford (1926-2019), første fulltids universitetsarkivar ved University of Illinois fra 1963 og professor i bibliotekvitenskap og arkivunderviser samme sted; Solon Buck (1884-1962), bl.a. National Archives og Kongressen.

⁶⁴ Jf. Posner 1940 og 1941.

⁶⁵ Langmead 2014: 279.

⁶⁶ Riktignok bare i noter, og den siste bare i sekundærartikkels gjengivelse, jf. NOU 2019: 46, n. 1 & 2.

⁶⁷ I gruppen var blant andre Richard J. Cox, professor ved University of Pittsburgh School of Information Sciences, og Elizabeth Yakel og David Wallace, begge universitetslektorer ved University of Michigan, School of Information.

programmer og med undervisning fra tilsatte ved universitetene, og også ta doktorgradskurs særlig rettet mot arkivtemaer og også delta i arkivrettede forskningsprosjekter. Noen av medlemmene i denne siste gruppen var også gått rett over på doktorgradsutdanning i arkivstudier som nyutdannede mastere med lite praktisk arbeidslivserfaring.⁶⁸ I denne gruppen inngikk også arkivutdannere med doktorgrad innen informasjonsvitenskap og som er gått rett inn i arkivutdanningen mens de arbeider enten som arkivpraktikere eller fulltids utdannere.⁶⁹

Som også forfatterne av Kaliper-rapporten konstaterte, hadde arkivutdanningsfeltet gjennomgått et dramatisk skifte i akademisk forstand og i profesjonelle prioriteringer i dette spennet mellom tre generasjoner. Hver generasjon hadde beveget seg i retning av en tydeligere akademisk profil, sterkere profesjonalisering som arkivvitenskapelige forskere og undervisere og med svekkede bånd til arkivpraksisfeltet. Mot denne bakgrunnen kunne Kaliper-rapporten konstatere at «archivists could now lay claim to their own field of academic expertise called ‘archival studies’, and having such an academic foundation, they argued, was a critical component of any healthy profession.»⁷⁰

Bildet som framkom i Kaliper-rapporten er gjenkjennbart fra et norsk utsiktspunkt, riktignok i mindre skala og med en forsinkelse på noen tiår. Det bør imidlertid også tas forbehold om at feltet norsk arkivutdanning ikke er påtrengende godt utforsket.

I likhet med det vi har sett i USA og Canada, var aktører også fra norsk arkivsektor – organisasjoner og virksomheter – sentrale pådrivere i utformingen av studiene i Norge, og tilsatte i sektoren var også

⁶⁸ Langmead 2014: 274.

⁶⁹ Lemieux & Hofman 2019: 250.

⁷⁰ Langmead 2014: 275.

undervisere. Det gjaldt allerede ved kursvirksomheten i statsforvaltningen på 1960- og 1970-tallet, og det gjaldt da undervisningen flyttet inn på universitet og høyskole fra begynnelsen av 1990-tallet. Det var også den nærmeste og kanskje eneste mulighet man hadde til å skaffe oppdatert og relevant undervisningskraft, men det kunne også føre til spredning på et stort antall undervisere med fragmentering av undervisningsinnholdet som resultat.

4 Arkivforskningen og masteroppgavene

En sentral del av MAD er masteroppgaven på 45 studiepoeng. Studentene begynner med den i høstsemesteret andre studieår og har den i arbeid gjennom hele året. Masteroppgaven tillater studenten å gå i dybden av et nærmere beskrevet problemfelt fortrinnsvis innen arkiv og dokumentasjon og utvikle skriftlige, analytiske ferdigheter. Masterarbeidet bidrar også til å forme studentens lærings- og kommunikasjonsferdigheter. Det dreier seg om å formulere problemstillinger, undersøke relevante kilder, samle og analysere informasjon, og så dele kunnskaper med andre.⁷¹ Dokumentasjonsforvaltere og arkivarer trenger disse ferdighetene. De skal kunne analysere og implementere lov- og regelverk, politikk og strategi samt prosedyrer som styrer alle arkivfunksjoner. De skal kunne gjøre vanskelige og gjennomtenkte avveininger i bevaringsvurdering, og de skal kunne beskrive arkivdokumentenes multifasetterte kontekst og proveniens. Forskningen i forbindelse med MA-oppgaven kan både bygge opp den fleksibilitet og tilpasningsevne som en dokumentasjonsforvalter trenger, og også det brede spekteret av kompetanse som yrket som helhet krever. Forskningen i programmet kan også spille en rolle for studieprogrammets suksess og vekst.⁷²

⁷¹ Jf. Nesmith 2003: 105 f.

⁷² Jf. Eastwood 2003.

4.1 Norske forskningsutfordringer

Noe av det som har bidratt til å begrense tempoet i framveksten av norsk arkivvitenskap er knyttet til mangler i det vi må kunne kalle nasjonal infrastruktur for arkivvitenskapelig forskning. Miljøet for slik forskning har vært lite og orientert i retning av å utvikle praktiske verktøy og teknologier. Det har også vært beskjedent med muligheter for å drive systematisk eller mer krevende forskning over tid.⁷³ Masterstudiet i arkiv og dokumentasjonsforvaltning ved NTNU representerer også en mulighet til å endre på denne situasjonen og skape nye forskningsmuligheter.

Den svake forskningsinfrastrukturen for arkiv i Norge er uttrykk for mangler og behov som er blitt påpekt i flere evalueringer av norsk arkivsektor. Kulturrådets forskningsprogram FOMA, Forskning om museer og arkiv, skulle i perioden 2010-2012 stimulere til økt forskning i og om museer og arkiv. I sin evaluering av programmet fra 2013 påpekte Arbeidsforskningsinstituttet at det var framkommet et særlig behov for å styrke arkivforskningen, og rapporten anbefalte at «arkivinstitusjonene får spesiell oppmerksomhet i Kulturrådets videre arbeid med å utvikle forskningen i virksomhetene».⁷⁴ Kulturrådet hadde fått ansvar for forskningen i arkivsektoren da ABM-utvikling ble nedlagt i 2010. Dette ansvaret ble igjen overført til Arkivverket fra Kulturrådet i 2015.

Stortingsmeldingen om arkiv fra 2012 rapporterte også om pågående prosesser i Arkivverket for å styrke forskningsvirksomheten der.⁷⁵ Forskerforbundets handlingsprogram for sektoren fra 2015 målbar

⁷³ Jf. Jenssen 2017: 92-95. Folkenborg 2017: 77 ff.

⁷⁴ Heen & Salomon 2013: 43.

⁷⁵ Kulturdepartementet 2012: 72.

også krav om styrket forskningssatsning overfor institusjonsledelser og -eiere, politikere og regjering.⁷⁶

I 2019 påpekte Arkivlovutvalget mye av det samme i innstillingen til ny arkivlov, *NOU2019:9 Fra kalveskinn til datasjø*. I arbeidet med innstillingen var utvalget kommet til å savne et bedre kunnskapsgrunnlag. Det hadde også fått økt forståelse av «kompleksiteten i utfordringene vi som samfunn står overfor når det gjelder dokumentasjon og arkiver»:

Det vi vanligvis kaller demokratisk deltakelse og offentlig innsyn, er i kraftig endring i vår digitale tidsalder. Samfunnets arkiver gjennomgår nå den kanskje største endringsprosessen siden innføringen av journalplikten i 1740. I denne situasjonen er det på sin plass å reise noen grunnleggende og overordnede spørsmål som går ut over det vi må regne med at Nasjonalarkivet og andre offentlige og private arkiver kan håndtere: Hva ønsker vi at arkivene i samfunnet vårt skal være, og hvor tilgjengelige bør de være?

Utvalget anbefalte at det ble etablert et større forskningsprogram for arkivsektoren nasjonalt under Norges forskningsråd og som skulle gå over tilstrekkelig mange år og sørge for god kompetanseoppbygging «på et felt som nå er svært internasjonalt orientert [...] Programmet må sikre lærerkrefter til framtidige arkivutdanninger og drive både anvendt forskning og langsiktig grunnforskning knyttet til dette feltet. Slik kan forskningen bidra til ytterligere profesjonalisering i arkivsektoren.»⁷⁷

⁷⁶ Forskerforbundet. Handlingsprogram for ABM-sektoren. 11.6.2015. <https://www.forskerforbundet.no/var-politikk/vare-politikkdokumenter/abm/> sist lest 11.11.2020. Jf. Folkenborg 2017.

⁷⁷ NOU 2019:9: 259 f.

Arkivlovutvalgets understrekning av behovet for et forskningsprogram for arkiv kan ses på bakgrunn av flere slike tilrådinger opp gjennom det siste tiåret og av at det norske arkivfeltet er i betydelig underskudd på forskning. Universitetene vil her kunne bidra med forskning av en mer grunnleggende type. En nøkkel i å bygge slik forskning er nettopp mastergrader og masteroppgaver.

4.2 Masteroppgaver ved University of British Columbia

University of British Columbia (UBC) i Vancouver, Canada, etablerte i 1981 et masterprogram i Archival Studies. Studiet var det første i sitt slag på det amerikanske kontinentet. I de ti første årene var masteroppgaven obligatorisk. Den skulle være et selvstendig og forskningsbasert arbeid. Studentene skulle utvikle ny kunnskap innen disiplinen eller tilgrensende fagfelt. I 1992-93 ble programmet ved UBC revidert og masteroppgaven gjort frivillig.⁷⁸ Endringen var begrunnet i behov for å få inn flere mindre emner i studiet med direkte relevans for kandidater som skulle gå rett ut i arbeid. I tillegg kom at masteroppgavene førte til forsinkelser i gjennomstrømningen. I snitt trengte studentene godt over tre år på å fullføre oppgavene. Det første tiåret skal bare tre studenter ha fullført oppgaven tidsnok til å komme i land innen normert studietid. Etter hvert kom likevel 82 av de i alt 97 studentene som skrev obligatorisk masteroppgave i havn.

Masteroppgavene som ble skrevet i de første to tiårene, kan inndeles i fem etter tilnærming og innhold: Studiene i de to første gruppene var historisk og arkivfaglig rettet, mot spesielle arkivers og arkividéers historie; og mot særskilte arkivfunksjoner, -aktiviteter, -prosedyrer. En tredje gruppe var de som arbeidet litteraturbasert ut fra en særskilt problemstilling. Et tema var knyttet til juridisk verdi i bevaringsvurderingen på basis av studier i litteratur fra arkivvitenskap,

⁷⁸ Eastwood 2000: 249 f.

sosiologi, administrasjon, diplomatikk, jus og rettsvitenskap.⁷⁹ Et annet var ansvarlighetsbegrepet (*accountability*) i arkivperspektiv.⁸⁰ En fjerde gruppe studenter brukte diplomatikk for å belyse en spesiell type dokumentasjon. En undersøkte for eksempel den historiske og juridiske konteksten rundt registrering av eiendomsskjøter i Ontario.⁸¹

Den største gruppen masteroppgaver (25) omhandlet spørsmål i tilknytning til en funksjon, aktivitet eller et teknisk aspekt ved arbeidet i arkiv og dokumentasjonsforvaltning. Det gjaldt for eksempel problemstillinger i tilknytning til behandlingen av en bestemt dokumentform, som arkivale perspektiver på film⁸² og fotografi⁸³.

Særlig interessante enkelttitler fra disse årene var

- Jane Parkinson: *Accountability in archival science* (1993)⁸⁴
- Susan McClure: *Government archivists' perceptions about their responsibilities to citizens and to government* (1996)⁸⁵
- Holly Perrin Yoos: *The Impact of Sweden's Access Laws on Archives* (1997)⁸⁶
- Ian McAndrew: *Susceptible of a very broad interpretation: Notions of accountability and free-flow-of-information in American views of the Freedom of Information Act 1929-1989* (2001)⁸⁷

⁷⁹ Heywood 1990.

⁸⁰ Parkinson 1993.

⁸¹ Davidson 1994.

⁸² Cameron 1984.

⁸³ Barr 1985.

⁸⁴ Parkinson 1993.

⁸⁵ McClure 1996.

⁸⁶ Yoos 1997.

⁸⁷ McAndrews 2001.

Disse masteroppgavene stammer alle fra studiets andre tiår. Temavalgene kan ses som uttrykk for den forskyvning og horisontutvidelse som samtidig pågikk i arkivfaget og arkivvitenskapen på begge sider av Atlanterhavet.⁸⁸ Oppgavene som ble skrevet de første åtte-ti årene av studiet var til sammenligning mer orientert i mot tradisjonelle problemstillinger.⁸⁹ Ved overgangen til og litt utover i 1990-årene ble utsynet gradvis utvidet eller løftet i tråd med endringene i synet på forholdet mellom samfunn, demokratiutvikling og arkiv.⁹⁰ Nasjonalarkivar i USA John William Carlins (1995-2005) siteres slik i en oppgave: «I've come to understand that [we] are involved in something that is critical for the future of democracy in this country [...]»⁹¹

Den vitenskapelige staben av veiledere og undervisere ved arkivstudiet på UBC ble også utbygd i årene etter oppstarten. I 1987 gikk Luciana Duranti fra en forskerstilling ved Sapienza Università di Roma til stillingen som universitetslektor ved UBC. Ti år senere ble hun professor samme sted.⁹² Et av Durantis oppdrag var å etablere et studieemne i diplomatikk for en digital tidsalder.⁹³ Emnet fikk positiv mottagelse og står fortsatt på listen over obligatoriske kurs ved programmet.⁹⁴ Selve programmet ser også ut til å ha beholdt noe av den samme strukturen. Masteroppgavene er, heter det, særlig aktuelt alternativ for studenter med forskningsinteresser.⁹⁵ Det er nå også tilkommet en

⁸⁸ Jf. Jenssen & Carstens 2020: 218.

⁸⁹ Jf. Appendix 2, Eastwood 2000: 254 ff.

⁹⁰ Gafuik 2010 39 ff.; Elster 1998.

⁹¹ Iflg. McClure 1996: 10.

⁹² Jf. Duranti & Franks (eds.) 2019: 195.

⁹³ Jf. Duranti 1998: 2. Jf. Terry Eastwood s. vii.

⁹⁴ <https://ischool.ubc.ca/programs/degrees/mas/> og <https://ischool.ubc.ca/arst-510/> lest 11.4.2021.

⁹⁵ <https://ischool.ubc.ca/programs/degrees/mas/> lest 29.12.2020.

kombinasjonsmaster i arkivvitenskap og bibliotekvitenskap ved UBC. Tilbudet er et intensivstudium over tre år som fører til dobbelt mastergrad.⁹⁶

Avslutning

Tilstanden i norsk arkivforskning og norsk arkivkunnskap rundt 2020 er på noen punkter ikke veldig forskjellig fra den i Nord-Amerika i 1980-årene. Det er beskjedent med systematiske og teoretiske undersøkelser av norske arkivspørsmål med mål å utvikle ny kunnskap, og det er mange hull i eksisterende kunnskapsemngde.⁹⁷ Lakunene har sammenheng med at arkiv i Norge fortsatt ikke har en sterk akademisk tradisjon. Utdanningsmulighetene i tiårene fram til århundreskiftet var først og fremst innrettet mot profesjonalisering av yrkesutøvelsen. Underviserne viet seg hovedsakelig til instruksjon. Studentene ble ikke øvet i og forventet heller ikke å drive forskning med sikte på arkivvitenskapelig kunnskapsutvikling.

Dette var også et poeng i tiltredelsesforelesningen til arkivleder ved University of Illinois, Maynard Brichford, til stillingen som president i den amerikanske arkivarforeningen i 1979 - 80.⁹⁸ Brichford karakteriserte amerikanske arkivarers manglende forskning som et sted mellom det patologiske og det skandaløse. Det forelå nok av interne evalueringer og standard praksishåndbøker som bygde på personlig erfaring, sa han. Men svært få av kollegene hadde forsøkt å bryte ut av begrensningene i den eksisterende faglitteraturen og bruke tid og ressurser på faktisk og kritisk forskning.

⁹⁶ <https://ischool.ubc.ca/programs/degrees/dual-maslis/> lest 29.12.2020.

⁹⁷ Eastwood 2000: 243 ff.

⁹⁸ Brichford 2000: 14.

I Canada ble et av målene for det nye masterstudiet ved UBC å bidra til å styrke arkivfagets akademiske profil. En av de enkeltstående viktigste vilkårene for slik styrking var masteroppgavene som studentene skulle skrive i siste del av studiet.⁹⁹ I 2003 utgjorde antallet ferdigstilte masteroppgaver ved UBC 95. Konklusjonen da var at « [...] these works amply demonstrate that students at the master's level can contribute creatively to the intellectual advancement of the profession».¹⁰⁰

Et av målene med MAD er nettopp å styrke dokumentasjonsforvaltningen og kunnskapsutviklingen på arkivfeltet i Norge. Kandidatene skal kunne planlegge og lede funksjoner og prosesser i dokumentasjonsforvaltning og innen digital samhandling i offentlig og privat sektor for å sikre at dokumentasjonen som skapes, er tilgjengelig og korrekt. Selv om framveksten av et utdanningstilbud i Norge bidro til en profesjonalisering av faget på 2000-tallet, er vi fortsatt bare i en startgrop.¹⁰¹ Det er behov for økt arkivkompetanse på alle nivåer for å fange, bevare, automatisere og tilgjengeliggjøre. Dette er vesentlig for å kunne etterleve og innfri krav, formål og intensjoner i både gjeldende arkivlov og i lovutkastet som foreligger.¹⁰²

⁹⁹ Eastwood 2000: 244.

¹⁰⁰ Eastwood 2003: 49.

¹⁰¹ NOU 2019: 9 s. 81.

¹⁰² NOU 2019: 9 s. 105, 135.

Litteratur

- Avery, C. & Holmlund, M. (eds.). (2010). *Better off forgetting? Essays on Archives, Public Policy and Collective Memory*. Toronto: University of Toronto Press.
- Barr, D. (1985) Analysing Photographs in Archival Terms MA Thesis UBC.
- Bearman, D. (1992) Diplomats, Weberian Bureaucracy, and the Management of Electronic Records in Europe and America. 254-77 i Bearman 1994. Opprinnelig i *American Archivist* 55 (1).
- Bearman, D. (1994) Electronic Evidence. Strategies for Managing Records in Contemporary Organizations.
- Brichford, M.J. (1980) Seven Sinful Thoughts. s. 12-16 i *The American Archivist* / Vol. 43, No. 1 / Winter 1980.
- Bråstad, K., Johannessen K. & Sirevåg T. (red.). (2002) *Med Clio til Kringsjø. Festskrift til riksarkivar John Herstad*. Oslo: Riksarkivaren. Skriftserie 13. NOVUS.
- Cameron, M. (1984) Towards an Archives of Film, MA Thesis UBC.
- Carstens S. og Jenssen L.C. (2018) Hva skjer med helsearkivene? s 345-350 i *Michael*, vol 15 (3).
- Cox, R.J., Yakel, E., Wallace D., Bastian, J.A. and Marshall, J. (2001) Archival Education in North American Library and Information Science Schools, i *The Library Quarterly: Information, Community, Policy*, Vol. 71, No. 2 (Apr. 2001).
- Cox, R.J., Langmead, A. & Mattern E. (eds.) (2014) *Archival Research and Education. Selected Papers from the 2014 AERI Conference*, Sacramento: Litwin Books.
- Cox, R.J. & Duff W. (1997) Warrant and the Definition of Electronic Records: Questions Arising from the Pittsburgh Project, *Archives and Museum Informatics* 11 no. 3-4 (1997).
- Davidson, S. (1994) The Registration of a Deed of Land in Ontario: A Study in Special Diplomats. MA Thesis, UBC.

- Derrida, J. (1995) *Mal d'archive: Une impression freudienne*, Paris Éditions Galilé.
- Derrida, J. (1996) *Archive fever. A freudian impression*, University of Chicago Press.
- Droguet, A. (2012) «Frankrike» 21-43 i Jörwall m.fl. (eds.).
- Duchain, M. (1992). The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe. *American Archivist*, 55(1), 14–25.
- Duranti, L. (1998). *Diplomatics. New uses for an old Science*. Lanham: Scarecrow.
- Duranti, L. & Franks, P.C. (eds.) (2015) *Encyclopedia of Archival Science* Rowman & Littlefield.
- Duranti, L. & Franks, P.C. (eds.) (2019) *Encyclopedia of Archival Writers, 1515-2015*, Rowman & Littlefield.
- Duranti, L. & Rogers, C. (eds.) (2019) *Trusting Records in the Cloud*, Facet Publishing.
- Eastwood, T. (2000) Archival Research: the University of British Columbia Experience, s. 243-257 i *The American Archivist* vol. 63 Fall/Winter.
- Eastwood, T. (2003) An Introduction to the Thesis and Thesis Research in the Master of Archival Studies Program at the University of British Columbias. 46-50 i *Archivaria* vol 55.
- Elster, J. (Ed.) (1998) *Deliberative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Eppard, P. (2015) Archival Ethics. 46-49 i Duranti & Franks 2019.
- Eso, E., & Keirstad, R.G. (1989). A Survey of Students of the Master of Archival Studies Programme at the University of British Columbia 1981-88. *Archivaria* 29, 104–127.
- Folkenborg, K. (2017) Forskerforbundets politikk for forskning innen ABM-feltet, 69-81 i *Norsk Arkivforum* 23. Arkivarforeningen, Oslo.

- Foscarini, F. & Oliver G. (2019) Gillian Oliver (1955-), s. 425-427 i Duranti & Franks 2019.
- Foucault, M. *Archeology of knowledge*, Tavistock, London 1972.
- Gafuik, Jo-Ann Munn. (2010). Access-to-Information Legislation: A Critical Analysis, s. 39-59 i Avery & Holmlund.
- Gausdal, R.L. (2001) *Mot en profesjon. Norsk Arkivråd 1961-2001*. Norsk Arkivråd, Oslo 2001.
- Goh, E. (2015). Organizational Culture. 253-256 i Duranti & Franks (eds.).
- Haugen, J.A. (2017) Trenger vi arkivkompetanse i den digitale verden? s. 51-66 i *Norsk Arkivforum* No. 23.
- Heen, H. & Salomon, R. (2013), Arbeidsforskningsinstituttet: Forskning om museer og arkiv. En evaluering av et forskningsprogram i regi av Kulturrådet.
- Hemmings, M. (1993) Access and Accessibility to Canadian Vital Event Records MA Thesis UBC.
- Heywood, H. (1990) Appraising Legal Value in Records MA Thesis UBC.
- Hofstede, G., Hofstede, G.J. & Minkov, M. (2020) *Cultures and Organizations: Software of the Mind, Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*, Third Ed.
- Hofstede, G. (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values. Behaviors. Institutions and Organizations Across Nations*, 2. ed. Thousand Oaks, SAGE.
- ISO30300:2011 / 2020 Information and documentation — Records management — Core concepts and vocabulary.
- Jenkinson, Hilary (1922) *A Manual of Archive Administration*, Oxford, Clarendon.
- Jenssen, L.C. & Carstens, S. (2020) Kampen om arkivarens sjel. Historieforskningen og arkivvitenskapen – fra partnerskap til kløft. s. 216-226 i *Historisk Tidsskrift* 3/20 vol. 99.

- Jenssen, L.C. (2017) Arkivforskning i Norge 2016. 83-110 i *Norsk Arkivforum* 23. Arkivarforeningen, Oslo.
- Jörwall, L. m.fl. (eds.) (2012) *Det globala minnet. Nedslag i den internationella arkivhistorien*.
- Ketelaar, E. (2000) Archivistics Research Saving the Profession, 322-340 i *The American Archivist*, Vol 63 (Fall / Winter 2000).
- Kjölstad, T. (2012) «Danmark» 163-186 i Jörwall m.fl. (eds.)
- Kolsrud, O. 1980 En norsk arkivarutdannelse 110-112 i Norsk arkivseminar 1976. Rapport. Arkivarforeningen Oslo 1980.
- Kulturdepartementet (2012) *Meld. St. 7 Melding til Stortinget. Arkiv*. (2012–2013) (Arkivmeldingen).
- Langeland, Ø. Virksomhetsarkitektur som inngang til tverrfaglig samarbeid om arkiv, s. 31-44 i *Norsk Arkivforum* no. 25 Arkivarforeningen 2019.
- Langmead, A. (2014) The History of Archival Education in America: What's Next? i Cox, Langmead & Mattern (eds.)
- Lemieux, V. & Hofman, D. (2019) Education. 245-266 I Duranti & Rogers (eds.).
- Marthinsen, J.H. (2012) *Arkivteori – en innføring*. Oslo: Riksarkivaren Skriftserien 36. 2012.
- Marthinsen, J.H. (2002) Hvordan øke arkivautoriteten? Arkivutdanningen 1970-2000, s. 251-266 i Bråstad, Johannessen & Sirevåg.
- McAndrew, I. (2001) Susceptible of a very broad interpretation: Notions of accountability and free-flow-of-information in American views of the Freedom of Information Act 1929-1989. MA Thesis UBC, 2001.
- McClure, S. M. (1996) Government archivists' perceptions about their responsibilities to citizens and to government: «Simply a matter of Serving those around us?» Master's thesis UBC.
- Menon Economics (2018). Evaluering av Norsk Arkivstandard, Menon-Publikasjon 81/2018.

- Millar, L. (2019) Heather MacNeil (1957-), s. 366-370 i Duranti & Franks 2019.
- Moore, L.J. (2008) Restoring Order. The Ecole des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820-1870, Duluth Minnesota: Litwin Books.
- Moss, M. and Tough, A. (2006) Record Keeping in a Hybrid Environment, Chandos Publishing, Oxford.
- Nesmith, T. (2003) Learning to Think Archivaly: Thesis Research in the Archival Studies Program at the University of Manitoba, s. 103-107 i *Archivaria* vol 55.
- Norberg, E. (2012) Tyskland, s. 63-80 i Jörwall m.fl. (eds.)
- NOU 1999:27 «Ytringsfrihed bør finde sted.» Forslag til ny Grunnlov § 100.
- NOU 2003: 30 *Ny offentlighetslov*.
- NOU 2019:9 *Fra kalveskinn til datasjø. Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver*.
- NTNU (2017) Kunnskap for en bedre verden. Strategi 2018-2025. Vedtatt av NTNUs styre 6.12.2017.
- Oliver, G. (2004) Investigating Information Culture: A Comparative Case Study Research Design and Methods. *Archival Science* 4, no. 3: 287-314.
- Oliver G. & Foscari F. (2014) Records Management and Information Culture: Tackling the People Problem. London, Facet Publishing.
- Oxford Research AS (2015) *Evaluering av offentleglova*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/innsyn-i-forvaltningen/id2469874/>.
- Parkinson, J. (1993) Accountability in archival science. MA Thesis UBC.
- Posner, E. (1940) Some Aspects of Archival Development since the French Revolution, s. 161-170 i *American Archivist* 3 (July 1940).
- Posner, E. (1941) European Experiences in Training Archivists. *American Archivist* 4. No. 1: 26-37.

- Riksrevisjonen (2010) Riksrevisjonens undersøkelse av arbeidet med å sikre og tilgjengeliggjøre arkivene i kommunal sektor. Dokument 3:13 (2009–2010) avgitt til Stortinget 8.9.2010.
- Riksrevisjonen (2016) Riksrevisjonens undersøkelse av digitalisering av kommunale tjenester Dokument 3:6 (2015-2016), avgitt til Stortinget 12.1.2016.
- Riksrevisjonen (2017a) Riksrevisjonens undersøkelse av arkivering og åpenhet i statlig forvaltning. Dokument 3:10 (2016–2017) avgitt til Stortinget 30.5.2017.
- Sirevåg, T. (1976) Noen kommentarer til undervisningsopplegget ved registratorkursene 1973-75 og 1974-76. 61-70 i *Norsk Arkivseminar 1976. Rapport, Norsk Arkivforum 1 1980*.
- Shepherd, E. (2009) *Archives and Archivists in 20th Century England*, Ashgate: Farnham Surrey.
- Sjöberg, D. (2012) «Storbritannien» 81-108 i Jörwall m.fl. (eds.).
- Smedberg, S. (2012) «Sverige» s. 231-260 i Jörwall m.fl. (eds.).
- Svendsen, Å. (2017) *Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet 1817-2017*, Forlaget Press.
- Tamblé, D. (1984) The Teaching of Archival Science in Italy and the Role of the Schools of the State Archives, 247-248 i *Archivaria* 19.
- Thomassen, T. (2015). Archival Science, s. 84-86 i Duranti og Franks (eds.).
- Tough, A. (2006) «Records and the transition to the digital» i Moss and Tough.
- Upward, F (2015) Records Continuum, s. 334-336 i Duranti & Franks (eds.).
- Yeo, G. (2010) 'Nothing is the same as something else': significant properties and notions of identity and originality, *Archival Science* 10: 85–116.
- Yoos, H. (1997) The Impact of Sweden's access laws on archives. MA thesis UBC.

Herbjørn Andresen

BØR JOURNALFØRINGSPLIKTEN AVVIKLES?

Sammendrag

Arkivlovutvalget fremsatte i NOU 2019:9 en påstand om at dagens journalføringspraksis har bidratt til dårligere arkiver, og at den har utspilt sin rolle. Argumentene som begrunner dette synet finnes på litt ulike steder i utredningen, den grundigste gjennomgangen er knyttet til behovene for oversikter som kan egne seg som hjelpemiddel til å ivareta allmennhetens innsynsrett, i utredningens kapittel 16. Argumentene for å kunne hevde at arkivene blir dårligere finner man hovedsakelig i utredningens kapittel 14, om plikter til å skape og bevare dokumentasjon. Disse argumentene har mye for seg, men trekker i liten grad inn organisasjonsteoretiske og arkivteoretiske begreper som kan bidra til en mer samlet fremstilling av journalføringspraksisens virkninger. Denne artikkelen tar utgangspunkt i arkivlovutvalgets argumenter, og drøfter dem opp mot et litt bredere faglig bakteppe.

Journalføring innebærer mer enn å danne arkiver i tråd med proveniensprinsippet og sørge for at det er mulig å produsere en postjournal. Det er også en norm for hvordan virksomhetens aktiviteter struktureres som formaliserte saker.

Saksbehandling og saksavgrensninger er og forblir reelle fenomener i forvaltningens virksomhet. Det er likevel gode grunner til å spørre både om saksbehandlingen er tjent med journalføringsprinsippet som norm for saksorganisering, og om journalføring er det som best ivaretar behovene for fangst, strukturering, sikring og gjenfinning av dokumentasjon. De svarene som det argumenteres for i denne artikkelen er, i all hovedsak, uttrykk for enighet med arkivlovutvalget i at dagens journalføringspraksis har utspilt sin rolle.

Innledning

Bakgrunnen for overskriftens spørsmål er arkivlovutvalgets syn på dagens journalføringspraksis, og utvalgets følgeslutning om at journalføringsplikten ikke bør videreføres i ny arkivlov. Den skarpeste formuleringen av dette synet finner man i utredningens sammendrag, NOU 2019: 9 s. 33:

Dagens journalføringspraksis har bidratt til dårligere arkiver, og journalføringen har etter utvalgets syn utspilt sin rolle som instrument for å sikre pålitelig og ekte dokumentasjon. Digital kommunikasjon og digitale arbeidsprosesser åpner for at åpenhet og etterprøvbarhet kan ivaretas med andre og mindre arbeidskrevende metoder. Utvalget foreslår at bestemmelsene om journalføring inntil videre heller hjemles i offentleglova.

NOU-en fremfører også en god del sterke argumenter for enten å endre eller å avvikle journalføringsplikten. Det kan likevel virke noe uavklart hvor radikale arkivlovutvalgets medlemmer egentlig har ment å være med dette forslaget. Denne artikkelen undersøker noen alternative tolkninger av dette litt nærmere.

Journalføringsplikten i dagens lovgivning

Arkivlovens grunnlag for en journalføringsplikt i offentlig forvaltning ligger i arkivansvaret, § 6, en plikt til å ha arkiver som er ordnet og innrettet slik at dokumentene sikres som informasjonskilder. Journalføring er en av flere mulige måter å ordne og innrette arkiver på. I tillegg har Riksarkivaren etter § 7 myndighet til å kreve å få forelagt journalsystemer for godkjenning, og § 12 gir Kongen hjemmel til å gi forskrifter om blant annet journalsystemer. De bestemmelsene som gir kjøtt på beinet til hva journalføringsplikten innebærer, finner man først og fremst i arkivforskriften §§ 9 til 12.

Det er verdt å nevne at offentlige virksomheters plikt til å føre journal også er slått fast i offentlighetsloven § 10 første ledd. Denne bestemmelsen i offentlighetsloven henviser til reglene i arkivloven og arkivforskriften. Det fremgår av forarbeid til offentlighetsloven, Ot.prp. nr. 102 (2004–2005) s. 127, at hensikten med å hjemle journalføringsplikten i offentlighetsloven er å sikre at den vil gjelde også for de virksomhetene som skulle omfattes av den nye offentlighetsloven, men som ikke er omfattet av arkivforskriftens øvrige bestemmelser. For resonnementene i denne artikkelen kan man dermed sette offentlighetslovens bestemmelse om plikt til å føre journal i en parentes, den har lite å si for forståelsen av hva journalføring innebærer, men det er verdt å være oppmerksom på at man ikke vil kunne avvikle journalføringsplikten uten også å endre offentlighetsloven.

Hovedbestemmelsen om journalføringsplikt finner man i arkivforskriften § 9. De tre første setningene i paragrafen er temmelig kompakte, og gir en svært sterk normering av hvordan offentlige organers dokumentasjon skal ordnes og innrettes. Første setning lyder «[e]t offentlig organ skal ha ein eller fleire journalar for registrering av dokument i dei sakene organet opprettar». Hvorvidt man har en eller

flere journaler har ingen vesentlig betydning for hva journalføringsplikten innebærer. Neste setningsledd har større betydning, journalen skal ivareta registrering av dokumenter i de sakene organet oppretter. Det innebærer for det første at et organisatorisk proveniensprinsipp legges til grunn, og at dokumentene skal forbindes med *saker*. Om det kanskje kunne virke som om denne bestemmelsen i § 9 gir et visst slingsringsmonn, blir dette strammet inn i § 12. Bestemmelsene i § 12 dreier seg om å utarbeide rutiner for å sikre egenskaper ved dokumentene, noe som prinsipielt sett ikke er knyttet til journalføringsplikten, men i § 12 første ledd siste punktum slås det fast at «[r]utinane skal òg sikre at nye saksdokument blir registrert på ei eksisterande eller ny sak».

Den neste setningen i arkivforskriften lyder «[i] journalen skal ein registrere alle inngående og utgåande dokument som etter offentleglova § 4 må reknast som saksdokument for organet, dersom dei er eller blir saksbehandla og har verdi som dokumentasjon». Det er første del av setningen som er vesentlig her, plikten omfatter inngående og utgående dokumenter, altså korrespondanse, i tillegg til å være avgrenset til det som er saksdokumenter etter offentlighetsloven. Noe det er særlig viktig å være oppmerksom på, i denne sammenhengen, er at avgrensningen av journalføringsplikten til å gjelde korrespondanse innebærer at det kan finnes mange saksdokumenter etter offentlighetsloven som det ikke er plikt til å journalføre. Et eksempel er kalenderoppføringer, som ifølge Sivilombudsmannens uttalelse SOM-2017-3029 er saksdokumenter. Det er ingen plikt etter arkivforskriften til å journalføre kalenderoppføringene, med mindre de også er korrespondanse, men de er likevel omfattet av allmennhetens innsynsrett etter offentlighetsloven. Et forhold som kan være litt vanskelig å få øye på, men som har blitt tydeliggjort blant annet gjennom nevnte uttalelse fra Sivilombudsmannen, er at begrepet

«saksdokument» i offentlighetsloven ikke innbefatter noe saksbegrep overhodet. Offentlighetslovens legaldefinisjon viser til visse egenskaper ved et dokument, som innebærer at det er et saksdokument for organet. Tilhørighet til en sak som organet har opprettet er ikke blant disse egenskapene.

Ellers er journalkriteriene, særlig hvilken terskel man skal legge til grunn for å si at et dokument er saksbehandlet, forholdsvis grundig drøftet blant annet i uttalelser fra Sivilombudsmannen, og i faglitteratur. Terskelen ligger relativt lavt, men kriteriene er forholdsvis vage og kan være vanskelige å anvende (Nesland, 2014). Et eksempel på en uttalelse fra Sivilombudsmannen om terskelen for saksbehandling, SOM-2018-4884, dreier seg om grensen mellom veiledning og saksbehandling. En kommune ble der kritisert for ikke å ha journalført e-postmeldinger som etter kommunens syn bare var veiledning om prosessen, men som etter Sivilombudsmannens syn var så spesifikke at de hadde passert terskelen for saksbehandling etter arkivforskriftens journalføringskriterier.

Den tredje setningen i arkivforskriften § 9 sier at det er frivillig å journalføre organinterne dokumenter, med visse nærmere angitte unntak for interne dokumenter som likevel alltid skal journalføres. Interne dokumenter er omfattet av arkivplikten i arkivloven § 6, og må også omfattes av de rutinene for å sikre dokumentenes autenticitet og kvalitet som det stilles krav til i arkivforskriften § 12. Adgangen til å unnta organinterne dokumenter dreier seg bare om at det ikke nødvendigvis er plikt til å registrere dem i journalen.

Arkivforskriften § 10 stiller en del krav til innholdet i journalen. Et vesentligkrav er at det skal være mulig å identifisere dokumentet. Denne paragrafen stiller også krav til å kunne fremstille journalopplysninger

uten å røpe opplysninger som er underlagt taushetsplikt, knyttet til den indirekte begrepsdefinisjonen «den offentlege journalen». De opplysningene det stilles krav til impliserer også en arkivstruktur. De ulike opplysningstypene viser både til et ekspedisjons- eller journalpostnivå i journalen, et dokumentnivå, og et saksnivå.

Det stilles også krav, i arkivforskriften § 11, til systemer som brukes ved elektronisk journalføring og arkivering av dokumenter som er journalføringspliktige etter arkivforskriften § 9. Det skal brukes systemer som følger Noarkstandarden, eller alternativt holde seg innenfor beslutninger Riksarkivaren treffer om unntak fra disse kravene. Systemene skal være godkjent av Riksarkivaren før de tas i bruk. Noark er en standard som man kan si operasjonaliserer og detaljerer struktur- og innholdskravene i § 10, samt vesentlige deler av de kravene til rutiner som stilles i § 12, i den utstrekning rutinene omfatter dokumenter som skal journalføres.

Arkivteoretisk tolkning av journalføringspraksiser, registraturprinsippet

Hvis man skal finne igjen et dokument, må det finnes en form for informasjon om hva man skal se etter. Når man har et visst volum av dokumenter, vil det være behov for å formalisere informasjon som kan egne seg for gjenfinning. Hvis journalføring bare forstås som dette, en hvilken som helst systematisering av informasjon som man kan bruke til å finne igjen dokumenter, ville spørsmål knyttet til behovene for å journalføre være temmelig trivielle. De reglene vi har om journalføring i offentlige virksomheter er imidlertid noe mer enn et pålegg om å sørge for informasjon som egner seg for gjenfinning. De er også normer for innordningen av dokumentasjonen i «saker».

Journalføring innebærer at det dannes registre, der bevegelser, forløp og sammenhenger dokumentasjonen inngår i blir til en selvstendig eksisterende representasjon av disse forløpene.

Det er skrevet en hel del arkivteoretisk litteratur om ulike praksiser for danning av arkiver. Et begrepspar som brukes en del i slike sammenhenger er *registratur* og *non-registratur*. Disse to begrepene kan forstås som grunnleggende forskjellige systematikker for organisering av den dokumentasjonen virksomheten skaper, noe som er inngående drøftet i en artikkel av Michel Duchein (1992). Duchein viser i en del av sin artikkel til en litt eldre artikkel, av Robert-Henri Bautier (1968), for å understreke den relativt sterke kulturforskjellen mellom registratur og non-registratur. Bautiers artikkel er interessant nettopp fordi den er så gammel at disse tolkningene av forskjellene mellom registratur og non-registratur ikke på noen måte kan tilskrives synspunkter på elektronisk dokumentasjon som premiss for hvordan materialet ble innordnet i strukturer. Han betraktet Europa som delt i to soner. De landene som baserte arkivdanningen på et registraturprinsipp, hadde etablert «une structure que les archivistes des autres pays peuvant difficilement comprendre» (Bautier 1968 s. 146), altså en struktur som arkivarer i andre deler av Europa vanskelig kunne forstå. Problemene med å forstå strukturen – og med å forstå hverandre – går begge veier.

Litteraturen om registraturprinsippet kan være litt vanskelig å få tak på, fordi den i stor grad redegjør for konkrete trekk ved praksisene, slik som klassifikasjonskoder, saksomslag, dagbøker og kopibøker i ulike former og varianter. En som har levert grundige og mer prinsipielle analyser av registraturprinsippet i ulike varianter av det, og hvilke hensyn det ivaretar, er Thea Miller, først i en masteravhandling (1997), og senere i en artikkel i *Archival Science* (2003). Registratur dreier seg ifølge Miller hovedsakelig om innordning i og kontroll med

saker, i betydningen anliggender («matters») for virksomheten. Hvis noe blir identifisert som et nytt anliggende, «fødes» saken ved at det opprettes en mappe, som gis en tittel, og innordnes i en «aktenplan». En aktenplan er en abstrakt og grovmasket inndeling i saksområder, et klassifikasjonsskjema for innordning og oppstilling. Saker ferdigbehandles, og avsluttes.

Denne betraktningen hos Miller, knyttet til den prøyssiske varianten av registraturprinsippet, kan sies å være ganske dekkende for store deler av offentlig saksbehandling ved bruk av elektroniske journal- og arkivsystemer i norsk praksis.

Throughout all of this activity, the key assumption -- and indeed, prerequisite -- was that there was only one type of file making method which came into consideration: this was the organization of all documents into files according to the business matter from which they originated. (Miller 1997, s. 20).

I den senere artikkelen fra Miller vektlegger hun enda tydeligere at det saksbegrepet registraturprinsippet gir opphav til, er en representasjon av virksomhetens aktiviteter.

[The resulting files] were nothing less than the extant traces of the handling of each individual business matter (large or small). Thus this «action file» (Sachakte) was never viewed as a mere collection of documents, but rather as a faithful representation of the actual business matter. (Miller 2003, s. 47).

Registraturprinsippet kan sies å innebære en kontrollideologi, der registrene gir et samlet bilde av virksomhetens oppgaver og kontrollen med disse oppgavene. Arkivlovutvalgets forslag dreier seg ikke om

å desentralisere eller avvikle virksomhetens kontroll, den får i lovutkastet en annen innretning, gjennom dokumentasjonsplikter og plikt til å ajourholde et syklisk internkontrollsystem for dokumentasjon, en dokumentasjonsstrategi. Det finnes også eksempler tidligere i historien på forsøk på å endre kontrollideologi, gjennom å avvikle registraturprinsippet. Ketelaar skriver i en artikkel om et tysk reformforsøk fra 1920-tallet, *the Büroreform*, at man ville oppnå bedre kontroll gjennom større individualisering av ansvar og oppgaveløsning. «The individual civil servant reigning over his own discrete domain, was liberated from the straight jacket of the *Registratur* (registry system). *Registratur*-free work was one of the central tenets of the *Büroreform*.» (Ketelaar 2006, s. 78).

The Büroreform ble det ikke så mye ut av, men sammenhengene dette målet om å endre kontrollideologi sto i er likevel vesentlige. I store infrastrukturbygninger fra sent 1800-tall og fremover, særlig jernbane og telefonselskaper, endret også kommunikasjonsmønstrene og kommunikasjonsbehovene seg. Mye av det som sjangermessig var en form for intern kommunikasjon oppover, nedover og horisontalt, måtte kunne gjøres gjeldende mellom ulike samhandlende offentlige og private virksomheter. Informasjonsflyt ble blant annet formalisert ved felles overføringsdokumenter, skjemaer og kvitteringsmåter med mer, og ikke nødvendigvis i form av korrespondanse mellom parter. Dette var endringer som større private industrikonsern var i stand til å gjennomføre bedre og mer lettbent enn de offentlige aktørene (Yates 1993; Ketelaar 2006).

Registraturprinsippet – i den varianten Miller beskriver, og som norsk journalføringspraksis kan sies å ligge nært opp til – har som sin sterke side at den gir en representasjon av et forløp, som kan være egnet til å kontrollere og følge opp virksomhetens aktiviteter. Saksstrukturen gir

informasjon om hvilke andre dokumenter som kan være relevante for saksforholdet, og gjør det enkelt å etterspørre restanser, saker som har stoppet opp, brev som burde ha vært besvart, og så videre.

De strukturelle særtrekkene, som kan være noe av grunnen til at registraturprinsippet virker fremmedartet der det ikke allerede er etablert, henger dels sammen med hva saker er og hvordan de oppstår, og dels sammen med den høyst elastiske kronologien man kan få ved at noen saker avsluttes raskt og andre går over lang tid. Kronologien trenger man neppe bekymre seg for i elektroniske systemer, det er som regel svært enkelt å presentere samme materiale i ulike rekkefølger og sammenhenger. Hva saker egentlig er, hvordan de oppstår, hvordan de avsluttes – og kanskje i vel så stor grad premisset om at de nødvendigvis skal kunne avsluttes – er det derimot grunn til å analysere noe nærmere opp mot arkivlovutvalgets syn, at journalføringsplikten har utspilt sin rolle.

Arkivlovutvalgets argumentasjon

Argumentene for å videreføre en journalføringsplikt går i hovedtrekk ut på en viss anerkjennelse av at journalenes vesentligste funksjon og begrunnelse i dag er at den tilrettelegger for offentlig innsyn. Det som faktisk blir journalført vil også bli publisert i offentlig journal, som er et verktøy for å orientere seg om utviklingen i sakene og be om innsyn i dokumentene. Sett bort fra visse forskriftsbestemte unntak vil også forvaltningen ha en plikt til å tilgjengeliggjøre journalen på Internett. Forholdet til offentlighetsloven er omfattende drøftet i NOU-ens kapittel 16.

Det er en del svakheter og huller i hva som faktisk blir journalført, og i en del tilfeller også store etterslep i registreringen som fører til at

det kan ta lang tid å finne frem til de dokumentene man er interessert i. Arkivlovutvalget har god støtte for beskrivelsen av slike mangler, blant annet ved å vise til Riksrevisjonens undersøkelser. Brudd på plikter til å journalføre e-post er et problem som anses omfattende, og har vært kjent lenge. Kriteriene for journalføring, i arkivforskriften § 9, forutsetter skjønn, og kan være ressurskrevende å etterleve. Kriteriene kan være vanskelige å praktisere konsekvent, og på en måte som er i tråd med virksomhetens saksforståelse, samtidig som terskelen for hva som skal journalføres ikke bør legges for høyt til at allmennheten kan orientere seg og be om innsyn.

De prinsipielle sidene ved sammenhengene mellom arkivloven og offentlighetsloven blir arkivlovutvalgets viktigste argument mot å opprettholde journalføringsplikten av hensyn til offentlig innsyn. I en avsnittsoverskrift (NOU 2019: 9, s. 179, avsnitt 16.4.2) stilles spørsmålet «Slutten på et ulykkelig ekteskap?», utvalget mener det vil styrke måloppnåelsen for begge lover om de fungerer mer uavhengig av hverandre. I stedet for dagens praksis, som i realiteten fører til at virksomhetene må innrette arbeidet slik at offentlighetsloven blir styrende for hva som dokumenteres, bør arkivlovgivningen på egne premisser styre innholdet i virksomhetenes dokumentasjon, mens offentlighetsloven bare bør sikre retten til å få kunnskap om denne dokumentasjonen tilgjengeliggjort. Det vil forutsette både endringer i lovgivningen og i de tekniske løsningene, men dette vurderer arkivlovutvalget ikke som uoverkommelige hindringer.

Den ene side ved arkivlovutvalgets argumentasjon dreier seg altså om forholdet til offentlighetsloven. De behovene allmennheten har for journaler som et hjelpemiddel for å finne frem til hvilke saksdokumenter man vil søke innsyn i, bør etter utvalgets syn kunne ivaretas på andre måter, slik at offentlighetsloven ikke blir styrende for

virksomhetens dokumentasjon. Denne siden ved ønsket om å avvike journalføringsplikten drøfter utvalget på en gjennomarbeidet måte, og med en tydelig konklusjon.

En annen side ved arkivlovutvalgets argumentasjon går mer i retning av et generelt angrep på journalføringsplikten, eller registraturprinsippet, der saksstrukturen ses som «a faithful representation of the actual business matter» for å låne Millers formulering. Det er mange trekk ved virksomhetens prosesser, og ved behovene for å dokumentere disse prosessene, som ikke blir godt ivaretatt gjennom denne måten å organisere saksbehandlingen på. Denne siden ved arkivlovutvalgets argumentasjon er imidlertid noe mer fragmentarisk og skissemessig fremstilt i utredningen, og med mindre entydige konklusjoner, enn drøftingen av journalføringspliktens forhold til offentlighetsloven.

Forbindelsene mellom prosessene og dokumentasjonen endrer seg ved automatisering, selvbetjening og samhandling av ulike slag. En innordning av dokumentasjonen i saker, som opprettes med journalføringsplikten som modell, er i mange tilfeller mindre egnet enn de var i en mer korrespondansedrevet forvaltning. Ellers er det noen litt mer elaborerte innslag av argumenter for at journalføringsplikten bør avvikes i kapittel 14, hovedsakelig under avsnittsoverskriften «Situasjonsforståelse» (NOU 2019: 9, s. 153–159, avsnitt 14.3).

Hovedlinjen i argumentasjonen for å avvike den saksmodellen som ligger i pålegget om å registrere inn- og utgående korrespondanse, forbundet med en sak som initieres av en henvendelse, er at dette ikke lenger speiler behovet for å dokumentere en ny digital virkelighet av hendelser, forut-eksisterende informasjon, nye kommunikasjonsformer og samhandling mellom virksomheter. Belegg for disse argumentene hentes dels fra betraktninger om faktiske endringer i hvordan

forvaltningen jobber, og dels fra kjente trekk ved den teknologiske utviklingen.

En annen, og vel så viktig, kilde til argumenter for disse endringene er forvaltningspolitiske målsetninger, slik de blant annet er uttrykt i Stortingsmeldingen *Digital agenda for Norge* (Meld. St. 27 (2015–2016)). Disse målsetningene omfatter blant annet utstrakt gjenbruk av opplysninger, samhandling mellom virksomheter både i og utenfor forvaltningen, mer mangfoldig saksinitiering der borgernes behov kan være kjent og vurdert på andre måter enn ved å motta søknader, og så videre. Konsekvensene av en slik utvikling vil kunne bli at ulike forløp, der det oppstår behov for å dokumentere noe, ikke nødvendigvis lar seg innordne i entydig identifiserbare saker, og at det heller ikke nødvendigvis er noe enkeltstående, eksisterende dokument som fører til at saker opprettes. Det vil også kunne være uklare og kompliserte sammenhenger mellom saker som avsluttes, og ulike forløp som ikke har noen naturlig start eller slutt.

I arkivlovutvalgets argumentasjon er disse endringene, som påvirker hele forståelsen av saksbehandlingen, saks- og dokumentbegrepene, fremstilt fremoverskuende. Dette er endringer som journalføringspraksisen vil få stadig større problemer med å gi gode svar på. Samtidig som argumentene peker fremover, må man også lese dem i lys av oppsummeringen i NOU-ens sammendrag, arkivlovutvalgets vurdering av at dagens journalføringspraksis har utspilt sin rolle og bidratt til dårligere arkiver.

Arkivlovutvalgets argumentasjon for å avvike journalføringsplikten har etter mitt syn to litt svake punkter. Det ene er lite tydeliggjorte sammenhenger mellom de fremoverskuende grunnene til at journalføringsplikten er uhensiktsmessig, og de allerede eksisterende

problemene den skaper for dokumentasjonspraksisen. Det andre er forholdet mellom journalføringsplikten og forvaltningslovens saksbegrep. Utredningen nevner så vidt at arkivloven samspiller med forvaltningsloven og offentlighetsloven i den grunnprosessen som dagens journalføringsplikt bygger på (NOU 2019: 9, s. 153). Offentlighetslovens funksjon som premissgiver er grundig drøftet senere i utredningen (kapittel 16), men det mangler en nærmere vurdering av om forvaltningsloven forutsetter den formen for saksavgrensning som journalføringsplikten fører med seg.

Forutsetter forvaltningsloven et saksbegrep basert på registraturprinsippet?

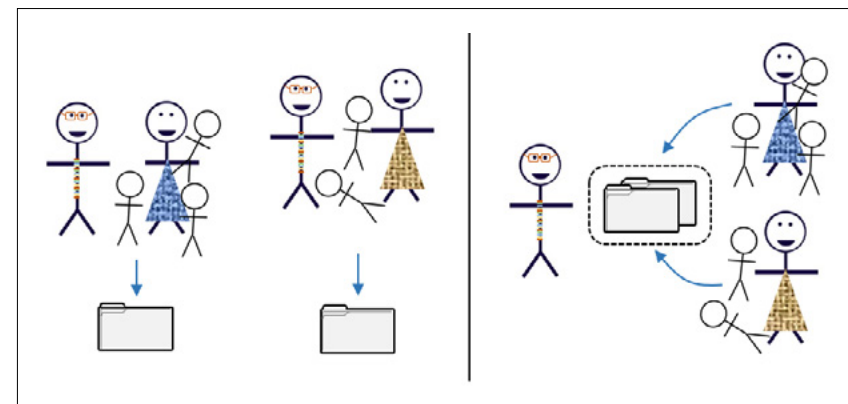
Forvaltningsloven har ingen legaldefinisjon av begrepet «sak», men det er et begrep som brukes gjennomgående i loven. Et særlig viktig begrep som er forbundet med saksbegrepet i forvaltningsloven er begrepet part. En part er definert i loven, som «person som en avgjørelse retter seg mot eller som saken ellers direkte gjelder» (forvaltningsloven § 2 første ledd bokstav e). Forvaltningsloven er delt inn i kapitler. Kapittel II og III gjelder alt forvaltningen driver med. Her finner man blant annet habilitetsregler, veiledningsplikt, taushetsplikt og retten til å kommunisere elektronisk med og i forvaltningen. Kapittel IV til VI gjelder saker om enkeltvedtak, og sikrer visse rettigheter for den som er part i saker som gjelder enkeltvedtak. Det omfatter blant annet retten til partsinnsyn, begrunnelsesplikt og klagerettigheter.

Forvaltningslovens saksbegrep må kunne brukes slik at det er mulig å avgjøre om en person har partsrettigheter eller ikke, og om det treffes enkeltvedtak som utløser en begrunnelsesplikt. I dagens

forvaltningspraksis vil det svært ofte, men ikke alltid, innebære at det som journalføres som samme sak også er samme sak etter forvaltningslovens saksbegrep.

Man finner visse unntak og gråsoner i rettspraksis. I en dom i Høyesterett, Rt. 1997 s. 343, var spørsmålet om en sak knyttet til bruksformål for en eiendom var samme sak eller ikke. Høyesterett landet på at det var de reelle forholdene i saken, faktum og de rettslige problemstillingene, og ikke de formelle forholdene som avgjorde om dette var samme sak. Førstvoterende i Høyesterettssaken skrev at «[f]orskjellene er så markante at jeg er tilbøyelig til å mene at fylkesmannen her ikke har handlet innenfor 'saken'».

Et annet eksempel på reelle saksavgrensninger som ikke er i tråd med den formelle saken, finner man i bestemmelsen om samlet forholdsmessig fastsetting av barnebidrag i barneloven § 75 annet ledd. Hvis en bidragspliktig har barn med flere, og den samlede økonomiske

Figur 1. Samlet forholdsmessig fastsetting av barnebidrag. Journaliseringen av saker til venstre, partsrettigheter og forvaltningslovens saksbegrep til høyre.

bidragsevnen er mindre enn summen av bidragspliktene, kan det treffes et samlet vedtak som har betydning for størrelsen på bidraget til alle bidragsmottakerne. En slik samlet fastsetting er samme sak og samme enkeltvedtak etter forvaltningslovens reelle partsbegrep, de ulike bidragsmottakerne kan alle ha partsrettigheter i denne fastsettelsen. Journalføringen og den arkivmessige inndelingen er likevel knyttet til det samme formelle saksbegrepet som øvrige bidragssaker, én sak for hvert barnekull og deres to foreldre.

Disse eksemplene på forvaltningslovens reelle saksbegrep tilsier at journalføringsplikten innretning etter arkivforskriften ikke er styrende for forvaltningslovens saksavgrensning. Man får ikke rettigheter i en forvaltningssak i kraft av den pragmatiske inndelingen av saker forvaltningsorganet velger i sin journalføring, man får disse rettighetene i kraft av forvaltningslovens kriterier og bestemmelser. I en viss forstand kan man si at saksbegrepet i forvaltningsloven er tautologisk, man har rettigheter i en sak i kraft av å være part i saken, og det er disse rettighetene som gjør en til part.

Selv om journalføring ikke styrer hva som er saker etter forvaltningsloven, kan det tenkes at forvaltningslovens regler i praksis medfører noen grenser for hvor utflytende et saksbegrep kan bli før det blir uholdbart. Partsrettighetene må kunne oppfylles, det vil for eksempel være lite holdbart om innsynsrettigheter ble avskåret fordi dokumentasjon som er relevant for deg som part i en sak befinner seg i andre informasjonsstrømmer enn i en enkelt identifiserbar prosess som fører frem til et vedtaksbrev. På den annen side er det lite grunn til å insistere på at alt som er forbundet med det samme enkeltvedtaket må være knyttet til en formell sak av det slaget journalføringsplikten skaper, så lenge forvaltningsorganet sørger for å ivareta de rettigheter man har som part i den reelle saken.

Nåtidige problemer knyttet til journalføringsplikten

Journalføringsplikten og registraturprinsippet skaper enkelte problemer som ikke bare er knyttet til en fremtidig teknologisk og forvaltningspolitisk utvikling, de fører også til problemer i dagens praksis. Flere av arkivlovutvalgets forslag er knyttet til slike problemer, men uten at de egentlig blir diskutert som problemer ved journalføringsplikten.

Journalene over ekstern korrespondanse er mangelfulle av flere grunner. En av disse er at journalføring av organinterne dokumenter er frivillig. Frivilligheten gjelder selv om disse dokumentene kan ha reell betydning for utfallet av en sak. Dokumentene forutsettes imidlertid likevel å arkiveres på saken. Det reelle innholdet i denne frivilligheten er dermed lite annet enn en svakt begrunnet adgang til å hemmeligholde eksistensen av et dokument. I visse tilfeller har man rett til innsyn i interne dokumenter, og selv om dokumenter kan unntas fra innsyn har forvaltningsorganet likevel en plikt, etter offentlighetsloven § 11, til å vurdere merinnsyn, altså om innsyn kan gis likevel. Problemet med organinterne unntak fra journalføringsplikten er en synlig og lett identifiserbar kilde til mangler i journalene.

Andre mangler dreier seg om at det finnes en god del dokumenter som kommer inn under offentlighetslovens definisjon av saksdokument, men som likevel faller utenfor journalføringsplikten. Innsynsretten er like fullt til stede uavhengig av om dokumentet er journalført eller ikke, men offentlighetsloven mangler virkemidler for å stille krav til synliggjøring av hvilke saksdokumenter som eksisterer utenfor den offentlige journalen. Dette er et av de problemene som arkivlovutvalget vil løse ved å avvikle den tette forbindelsen mellom arkivloven og

offentlighetsloven, slik at offentlighetsloven selv må sørge for å stille sine krav til hvordan virksomhetenes dokumentasjon skal presenteres.

Et problem som også gir mangelfull dokumentasjon som resultat, er journalføringsplikten forutsetning om sakstilknytning. Mange dokumenter kan mangle sakstilknytning, eller sakstilknytningen kan være asynkron til forløpene i relevante saker, eller sakstilknytningen er ikke entydig. Den mest omfattende drøftingen av dette som et nåtidig problem i arkivlovutvalgets utredning gjelder fangst av virksomhetens kommunikasjon, i hovedsak e-post. Journalføringskriteriene tilsier at dette er en vurdering saksbehandler skal gjøre, av om en e-post hører til i en journalført sak, og i så fall hvilken. Manglene er enorme, og det er de antakelig av gode grunner. Kommunikasjon blir ikke saksdokumenter av seg selv. Hvis man ikke på forhånd har fastsatt hvilken sak noe skal høre til, og har klare forventninger om hva dokumentet skal inneholde, vil man bare unntaksvis se kommunikasjonen som et saksdokument i en entydig og identifiserbar sak.

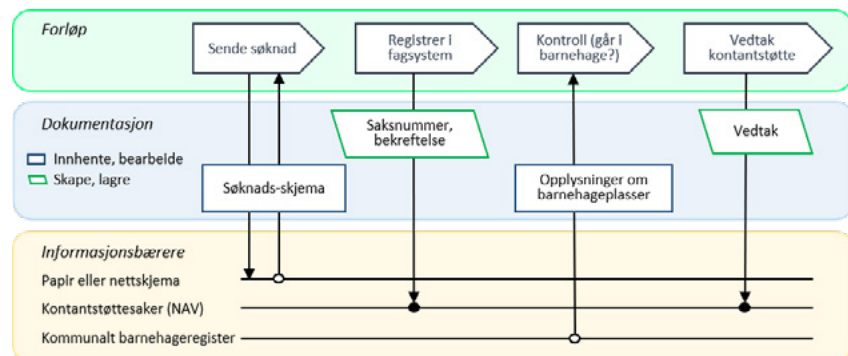
Løsningen som arkivlovutvalget foreslår er interessant, fordi den i seg selv innebærer et brudd med forutsetningen om at dokumentasjonen i et forvaltningsorgan skal struktureres i henhold til journalførte saker. Lovutkastets § 8 foreslår en plikt, for virksomheter, til å dokumentere sin kommunikasjon. Plikten omfatter virksomhetsrelatert kommunikasjon til og fra personer i ledende stilling. Det er ikke her formulert eller forutsatt noe krav til at denne dokumenterte kommunikasjonen må knyttes til saker, eller opprette nye saker, i tråd med de kriteriene som i dag er nedfelt i arkivforskriften § 9.

Et annet av problemene arkivlovutvalget beskriver, som innebærer at journalføringsplikten kan være lite hensiktsmessig, er bruken av forut-eksisterende informasjon i saksbehandlingen. Det er ikke bare et

problem for nye typer forvaltningsprosesser, det er i høy grad noe som preger dagens forvaltningspraksis. Informasjon som brukes i saksbehandlingen oppstår ofte i andre prosesser, asynkront til den formelle og journalførte saken som er under behandling.

Et eksempel, blant svært mange, er søknad om kontantstøtte, med regler i kontantstøtteleven § 14 om hvordan man søker. Sakene behandles av NAV. Et av de viktigste kriteriene for kontantstøtte er at barnet ikke går i barnehage. Informasjonen som brukes for å kontrollere dette, er et register som hver kommune er pliktig til å holde a jour etter barnehageloven § 8. Det følger av kontantstøtteleven § 19 at overføringer fra kommunale registre skal skje hver måned. Dokumentasjonen som fremgår av journalføringen, peker på et oppslag i NAVs egne registre. Den reelle kilden er bostedskommunens registreringer. Påliteligheten ligger i kvaliteten på kommunens registreringer, og i overføringsrutinene. De metadataene som sikrer autentisitet og pålitelighet befinner seg ikke i den journalførte saken. De finnes i en uavhengig ekstern registreringsprosess, og i en importrutine, som for fremtidige brukere av arkivet kommer til å være usynlig. I den grad man i det hele tatt finner slik dokumentasjon, vil den i praksis være umulig å bruke som belegg for at informasjon om barnehageplass i den enkelte kontantstøttesak er autentisk.

Et siste problemområde i arkivlovutvalgets argumentasjon som det er grunn til å nevne, og som også i høy grad er et nåtidig problem, er at virksomhetsgrenser ikke alltid er en hensiktsmessig ramme for saksforløp og dokumentasjonsprosesser. Det utgangspunktet som følger av arkivforskriften § 9, plikten til å registrere inngående og utgående korrespondanse, strukturerer journalene og arkivene etter et prinsipp om organisatorisk proveniens. Saksbehandling som reelt sett er en prosess som går på tvers av virksomheter, vil etter dette prinsippet

Figur 2. Kontantstøtte, forholdet mellom saksbehandlingsforløp og informasjonskilder.

danne arkiv med saksdokumenter i hver av de deltakende virksomhetene. Samhandlingen består av reelle eller fingerte ekspedisjoner mellom deltakerne. Hver av virksomhetene ser saken fra sitt utviklingspunkt. Det som én part kan oppfatte som en og samme sak, vil for en annen kunne fremstå som fragmentert fordi journalføringspraksisen i større grad bidrar til å synliggjøre virksomhetsgrensene enn til å vise stafettspinnen i saksforløpet.

Det finnes eksempler på samhandling i forvaltningen som ikke følger utgangspunktet i arkivforskriften § 9. Dels kan det gjelde systemer som definerer seg som rene samhandlingsløsninger eller postkasser, som ikke bidrar noe til informasjonen. Det gjelder for eksempel for Altinn, som er en skjemasentral for forvaltningen. Opplysninger som fylles ut lander riktignok i Altinn, og metadata som kan påvise sikker pålogging, fullmakter, og en tilsiktet signeringshandling befinner seg i Altinn. Skjemaenes innhold blir imidlertid plukket opp av den etaten som eier skjemaet. Dermed er ikke Altinn arkivskaper.

Et annet eksempel er etatskonstellasjonen Utlendingsforvaltningen. Det er ikke et forvaltningsorgan, men en betegnelse for arkivskapere

som danner arkiv i et felles system. Det rettslige grunnlaget for en slik løsning er arkivforskriften § 3, som gir Riksarkivaren myndighet til å fastsette bestemmelser som avviker fra forskriften for «særskilte organ eller utval eller for grupper av slike organ eller utval». Riksarkivarens dispensasjon ble gitt i 2006 (Riksarkivaren, sak nr. 2006/12457). Vil-kårene som ble stilt omfattet blant annet at et krav til at transaksjoner mellom de deltakende virksomhetene måtte dokumenteres i systemet. Dispensasjonsadgangen finnes i arkivforskriften, men brukes relativt sjelden i praksis.

Tanken om å fravike det tradisjonelle organisatoriske proveniensprinsippet er ikke ny. Proveniensen kan også knyttes til funksjoner, eller til systemer. Både verdien av proveniensprinsippet og ulike måter det utfordres på er kilde til en rik teoretisk litteratur. Det å knytte proveniensbegrepet til et elektronisk system ble lansert i en artikkel av David Bearman: «Recordkeeping systems have the virtue of being the locus of functional provenance and at the same time being real things with concrete boundaries in time and space that do not require philosophy to locate.» (Bearman 1993, s. 24).

I utkastet til ny arkivlov, § 7, foreslås det en generell adgang til å dokumentere i felles systemer. Bestemmelsen er i hovedsak utformet som et krav til å avtale ansvarsforhold og forholdet til annen lovgivning i slike tilfeller.

Samhandling mellom virksomheter som håndteres ved at de dokumenterer i felles systemer, uten å fingere «ekstern» korrespondanse, forutsetter ikke nødvendigvis at journalføringsplikten helt og holdent må oppheves, men man vil i praksis bevege seg et stykke bort fra utgangspunktene i arkivforskriften § 9, ved at man fraviker den strenge organisatoriske proveniensen og flytter på grensene mellom ekstern og intern dokumentasjon.

Er det nødvendig å avvike journalføringsplikten?

Hvis man i større eller mindre grad er villig til å akseptere problembeskrivelsene fra arkivlovutvalget, og eventuelt de videre utpenslingene som denne artikkelen legger til, gjenstår spørsmålet om man egentlig trenger å forlate journalføringsplikten, for å løse de problemene arkivlovutvalget peker på. Selv om man aksepterer premisset om at journalpraksisen har gitt dårlige arkiver, er det ikke dermed nødvendigvis slik at man er enig i at journalføringsplikten har utspilt sin rolle og derfor bør avvikles.

Det sporet man har lagt opp til gjennom arkivforskriftens bestemmelser og Noark, er å automatisere samhandlingen mellom selvstendige arkivskapere gjennom systemintegrasjoner. I høringsrunden til NOU 2019: 9 påpeker *Arkivgruppe-2019*, som har levert en av de mest omfattende uttalelsene, at automatisert integrasjon mellom systemer og produksjon av metadata har vært noe det ble tilrettelagt for allerede fra Noark-4 i 1998. Den manuelle produksjonen av metadata som fremdeles foregår anses som en unødvendig svakhet, «når korrespondansen i all hovedsak skjer elektronisk, ligger alle forhold til rette for at det meste av metadata kan fanges opp automatisk» (Arkivgruppe-2019 s. 10).

Integrasjoner og automatisert produksjon av metadata er noe som har økt jevnt og trutt de senere år, så det er en strategi som virker et stykke på vei. Resultatet er journalføring i tråd med de reglene som ligger i dagens arkivforskrift. Med gode integrasjoner kan alle få registrert sitt, innenfor de gjeldende reglene, med færre tastetrykk og færre feilregistreringer som resultat. Man kan forvente å oppnå både arbeidsbesparelse og kvalitetssikring, og opprettholder det saksbegrepet og proveniensgrunnlaget som vi har med oss fra før forvaltningen ble overveiende elektronisk.

En utvidelse i retning av å åpne for at samhandling kan danne felles arkiver, eller systemproveniens, kan bidra til mindre fragmentering av tverrgående prosesser. Det vil innebære visse justeringer av dagens journalføringsplikter, men trenger ikke nødvendigvis innebære store endringer i hvordan man forstår saksbegrepet som en representasjon av virksomhetens prosesser.

Dersom man følger anbefalingen om å avvike journalføringsplikten fullt og helt, innebærer det at man går bort fra saksmappen som det enerådende prinsippet for organisering av dokumentasjon. Det vil i mindre grad enn i dag føre til ensartethet i dokumentasjonssystemer og arkivversjoner av elektroniske arkiver. Dokumentasjonen vil begynne seg i og tas vare på i kildesystemene i større grad, fordi det ikke nødvendigvis vil være en «sak» som all dokumentasjonen skal ordnes inn under. Det dreier seg om å anerkjenne og legge til rette for et langt bredere tilfang av kontekster som dokumenteres på ulike vis. Arkivmyndighetens kontroll med arkivdanningen vil ikke gå veien om å stille krav til systemer, innhold og strukturer, den vil i stedet gå veien om å etterprøve kvaliteten i virksomhetenes egne strategier for og beslutninger om dokumentasjon.

Å avvike journalføringsplikten fullt og helt er uten tvil et stort skritt å ta. Det ville være et brudd med arven fra det prøyssiske registraturprinsippet. Om Bautier hadde rett, ville det være nærmest en kulturell og kognitiv revolusjon. Arkiv-Norge har en nærmest evig lang forankring i en registraturtradisjon, det kan være en fare for å undervurdere problemene med å forstå at non-registratur er arkivdokumentasjon.

Et slags universalremedium i arkivlovutvalgets utredning, for håndtering av de mange dokumentasjonsproblemene man kan eller bør

håndtere bedre, er å satse på «innebygd arkivering». Uttrykket innebygd arkivering er et lån fra personvernforordningens «innebygd personvern». Disse uttrykkene er oversettelser av henholdsvis *archiving by design* og *privacy by design*. Det dreier seg om at systemene skal ivareta dokumentasjonsbehovene på faglig holdbar måte, mest mulig under panseret og usynlig for brukeren.

David Bearman undersøkte tidlig på 1990-tallet mange lands forvaltningstradisjoner, for å se hva ulike registreringspraksiser kunne ha å si for elektroniske dokumenter. Disse undersøkelsene førte ham også i kontakt med de ulike europeiske «kulturelle sonene» for registratur og non-registratur som Duchein og Bautier skriver om. Bearman uttrykte en viss forundring over en del europeiske arkivmiljøer innen registraturtradisjonens tro på at brukere av elektroniske verktøy burde (og i det hele tatt kunne) jobbe etter registraturprinsippet. Han mente at god kvalitet i dokumentasjonen forutsetter at systemene ikke burde plage brukerne med arkiveringen, men i stedet ordne det i bakgrunnen, usynlig for brukeren, altså et synspunkt som ligger nær opp til det arkivlovutvalget legger i innebygd arkivering (Bearman 1992).

Noe man nok bør merke seg i forbindelse med arkivlovutvalgets anbefalinger om innebygd arkivering, er at det formuleres rundt nok til at det kan anvendes på alle de tilnærmingene som er nevnt ovenfor. Innebygging, eller kamuflering, av hvordan systemene ivaretar dokumentasjonspraksis kan være en god ambisjon uansett om man satser på automatisert produksjon av metadata innenfor dagens journalføringspraksis eller om man avviker registraturprinsippet fullt og helt.

Avslutning

Selv om arkivlovutvalget har gått høyt ut med uttalelsen om at journalføringsplikten har utspilt sin rolle, er det ikke krystallklart hvor langt de har hatt til hensikt å gå i å endre praksisen i norsk forvaltning. Naturlig nok er det mange av drøftingene gjennom hele NOU-en som bærer preg av det som er etablerte og grunnfestede tradisjoner i det norske fagmiljøet. En NOU som hadde avvist og revet ned journalføringspraksisene så å si rundt hver eneste sving ville nok nærmest ha vært umulig å skrive.

En viss usikkerhet om hvor radikale arkivlovutvalgets medlemmer egentlig har ment å være, kan man også spore i den litt forsiktede introduksjonen til utsagnet om at journalføringspraksisen har utspilt sin rolle. De går ikke egentlig så mye lenger enn å si at lovutkastet er utformet uten krav til journalføring (NOU 2019: 9, s. 33). Forslaget om å opprettholde en hjemmel til å stille krav til systemer, og en ordning for å godkjenne dem, framstår heller ikke som et veldig helhjertet brudd med dagens praksis. De strammeste, og vesentligste, reglene om journalføring finner man i arkivforskriften §§ 9 til 12, og disse reglene vil ikke nødvendigvis bli feid ut dersom man vedtar ny arkivlov i tråd med forslaget.

En avvikling av journalføringsprinsippet, i den mest radikale formen, vil innebære å gå bort fra registraturprinsippet, og fra saksmappene som pålitelige representasjoner av virksomhetens anliggender. Argumentene er gode, men fallgruvne er også dype. En eventuell videre diskusjon om avvikling av journalføringsplikten bør kanskje sette av enda mer plass både til de grunnleggende arkivteoretiske spørsmålene dette reiser, og til juridiske og statsvitenskapelige perspektiver på kontrollprinsippene og arkivmyndighetens rolle.

Referanser

- Arkivforskriften. *Forskrift om offentlege arkiv*. Forskrift 15. desember 2017 nr. 2105.
- Arkivgruppe-2019 (Tor Breivik, Ivar Fonnes, Trond Sirevåg og Gunnar Urtegaard). *Høringsuttalelse, NOU 2019: 9 – Fra kalveskinn til datasjø. Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver*.
- Arkivloven. *Lov om arkiv*. Lov 4. desember 1992 nr. 126.
- Barnehaageloven. *Lov om barnehager*. Lov 17. juni 2005 nr. 64.
- Barneloven. *Lov om barn og foreldre*. Lov 8. april 1981 nr. 7.
- Bautier, Robert-Henri (1968). La phase cruciale de l'histoire des archives: la constitution des dépôts d'archives et la naissance de l'archivistique. *Archivum*, XVIII, 139–149.
- Bearman, David (1992). Diplomats, Weberian Bureaucracy, and the Management of Electronic Records in Europe and America. *The American Archivist* 55(1), 168–181.
- Bearman, David (1993). Record-Keeping Systems. *Archivaria* 36, 16–36.
- Duchemin, Michel (1992). The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe. *The American Archivist* 55(1), 14–25.
- Forvaltningsloven. *Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker*. Lov 10. februar 1967.
- Ketelaar, Eric (2006). «Control through Communication» in a Comparative Perspective. *Archivaria*, 60, 71–89.
- Kontantstøtteleven. *Lov om kontantstøtte til småbarnsforeldre*. Lov 26. juni 1998 nr. 41.
- Meld. St. 27 (2015–2016). *Digital agenda for Norge*. Kommunal- og moderniseringsdepartementet.
- Miller, Thea (1997). *The German Registratur*. Master Thesis, School of Library, Archival and Information Studies. The University of British Columbia.

- Miller, Thea (2003). The German registry: The evolution of a record-keeping model. *Archival Science* 3, 43–63.
- Nesland, Trine (2014). Gjenstand for saksbehandling og verdi som dokumentasjon – analyse av journalføringskriteriene i arkivforskriften. *Tidsskriftet Arkiv*, 5.
- NOU 2019: 9. *Fra kalveskinn til datasjø. Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver*. Kulturdepartementet.
- Offentlighetsloven. *Lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd*. Lov 19. mai 2006 nr. 16.
- Ot.prp. nr. 102 (2004–2005). *Om lov om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd (offentleglova)*, Justis- og politidepartementet.
- Riksarkivaren, sak nr. 2006/12457. *Forespørsel om dispensasjon fra arkivforskriften § 1-1 og § 2-6 – Utlendingsdirektoratet UDI*. Brev fra Riksarkivaren til UDI.
- Rt. 1997 s. 343. (Høyesterett – dom).
- SOM-2017-3029. *Innsyn i statsministerens kalender – saksdokumentbegrepet* (Sivilombudsmannens uttalelse).
- SOM-2018-4884. *Kommunens praksis for journalføring av e-poster mv.* (Sivilombudsmannens uttalelse).
- Yates, JoAnne (1993). *Control through Communication. The Rise of System in American Management*. Johns Hopkins University Press.

FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 27

Herbjørn Andresen, PhD UiO 2010. Professor OsloMet – storbyuniversitetet, Fakultet for samfunnsvitenskap, Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsfag.

Natalia Bermúdez Qvortrup, PhD-kandidat OsloMet, Fakultet for samfunnsvitenskap, Institutt for arkiv-, bibliotek- og informasjonsfag.

Rebecca Boxler Ødegaard, cand.philol. UiO 2003, hovedfag nordisk. Forskningsbibliotekar Nasjonalbiblioteket, Seksjon for sjeldne bøker og privatarkiv.

Lars Christian Jenssen, dr.art. UiB 2002. Professor NTNU, ILU, Fagenheten for arkiv, dokumentasjons- og samlingsforvaltning.

Torun Segtnan Soknes, cand.philol. UiT 2000. Universitetslektor NTNU. ILU, Fagenheten for arkiv, dokumentasjons- og samlingsforvaltning.

Torkel Thime, cand.philol. UiB 1981, hovedfag historie. Førstearkivar, Arkivverket.

Tor Weidling, dr. art. UiO 1997. Førstearkivar, Arkivverket, arbeidssted Riksarkivet.

FORFATTERVEILEDNING NORSK ARKIVFORUM

Artikler til Norsk Arkivforum sendes elektronisk til redaksjonskomiteen ved Vilhelm Lange (vilhelm.lange@gmail.com). Artikkellengde bør normalt ligge mellom 4000 og 8000 ord. Avvik avklares med redaksjonen.

Manuskripter leveres i Word. Teksten skal være uformatert Calibri 11 pkt. Enkel linjeavstand.

Sammen med artikkelen skal forfatteren sende opplysninger om utdanning (siste oppnådde grad med år og lærested), samt nåværende stilling og arbeidssted, eventuelt også tidligere stilling i den grad det er relevant for artikkelen.

Utforming av manuskript

1. Artikkelforfatters navn på egen linje.
2. En kort overskrift, eventuelt også en kort supplerende underoverskrift. Redaksjonen kan forkorte titler.
3. En ingress (om ønskelig) på inntil ca. 100 ord. Fagfellevurderte artikler skal ha et resumé/abstract.
4. Brødteksten skal være inndelt ved hjelp av korte mellomtitler, eventuelt i to nivåer. Mellomtitlene skal ikke være nummerert.
5. Avsnitt markeres med blank linje (ikke innrykk).
6. Unngå forkortelser («dvs.» skrives fullt ut).
7. Det skilles mellom tankestrek (–) og bindestrek (-) .
8. Sitater skal markeres med «franske anførselstegn» (doble vinkler). Utelatelser i sitatene markeres med klamme og tre punktum [...].
9. Utheving av tekst markeres i kursiv (ikke understreking).

Illustrasjoner

Hver artikkel kan inneholde inntil 4-5 relevante illustrasjoner. Illustrasjoner sendes elektronisk i tilstrekkelig høy oppløsning, typisk ca. 3 MB for fargefotos. (Vær oppmerksom på at Norsk Arkivforum normalt trykkes med alle illustrasjoner i sort-hvitt. Dette kan ha betydning ved utforming av grafer, tabeller o.l.) Illustrasjoner skal ha en tekst, med rettighetsmarkering det dette er aktuelt (f. eks.: Foto Odd Amundsen ©Riksarkivet). Gjengivelse må være avklart med rettighetshaver. Kontakt redaksjonen ved tvil.

Illustrasjoner med tekst leveres på egne filer, merket ill. 1, ill. 2 osv. Bildetekstene merkes i forhold til dette. I løpende tekst markeres ønsket plassering slik: <ill. 1 med bildetekst inn her>

Etter lest korrektur vil manuskriptet med forslag til redaksjonelle endringer bli returnert til forfatter for eventuelle kommentarer.

Publisering

Norsk Arkivforum er primært en papirbasert skriftserie. Arkivarforeningen forbeholder seg retten til å publisere hele eller deler av tidsskriftet på foreningens nettsider.

